

ПЕРЕДМОВА
ББК74.00я73
Ф66
УДК 371(075.8)

М.М.Фіцула.

Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — Тернопіль: "Навчальна книга--Богдан", 1997.—192 с.

ISBN 966-7224-60-0

У навчальному посібнику з урахуванням сучасних досліджень педагогіки і психології викладені основні питання загальних основ педагогіки, теорії виховання й навчання учнів та управління навчально-виховним процесом у загальноосвітній школі.

До кожної теми додаються список рекомендованої літератури, запитання для самоперевірки та завдання, над якими студенти можуть працювати самостійно.

Зміст посібника викладено дуже стисло, тому він має форму опорних конспектів з тем навчальної програми.

Для студентів педагогічних спеціальностей.

Рецензенти:

Б. М. Ступарик — завідувач кафедри історії педагогіки Прикарпатського державного університету імені Василя Стефаника, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України.

Г. В. Терещук — завідувач кафедри педагогічної майстерності Тернопільського державного педагогічного університету, проректор з наукової роботи, доктор педагогічних наук, професор.

Комп'ютерний набір та верстка: *Малий О.Я.*

Всі права застережені
All rights reserved

ISBN 966-7224-60-0

©ФіцулаМ.М, 1997
© Навчальна книга-
Богдан, 1997

"Серед вогників інтелектуальної культури, які сяють навколо школяра, вчитель мусить бути найяскравішим вогником"
(В. Сухомлинський)

ПЕРЕДМОВА

У процесі вивчення курсу педагогіки відповідно до вимог навчальної програми майбутні педагоги повинні *знати*:

- ◆ сутність і закономірності розвитку особистості, анатомо-фізіологічні, психологічні та вікові особливості учнів;
- ◆ діагностику і методи визначення рівнів вихованості дітей;
- ◆ методи аналізу ефективності педагогічного управління процесом формування особистості школяра;
- ◆ теорію та методiku національного виховання й навчання, специфіку роботи класного керівника, вихователя групи продовженого дня, вихователя школи-інтернату та дитячого будинку, громадських дитячих організацій, виховної роботи в дитячих клубах за інтересами та в позашкільних виховних закладах;
- ◆ принципи, форми й методи організації навчально-виховної роботи з дітьми різних вікових груп;
- ◆ принципи організації різних дитячих об'єднань, учнівських колективів та керівництва ними;
- ◆ методiku позакласної роботи з учнями зі свого предмета.

Майбутній педагог повинен *уміти*:

- ◆ визначати конкретні завдання навчально-виховного впливу, виходячи із загальної мети національного виховання, рівня вихованості дитячого колективу і умов навколишнього середовища;
- ◆ володіти методами і формами організації навчально-виховного процесу, педагогічної діагностики та педагогічного прогнозування;
- ◆ визначати мету навчання і виховання у відповідності з рівнем вихованості учнів, будувати навчально-виховний процес на основі глибокого і систематичного вивчення учнів, їх інтересів, запитів;
- ◆ регулювати і корегувати міжособистісні стосунки в учнівському колективі, проводити в ньому профілактику розмежування, конфронтації; формувати гуманні відносини з учнями на рівні співпраці з урахуванням національних традицій;
- ◆ зробити учнівське самоврядування ефективним виховним засобом;
- ◆ об'єднати зусилля вчителів і вихователів, які працюють у класі;
- ◆ налагоджувати стосунки з батьками учнів, вести педагогічну пропаганду, домагаючись єдності виховних впливів школи, позашкільних установ, сім'ї та громадськості;
- ◆ сприяти самовихованню, самоосвіті та саморозвитку учнів;
- ◆ використовувати у навчально-виховній роботі духовні надбання рідного народу, традиції української етнопедагогіки;
- ◆ застосовувати принцип наукової організації педагогічної праці;

- ◆ аналізувати, узагальнювати й використовувати передовий педагогічний досвід і досягнення психолого-педагогічної науки, систематично підвищувати свою педагогічну кваліфікацію.

З метою надання допомоги майбутнім педагогам у самостійній роботі над засвоєнням курсу педагогіки, в даному посібнику подано стислий зміст усіх його тем. До кожної теми подаються список пропонованої літератури, запитання та завдання, над якими студенти можуть працювати самостійно. Дані розробки можуть послужити певним орієнтиром у самостійній роботі студента над іншими посібниками з педагогіки під час підготовки до лекції, семінарського чи лабораторно-практичного заняття, опрацювання основної і додаткової літератури та підготовки до курсових і державних іспитів з педагогіки.

Посібник відповідає навчальній програмі з курсу педагогіки. Він може стати помічником у роботі і для практичних працівників освітніх закладів, які мають бажання оновити свої знання з педагогіки.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ

- Предмет і завдання педагогіки
- Розвиток і формування особистості
- Мета та ідеал виховання
- Загальна характеристика логіки і методів науково-педагогічного дослідження

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ

Тема І. Предмет і завдання педагогіки

1. Педагогіка як наука про виховання.
2. Предмет педагогіки, її основні категорії.
3. Методологія педагогіки.
4. Структура педагогіки. Зв'язок її з іншими науками. Завдання педагогіки.
5. Різноманітність течій зарубіжної педагогіки.

1. Виховання як суспільне явище характеризується такими основними властивостями, які виражають його суть: а) виникло з практичної потреби пристосування підростаючого покоління до умов суспільного життя і виробництва, заміни ними старших поколінь; б) категорія вічна, необхідна і загальна; в) на кожному етапі суспільно-історичного розвитку за своїм призначенням, змістом і формами має конкретно історичний характер; г) здійснюється за рахунок засвоєння підростаючим поколінням основних елементів соціального досвіду, у процесі і результаті залучення його старшим поколінням у суспільні відносини, систему спілкування і суспільне необхідну діяльність.

У вихованні особливе місце займають: виробничі відносини, мова народу, політика, наука, право, мистецтво, релігія, антисуспільні явища.

Педагогіка — це сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвиток особистості людини.

Назва науки походить від грецьких слів "пайди" — діти і "аго" — веду, тобто "дітоводіння". (У стародавній Греції "пайдагогос" спочатку називали рабів, які супроводжували дітей до школи).

Стадії розвитку педагогіки можна розглядати в такому порядку: народна педагогіка — духовна педагогіка — світська педагогіка. З появою кожної наступної стадії проходить процес її взаємодії, взаємодоповнення, взаємозбагачення.

Народна педагогіка — галузь педагогічних знань і досвіду народу, що проявляється у домінуючих серед нього поглядах на мету, завдання, засоби і методи виховання та навчання. О.В.Духнович у підручнику "Народна педагогіка в пользу училищ и учителей сельских" (1858 р.) вперше вводить термін "народна педагогіка".

Нещодавно в педагогічній науці з'явився термін "етнопедагогіка" (Г.Н.Волков). Якщо поняття "народна педагогіка" включає в себе емпіричні педагогічні знання без належності до конкретної етнічної спільності, то поняття "етнопедагогіка" пов'язане з конкретною етнічною належністю педагогічних традицій.

Педагогіка народознавства — напрям у сучасній педагогіці, шкільній практиці, який забезпечує практичне засвоєння учнями (в процесі продовження творчих традицій, звичаїв і обрядів, у діяльності, поведінці) культурно-історичних, мистецьких надбань батьків, дідів і прадідів. Народознавство у вузькому значенні (етнографія) — наука про культуру, побут народу, його походження і розселення, національні традиції, звичаї, обряди. У широкому розумінні народознавство означає сукупність сучасних наук про народ, його національну духовність, культуру, історію, а також здобутки народного і професійного мистецтва, які відображають багатогранність життя народу, нації.

Родинна педагогіка, як складова частина народної культури, включає відновлення у правах, використання її виховних можливостей, сімейних традицій

(трудових, моральних, мистецьких). Це сприяє формуванню у дітей найглибших почуттів: любові до матері і батька, бабусі і дідуся, повагу до пам'яті померлих і т.п.

Педагогічна деонтологія — народне вчення про виховні обов'язки батьків перед своїми дітьми, учителів — перед учнями, вихователів — перед вихованцями, вироблених народом етичних норм, необхідних для виконання покладених на них педагогічних функцій.

Педагогіка народного календаря репрезентує виховання дітей та молоді послідовним циклом залучення їх до сезонних робіт, звичаїв, свят і обрядів українського народу.

Козацька педагогіка — це частина народної педагогіки, яка сприяла формуванню у підростаючого покоління українців синівської вірності рідній землі, незалежній Україні. Основні завдання козацької педагогіки: готувати фізично загартованих, мужніх воїнів— захисників народу від чужоземного поневолення, виховувати у підростаючих поколіннях український національний характер, національні і загальнолюдські цінності, формувати високі лицарські якості, пошану до старших людей, милосердя, прагнення допомогти іншим, виховувати громадян, які б розвивали культуру, економіку та інші сфери життєдіяльності народу, власної самостійної держави на світовому рівні.

Першим ступенем козацької педагогіки було сімейне виховання, яке утверджувало високий статус батьківської і материнської педагогіки. Специфічна роль батька: цілеспрямоване загартування своїх дітей, формування в них лицарської честі, гідності, підготовка до подолання життєвих труднощів, до захисту рідної землі, вільного життя. Другий ступінь козацького виховання можна назвати родинно-шкільним. У козацьких, братських та інших школах найвищий ступінь мали родинні, духовні та материнські цінності, які переростали в загальнонаціональні (заповіді волелюбних батьків і дідів, традиції, звичаї та обряди тощо) і включали в себе релігійно-моральні цінності. Потім молодь, яка прагнула знань, училася у вітчизняних колегіумах і академіях, у відомих європейських університетах, тобто отримувала підвищену і вищу освіту (третьій ступінь). По закінченню вищих навчальних закладів юнаки одержували (в сотнях, полках, у Запорізькій Січі) систематичне фізичне, психофізичне, моральне, естетичне і трудове загартування, національно-патріотичну підготовку, спортивно-військовий вишкіл.

Духовна педагогіка — галузь педагогічних знань і досвіду по вихованню і навчанню людської особистості засобами релігії.

Світська педагогіка пройшла тривалий шлях становлення. Довгий час вона була складовою частиною філософії. Праці Я.А.Коменського (1592-1670) заклали основу для розгляду педагогіки як самостійної науки.

За своєю структурою педагогіка розглядається як:

- а) наука, яка має свої закономірності;
- б) практика, яка вказує практичне застосування теоретичних положень;
- в) мистецтво, яке вимагає творчого натхнення вчителя.

Таким чином, учительська діяльність проходить у відповідності з педагогічними закономірностями, і в той же час у ній проявляється мистецтво вчителя.

"Педагогічна практика без теорії — те саме, що знахарство в медицині, — писав К.Д.Ушинський у своїй статті "Про користь педагогічної літератури", відзначаючи, що педагогічна література є для вчителя "наймогутнішим засобом". "Всякий міцний успіх суспільства в справі виховання неминуче спирається на

педагогічну літературу", — робить висновок Ушинський.

Джерелами педагогіки є:

- а) педагогічна спадщина минулого;
- б) передовий педагогічний досвід;
- в) народна педагогіка;
- г) педагогічні дослідження.

2. Предметом педагогіки є: а) дослідження законів і закономірностей педагогічних явищ і процесів; б) теоретичне обґрунтування змісту, принципів, методів і форм навчання та виховання; в) вивчення передового педагогічного досвіду і створення на цій основі педагогічної теорії; г) розробка педагогічної техніки.

Виховання в широкому соціальному розумінні — це весь процес формування особистості, що проходить під впливом оточуючого середовища, умов, обставин, суспільного ладу. Коли говорять "виховує життя", мають на увазі виховання в широкому розумінні слова. Оскільки дійсність нерідко буває суперечливою і конфліктною, то особистість може не тільки формуватися під впливом середовища, а й деформуватись під впливом антисоціальних явищ, чи, навпаки загартуватись у боротьбі з труднощами, виховувати в собі несприйнятливність до них.

Тема 1. Предмет і завдання педагогіки

Виховання в широкому педагогічному розумінні — це формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, яка базується на педагогічній теорії, кращому педагогічному досвіді.

Виховання у вузькому педагогічному значенні — це цілеспрямована виховна діяльність педагога з метою досягнення конкретної мети в колективі учнів (наприклад, виховання здорової громадської думки).

Виховання у граничне вузькому розумінні — це спеціально організований процес, спрямований на формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком. Він проходить через взаємодію вихователя і вихованця.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за своєю суттю, змістом, характером. "Національне виховання, — писала Софія Русова, — забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів..."

Національне виховання — це виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатівіковій мудрості, духовності. Воно є конкретно історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Таке виховання забезпечує етнізацію дітей як необхідний і невід'ємний складник їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях народ, увічніює в підростаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй.

"Все, що йде поза рами нації, — застерігав І.Я.Франко у праці "Поза межами можливого", — се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами прикривати своє духовне відчуження від рідної нації".

На кожному етапі свого розвитку українське національне виховання

інтегровано вбирало в себе кращі здобутки світової культури, які акумулюються в народних традиціях і звичаях, що стверджують добро, любов, красу, справедливість в усіх сферах життя.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну цілісну особистість, індивідуальність, яка цінує свою національну і особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Навчання — це цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого здійснюється засвоєння знань, формування вмій і навичок.

Освіта — це процес і результат засвоєння учнями систематизованих знань, умій і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток їх творчих сил і здібностей.

У живому педагогічному процесі всі педагогічні категорії між собою взаємопов'язані і взаємообумовлені.

3. Методологія науки (від грецького "метод" і "логос") — це вчення про принципи, форми і методи наукового пізнання.

Методологічна основа — це науковий фундамент, з позиції якого дається пояснення основних педагогічних явищ і розкриваються їх закономірності. Розрізняють такі її рівні:

а) вищий рівень — філософська методологія, яка відображає світоглядну інтерпретацію результатів наукової діяльності, форм і методів наукового мислення у відображенні картини світу;

б) другий рівень — опора на загальнонаукові принципи, форми, підходи до відображення дійсності (системний підхід, моделювання, статистична картина світу);

в) третій рівень — конкретна наукова методологія (сукупність методів, форм, принципів дослідження в конкретній науці);

г) четвертий рівень — дисциплінарна методологія, що стосується частини науки (дидактика);

д) п'ятий рівень — методологія міждисциплінарних досліджень. Фундамент української педагогіки становлять українська народна

філософія, праці українських філософів Кирила Ставровецького, Григорія Сковороди, Сильвестра Гогоцького, Памфіла Юркевича, Дмитра Чижевського, Володимира Лосевича, Олександра Потебні, філософські ідеї Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Івана Франка тощо.

В основу філософської методології можна брати і певні ідеї української народної філософії: безкінечність світу, вічна змінюваність життя, людина — в центрі світобудови, природа як матір — її треба любити, земля — наша годувальниця, хліб — усьому голова, свобода — найбільша цінність для людини, кожна людина має жити по праці та ін. Народна українська філософія утверджує культ людини, дитини і природи.

Компонентами методологічних рівнів є: а) загальні закони філософії, зокрема теорії пізнання; б) закони логіки, закономірності психології; в) закони і закономірності педагогіки; г) методи дослідження; д) вчення класиків педагогіки.

4. Структура педагогіки відображає зв'язки і відносини, що склалися в ході історичного розвитку різних галузей педагогічних знань, визначає місце кожної з педагогічних наук, її роль для педагогічної практики. До педагогічних наук належать:

Загальна педагогіка (загальні основи, теорія виховання, теорія навчання,

школознавство).

Вікова педагогіка (дошкільна педагогіка, педагогіка школи, педагогіка дорослих — вузівська, військова).

То

Тема 1. Предмет і завдання педагогіки

Професійна педагогіка (педагогіка профтехосвіти).

Спеціальна педагогіка (сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія, виправно-трудова педагогіка).

Історія педагогіки.

Методики викладання окремих предметів.

Шкільна гігієна.

Останнім часом бурхливо стала розвиватися соціальна педагогіка як галузь педагогіки, яка вивчає закономірності і механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання у різних соціальних інститутах, а також соціальне орієнтовану діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей та молоді в процесі вирішення суспільних, політичних, економічних та інших проблем суспільства.¹

Науково-теоретичну структуру соціальної педагогіки складають:

- ◆ агогіка — наука про вивчення проблем попередження відхилень у поведінці дітей та підлітків;
- ◆ герогіка — вивчає соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку;
- ◆ андрагогіка — наука про освіту та виховання людини протягом всього її життя;
- ◆ віктимологія — наука про різні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціальної організації та насильства.

Міжпредметні зв'язки педагогіки — це її зв'язки з іншими науками, які дають можливість повніше пізнати педагогічні факти, явища і процеси.

Педагогіка пов'язана з такими науками як філософія, соціологія, етика, естетика, психологія, анатомія і фізіологія людини, логіка, ін.

Філософські науки (соціологія, етика, естетика та інші) допомагають педагогіці визначити мету виховання, правильно враховувати дію загальних закономірностей людського буття і мислення, забезпечують оперативною інформацією про зміни в науці і суспільстві, корегуючи спрямованість виховання. Психологія вивчає закономірності розвитку психіки людини, а педагогіка — ефективність тих виховних впливів, які призводять до змін у внутрішньому світі і поведінці людини. Кожен розділ педагогіки опирається на відповідний розділ психології. Анатомія і фізіологія людини складають базу для розуміння біологічної суті людини — розвитку вищої нервової діяльності, першої і другої сигнальних систем, розвиток і функціонування органів чуття, опорно-рухового апарату, серцево-судинної і дихальної систем.

Об'єкти зв'язку педагогіки з іншими науками: поняття (терміни), закономірності, концепції, предмети (об'єкти), процеси, критерії, методи.

Типи зв'язку педагогіки з іншими науками: взаємовплив, взаємодія, взаємопроникнення, інтеграція, міжнаукові, міждисциплінарні.

Форми зв'язку педагогіки з цими науками: а) опирається на ідеї інших наук

¹ Коваль Л.Г., Зверева І.Ю., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1977. -с.3.

(людина формується у діяльності — з філософії); б) використовує методи дослідження з інших наук (анкетування — з соціології); в) використовує результати досліджень інших наук (насамперед, з психології); г) проводить дослідження спільно з іншими науками; д) дає замовлення іншим наукам на дослідження певних явищ.

Завдання педагогіки на сучасному етапі:

- а) вдосконалення змісту освіти;
- б) розробка принципово нових засобів навчання, навчального обладнання;
- в) підготовка підручників відповідно до вдосконалення змісту освіти;
- г) комп'ютеризація учительської праці;
- д) розробка нових і модернізація наявних форм і методів навчання;
- е) виявлення шляхів посилення виховної ролі уроку;
- є) вдосконалення змісту і методики виховання;
- ж) вдосконалення політехнічної підготовки учнів, їх професійної орієнтації і підготовки до праці;
- з) розробка шляхів демократизації та гуманізації життя і діяльності школи.

5. В зарубіжній педагогіці багато різноманітних течій — ознака свободи думок:

1) філософські напрямки: а) екзистенціалізм, що проповідує вирішальну роль внутрішніх, спонтанних запитів, підкорення методів виховання і навчання екзистенції особистості (її "існуванню"); б) неотомізм, що пропагує ідеї надрозуму і Бога, закликає до виховання духовності; в) прагматизм (досвід, справа), що вважає необхідним засвоєння знань тільки у процесі практичної діяльності; г) неопозитивізм, що абсолютизує роль природничих наук, кількісних методів наукового пізнання (акцент на експериментальну методику), протистоїть ідеологізації навчального процесу;

2) психолого-педагогічний напрямок: експериментальна педагогіка, психоаналіз (неофрейдизм);

3) соціальний напрямок: педагогіка "ноосфери", нового мислення, про яку вперше заговорив В.І.Вернадський.

Основними завданнями педагогіки ноосфери є: а) гуманістичне виховання як формування загальнолюдського на основі національного; б) екологічне та економічне виховання як підготовка до екологічного та економічного виживання; в) розвиток творчих здібностей кожної людини у відповідності до її потенційних можливостей; г) виховання засобами шедеврів світової культури; інтенсивне вивчення іноземних мов з метою вільного спілкування у світовому масштабі; д) базова освіта всім; е) комп'ютеризація освіти як інформаційна технологія освіти.

Запитання і завдання

1. Вивченням виховання займається ряд наук (етика, соціологія, психологія та ін.). Який варіант відповіді, характеризує вивчення виховання в аспекті педагогічної науки?

1. Вивчення виховання як фактора суспільного розвитку.
2. Вивчення виховання як фактора психологічного розвитку людини.
3. Вивчення виховання як фактора морального прогресу суспільства.
4. Вивчення виховання як процесу розвитку і формування людини.
5. Правильної відповіді немає.

2. *Що визначає виникнення педагогіки як науки?*

1. Об'єктивна потреба в підготовці людини до життя і праці.
2. Піклування батьків про щастя своїх дітей.

3. Біологічний закон про збереження роду.

4. Прогрес науки і техніки.

5. Правильної відповіді немає.

3. *Сьогодні розширюються границі педагогіки і відповідно до цього намагаються дати назву науці про виховання. Який термін найбільш точно визначає "масштаби" науки про виховання?*

1. Педагогіка (від грецького "пайди" — діти та "аго" — веду).

2. Андрогогіка (від грецького "андрос" — мужчина і "аго" — веду).

3. Антропогіка (від грецького "антропос" — людина і "аго" — веду).

4. До якої групи включені основні педагогічні категорії (поняття)?

Середовище	2	Знання	3	Виховання	4	Школа	5	Дозрівання
Спадковість		Вміння		Освіта		Учитель		Розвиток
Виховання		Навички		Навчання		Учні		Виховання

5. *Яка група правильно показує найбільш істотні зв'язки педагогіки з іншими науками?*

1. Педагогіка, фізика, математика, література, історія, біологія, географія, хімія, українська мова, іноземна мова.

2. Педагогіка, філософія, психологія, кібернетика, економічні теорії.

3. Педагогіка, етика, філософія, соціологія, естетика, психологія, шкільна гігієна, анатомія і фізіологія.

4. Педагогіка, теорія і методика трудового виховання, теорія і методика розумового виховання, теорія і методика фізичного виховання.

5. Основи педагогіки, дидактика, теорія виховання, школознавство.

6. *В якій групі вказані всі галузі педагогіки, що складають систему педагогічних наук?*

1. Філософія, соціологія, шкільна гігієна, педагогіка, психологія, анатомія і фізіологія людини.

2. Основи педагогіки, дидактика, теорія виховання, школознавство.

3. Педагогічна психологія, педагогічна соціологія, театральна педагогіка, виправно-трудова педагогіка, військова педагогіка.

4. Загальна педагогіка, вікова педагогіка, спеціальна педагогіка, методика викладання окремих предметів, історія педагогіки, порівняльна;

5. Педагогіка профтехосвіти, педагогіка шкіл продовженого дня, педагогіка шкіл-інтернатів, педагогіка вищої школи.

Консультації. Ви, здається, не підготували свою відповідь, а одразу звернулися за консультацією. Це неправильно! Прочитайте весь інформаційний матеріал, рекомендовану літературу, вдумайтесь у поставлене запитання. Сформулюйте відповідь і порівняйте своє розуміння з тим, яке подається нижче:

1. Правильна відповідь 4. 2. Правильна відповідь 1. 3. Правильна відповідь 3. 4. Правильна відповідь 3. 5. Варіанти 1 і 2 вказують випадкові і несистемні зв'язки педагогіки з іншими науками. Варіант 4 ілюструє розділи педагогіки, що досліджують різні сторони виховання. Варіант 5 дає уявлення про будову навчального курсу педагогіки. Правильна відповідь 3. 6. Група 1 — органічні зв'язки педагогіки з іншими науками. Група 2 — структура курсу педагогіки. Група 3 — об'єднання курсу педагогіки з іншими науками (інтеграція). Група 5 — диференціація педагогіки стосовно до різних типів навчальних закладів. Правильна відповідь 4.

Рекомендована література: 11; 14; 17; 26; 27; 37; 45; 46.

Тема 2. Розвиток і формування особистості

1. Поняття розвитку і формування особистості. Виховання як провідний фактор розвитку і формування особистості.

2. Роль спадковості й середовища в розвитку і формуванні особистості.

3. Рушійні сили і закономірності розвитку особистості.

4. Роль діяльності, активності і спілкування в розвитку і формуванні особистості.

5. Вікові етапи розвитку особистості школяра.

6. Аналіз зарубіжних теорій розвитку і формування особистості.

Рекомендована література: 52; 9; 40; 46, т.3; 33.

1. Розвиток людини — це процес становлення і формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих факторів, серед яких цілеспрямоване виховання і навчання відіграє провідну роль.

Напрямки розвитку: анатомо-фізіологічний, психічний, соціальний. До анатомо-фізіологічних змін відноситься ріст і розвиток кісткової і м'язової систем, внутрішніх органів, нервової системи. Психічні зміни стосуються, передусім, розумового розвитку, формування всіх психічних рис особистості. Набуття соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві, відносяться до соціального розвитку особистості.

Фактори розвитку: спадковість, середовище, виховання.

Особистість — людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільне значущого та індивідуального — неповторного.

Формування особистості — це становлення людини як соціальної істоти, яке проходить у результаті впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку. Поняття розвитку особистості і формування особистості дуже близькі і нерідко їх вживають як синоніми. Можна виділити три види формування особистості: стихійне, цілеспрямоване, само-формування.

Функції виховання в розвитку і формуванні особистості людини:

а) організовує діяльність, в якій розвивається і формується особистість;

б) підбирає зміст для розвитку і формування особистості; в) усуває впливи, які можуть негативно позначитись на розвитку і формуванні особистості; г) ізолює особистість від несприятливих для її розвитку і формування умов.

Виховання не тільки визначає розвиток, а й само залежить від розвитку, воно постійно спирається на досягнутий рівень розвитку. Його завдання полягає в тому, щоб створити "зону ближнього розвитку" (Л.С.Вигодський), яка б у подальшому перейшла у зону актуального розвитку. Значить, виховання формує особистість, веде за собою розвиток, орієнтує на процеси, які ще не дозріли, але перебувають у стадії становлення.

2. Спадковість — це відновлення у нащадків біологічної подібності. У спадковість передаються: тип нервової системи, деякі безумовні рефлексії (оборонний, орієнтовний), конституція тіла, зовнішні ознаки та власне людські задатки (високоорганізований мозок, задатки до мови, ходіння у вертикальному положенні, до окремих видів діяльності та ін.).

Середовище — все те, що оточує дитину від народження до кінця життя, починаючи з сім'ї, ближнього оточення і кінчаючи середовищем соціальним, в

якому вона народжується і яке створює умови для її розвитку і виховання.

У середовищі людина соціалізується. Соціалізація — процес двобічний. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам, до яких він належить, а з другого — активно входить у систему соціальних зв'язків і набуває соціального досвіду.

Мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити в суспільному потоці криз і революцій — екологічній, енергетичній, інформаційній, комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому. При цьому людина в процесі соціалізації прагне до самопізнання, самоосмислення, самовдосконалення.¹

Соціалізація проходить під впливом багатьох обставин, які можна звести до трьох груп: макрофактори (суспільство, держава, планета, світ і навіть космос), мезофактори (етнокультурні умови і тип поселення, в яких живе і розвивається людина), мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, релігійні організації, товариства ровесників, засоби масової комунікації та інші інститути виховання). Вони в різній мірі безпосередньо впливають на кожну конкретну людину, динамічно змінюються в умовах науково-технічної революції самі, змінюється і питома вага в соціалізації підростаючих поколінь.

Патологія суспільного життя: пияцтво, наркоманія, паління, хабарництво, злочинство, рекет, проституція. Ці негативні явища суспільного життя впливають на виховання підростаючого покоління і вимагають від педагогів спеціальної виховної роботи з їх профілактики.

Живильним середовищем для зростання злочинності неповнолітніх є наркоманія і пияцтво. Число неповнолітніх, що вживають наркотичні речовини, нині складає приблизно 17-20 тис. осіб. Кожний шостий підліток, що скоїв злочин, був у стані алкогольного сп'яніння. Як свідчать, соціологічні "дослідження, у 17% учнів 5-их класів, 25% учнів 8-их класів і 56% учнів 11-их класів загальноосвітніх шкіл спостерігається схильність до вживання алкоголю.

Виховний вплив на розвиток особистості мають і засоби масової інформації: телебачення, радіо, преса. Цей вплив може мати як позитивний, так і негативний характер, а тому вимагає відповідного корегування з боку вихователя.

3. Рушійними силами розвитку особистості є такі внутрішні і зовнішні суперечності: а) асиміляція і дисиміляція; б) збудження і гальмування; в) емоційна сфера (задоволення і незадоволення, радість і горе); г) спадкові дані і потреби виховання; д) рівень розвитку особистості і її ідеал; е) потреби особистості і моральний обов'язок; є) домагання особистості, і її можливості.

До закономірностей розвитку особистості належать: а) розвиток особистості має наслідувальний характер; б) особистість людини розвивається під впливом середовища; в) людська особистість розвивається внаслідок впливу на всі сторони її психіки; г) людина розвивається в діяльності; д) зміна особистості вимагає зміни ставлення до неї.

4. Діяльність — важлива форма прояву активного ставлення людини до оточуючої дійсності.

На анатоμο-фізіологічний, психічний і соціальний розвиток особистості впливають такі види діяльності: ігрова, навчальна, трудова, спортивна, художня і

¹ Коваль Л.Г., Зверева І.Ю., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1977. -с.5.

громадська.

Спілкування— один з універсальних способів вияву групової форми буття людей. Залежно від характеристик партнерів спілкування може бути різних видів: особистість — особистість, особистість — група, особистість

— колектив, група — група, група — колектив. За змістом воно може бути — ділове (формальне) і особисте (неформальне).

Важливою умовою розвитку і формування особистості є прояв нею активності в цьому процесі. Активність може проявлятися у таких напрямках: у рухах, у пізнанні оточуючої дійсності, в спілкуванні, у впливі на оточення, у впливі на саму себе. Останній вид активності називають самовихованням.

Самовиховання — систематична і свідома діяльність людини, спрямована на вироблення і вдосконалення своїх позитивних якостей і подолання негативних.

Об'єкт виховання — індивід або група людей, на розум, емоції і волю яких здійснюється цілеспрямований виховний вплив.

Суб'єкт виховання — індивід або група людей, які здійснюють цілеспрямований виховний вплив на особу або колектив з метою формування в них певних якостей.

5. Вікова періодизація (класифікація) — поділ цілісного життєвого циклу людини на вікові відрізки (періоди), що вимірюються роками. На практиці користуються емпіричною класифікацією, яка склалася в ході розвитку школи і дошкільних закладів.

В педагогіці шкільний вік поділяють на: молодший шкільний вік — від 6-7 до 11-12 років, середній шкільний вік (підлітковий) — від 12 до 15 років, старший шкільний вік (юнацький) — від 15 до 18 років.

Границі вікових періодів відносно рухливі, тому що природний фонд дітей і виховний вплив на них різні.

Кожній віковій групі характерні певні анатомо-фізіологічні, психічні та • соціальні властивості, які називаються віковими особливостями. Молодший шкільний вік. Важливими показниками готовності дитини до навчання є звичка до розумових зусиль, зосередженість у роботі, вміння слухати вчителя і виконувати його вказівки. Пізнавальна діяльність молодшого школяра в основному проходить у процесі навчання. Пам'ять у молодших школярів наочно-образна. Мислення розвивається у них від емоційно-образного до образно-логічного.

Підлітковий вік. Проходить бурхливий ріст і розвиток всього організму. Статеве дозрівання не є визначальним для особистості підлітка, але вносить нові переживання і думки в їх життя. Сприймання перебуває в стадії становлення, тому якість його різна. Поліпшується продуктивність і зростає якість пам'яті. Для підлітка характерна розкиданість інтересів. Значне місце в його житті відіграють різні форми спілкування, велике прагнення до дружного спілкування. Особливість підліткового періоду вимагає певної диференціації в організації життя хлопців і дівчат. Під кінець підліткового періоду перед учнями реально вимальовується завдання вибору професії.

Юнацький вік. Це період формування світогляду, самосвідомості, характеру і життєвого самовизначення. Пізнавальна діяльність сприяє формуванню світогляду. Пам'ять старшокласника характеризується зрілістю. Мислення здатне абстрагувати і узагальнювати навчальний матеріал. Мова збагачується науковими термінами, стає виразною і точною. Вперше старшокласники переживають почуття кохання. У них стають стійкими професійні інтереси. Прагнення до самовиховання стає рисою

особистості.

У кожній віковій групі є значні індивідуальні відмінності, які визначаються природними задатками, різними життєвими умовами і вихованням дитини. Ці особливості називаються індивідуальними.

Акселерація — випередження середньофізичних і психофізіологічних констант дитини чи підлітка з оптимальними.¹

Ретрадація — значне відставання розвитку дитини від цих констант.

Маркосян А.А. розглядає кілька гіпотез щодо виникнення явища акселерації:

Геліогенна теорія: вплив сонячного випромінювання на дітей, які останнім часом стали більше перебувати на сонці, завдяки чому стимулюється їхній розвиток. Акселерація охоплює і північні райони, хоч там діти менше перебувають на сонці. Це стосується міських і сільських дітей.

Теорія гетерозії: вплив на розвиток дитини міжнаціональних шлюбів, що призводить до значних змін, і як наслідок — акселерація.

Теорія урбанізації: розвиток міст і переселення до них сільського населення, що призводить до прискорення сексуального розвитку, інтелектуалізації, а це в свою чергу прискорює ріст і визрівання організму.

Нітритивна теорія: акселерація розглядається як результат поліпшення і вітамінізації харчування.

Теорія опромінювання: поширення рентгенівських пристроїв, атомна енергетика, проведення випробувань ядерної зброї на полігонах створюють фони випромінювання, але в таких дозах, які стимулюють поділ клітин.

Ретрація, тобто відставання в розвитку дитини, може бути наслідком: пияцтва чи алкоголізму батьків, народження дітей в більш пізньому віці,

Тема 2. Розвиток і формування особистості

спадкової хвороби одного з батьків. Такі діти є відсталими не тільки фізіологічне, а й інтелектуальному відношенні.

6. Серед зарубіжних теорій розвитку особистості виділяють: а) соціологізаторську, яка вважає вирішальним у розвитку особистості її соціальне оточення; б) біологізаторську, яка вважає вирішальним у розвитку особистості її спадковий "багаж"; в) конвергенції, яка зводить два фактори — біологічний і соціальний з перевагою біологічного у розвитку особистості; г) теорія біхевіоризму, яка розглядає поведінку людини як механічні реакції організму на стимули оточення, ігноруючи свідомість; д) теорія психоаналізу (фрейдизму), яка вважає рушійною силою поведінки людини несвідомі біологічні потяги та інстинкти.

Народна педагогіка про розвиток особистості:

а) вплив середовища: "З ким поведешся, від того й наберешся", "З розумним

¹ Засновнику кібернетики Норберту Вінеру в 14 років було присвоєно звання професора.

Саша Дворак з Макіївки в 12 років став студентом Київського університету.

Музичні здібності Моцарта стали проявлятися в три роки, в чотири він добре грав на клавесині, в п'ять — сам творив музику, у вісім — створив першу сонату і симфонію, в одинадцять — оперу. У шість років юний маєстро користувався світовою славою, а в 14 — був обраний членом Філармонічної академії в Болонії.

Діти вже на першому році життя обганяють своїх ровесників минулого століття на 5 см і 1-2 кг. Підлітки — на 15-20 см і 9-10 кг, дорослі — на 8-10 см; статево дозрівають на 2-3 роки раніше. Якщо на початку століття люди росли до 22-25 років, то тепер чоловіки ростуть до 18-19 років, а жінки — до 16-17 років.

будеш розумним, з дурнем і сам будеш таким", "Як зайдеш між реп'яхи, то й реп'яхів наберешся", "Як у сім'ї згідливе життя, то й виросте дитя до пуття";

б) роль спадковості: "Яке коріння, таке й насіння", "Яке зіллячко, таке й сім'ячко", "Від лося — лосенята, від свині — поросятка", "Яка гребля, такий млин, який батько, такий і син";

в) роль виховання: "Як бавитимеш дитину, так воно й виросте", "Бурчання наскучить, приклад научить".

Вікові особливості: "Звички трирічного зберігаються до 80 років"; -"Від п'ятирічного до дорослої людини — один крок, а від новонародженого до п'ятирічного — велика відстань".

Відображення вікових періодів до п'яти років: народженятко, сидунчик, ходунчик, брехунець, бігунець, товкунець.

Запитання і завдання

1. Що ми називаємо індивідуальним розвитком?

1. Кількісні та якісні зміни організму, що проходять у процесі життя людини як соціальної істоти.

2. Становлення людини як соціальної істоти, яке проходить у результаті розвитку і виховання.

3. Кількісні зміни організму.

4. Цілеспрямований процес формування у дітей необхідних поглядів і якостей.

5. Правильної відповіді немає.

2. Що ми називаємо формуванням особистості ?

1. Цілеспрямований процес формування у дітей необхідних поглядів і якостей.

2. Становлення людини як соціальної істоти, яке проходить у результаті розвитку і виховання.

3. Кількісні та якісні зміни організму, які відбуваються з організмом людини в процесі всього її життя як соціальної істоти.

4. Кількісні зміни організму.

5. Правильної відповіді немає.

3. Що ми називаємо спадковістю ?

1. Всі ті якості характеру, які передаються дитині від батьків.

2. Біологічні задатки, що служать основою для розвитку індивідуальних здібностей людини.

3. Здібності до різних видів діяльності, що передаються батьками дітям.

4. Спадковість — це той соціальний досвід, який передається з покоління до покоління.

5. Правильної відповіді немає.

4. У чому специфіка середовища як фактора формування особистості?

Підготуйте текст бесіди для батьків на тему "Роль середовища у вихованні дитини".

5. Серед наведених функцій одна не належить до виховання, вкажіть її.

1. Роль виховання у створенні таких соціальних умов, які б позитивно, впливали на розвиток особистості.

2. Одна з функцій виховання — організація життя і діяльності дитини. X

3. Роль виховання у відборі з оточуючого середовища матеріалу, який стимулює розвиток особистості.

4. Виховання усуває умови, що негативно впливають на особистість.

5. Виховання може ізолювати особистість від негативних умов, які не

піддаються усуненню.

6. Якого виду діяльності немає серед поданих: ігрова, навчальна, трудова, спортивна, художня?

7. Від чого, головним чином, залежить прояв учнем всіх своїх здібностей?

1. Від методики навчання і виховання.

2. Від природних задатків.

3. Від кількості одержаних знань.

4. Від спадкових якостей особистості. 5. Правильної відповіді немає.

8. У якій залежності перебуває суспільний, природний, історичний і онтогенетичний розвиток людини.

1. Зумовлений спадковістю.

2. Все детерміновано соціальним фактором.

3. Поза всякою залежністю.

4. Все взаємообумовлене.

5. Правильної відповіді немає.

9. У чому ви бачите сенс знання вчителем вікових особливостей дітей? 1.

1. Вікова періодизація — це точна схема психічного розвитку дитини, у відповідності з якою розробляються і застосовуються універсальні засоби виховання.

2. На основі вікової періодизації вчитель здійснює вивчення індивідуальних особливостей дітей і враховує в процесі виховання ріст сил і можливостей учня.

3. Знання вікової періодизації дає можливість учителю побачити ріст і розвиток біологічного фонду людини.

4. Для вчителя знання вікових особливостей дітей не має реального сенсу, оскільки всі його методи виховання ґрунтуються на знанні індивідуальних особливостей учнів.

5. Правильної відповіді немає.

10. Чому в п'ятих класах інколи знижується успішність і дисциплінованість учнів?

1. Дітям набридло вчитися.

2. Класні керівники приділяють менше уваги вихованню учнів, ніж учителі молодших класів.

3. Учні внутрішньо не підготовлені до перебудови, пов'язаної із зміною умов навчання, новими вимогами.

4. Початкова школа не дає належного розвитку.

5. Правильної відповіді немає.

11. Проаналізуйте визначення понять: "педагогіка", "виховання", "освіта", дані в різних навчальних посібниках з педагогіки. Виберіть ті, які, на Вашу думку, найбільш повно відображають суть цих понять. Обґрунтуйте свою точку зору.

12. Знайдіть збірники прислів'їв та приказок і проаналізуйте їх з точки зору наявних у них виховних настанов. Порівняйте близькі за змістом прислів'я різних народів.

13. Перегляньте педагогічні газети і журнали (а згодом робіть це постійно) і знайдіть публікації, які відображають питання виховання і навчання. Зробіть огляд одного з номерів журналів "Рідна школа" або з методики викладання навчального предмета за фахом.

Консультації. 1. Правильна відповідь 1. 2. Правильна відповідь 2. 3. Правильної відповіді немає. 5. Відповідь 1 не належить до виховання, оскільки вихованням не можна змінити соціальні умови. 6. Громадської діяльності. 7. Правильна відповідь 1. 8. Правильна відповідь 4. 9. Правильна відповідь 2. 10. Правильна відповідь 3.

Рекомендована література: 8; 22; 37; 49; 59.

Тема 3. Мета та ідеал виховання

1. Мета виховання, її об'єктивний характер. Ідеал національного виховання.
2. Основні напрямки всебічного розвитку особистості. Програма виховання як система цілей виховання.
3. Зарубіжна педагогіка про мету виховання.

1. Мета виховання — сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Мета виховання має об'єктивний характер і виражає ідеал людини в найбільш загальній формі.

Загальною метою виховання є всебічний і гармонійний розвиток дитини. Такий ідеал цивілізованого суспільства діє протягом сторіч, починаючи з афінської системи виховання, де й народилося розуміння гармонійності людини (калокагатія — ідеал фізичної і моральної досконалості). В епоху Відродження філософом Рене Декартом до терміну "гарантії" було додано ідею всебічного розвитку. Так склалася концепція ідеалу розвиненої людини.

"Педагогічна система кожної історичної епохи, — пише академік Стельмахович М.Г., — висуває свій оригінальний чи актуальний уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі. То ж цілком закономірно виникає питання про сучасний педагогічний ідеал національного родинно-громадсько-шкільного виховання в Українській державі".¹

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на основі формування особистісних рис громадянина України, які включають в себе національну самосвідомість, розвинуту духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Ідеал — уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що виходять із розуміння мети життя.

Формування ідеалу в людини залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей особистого досвіду людини.

Ідеали школярів різного віку відрізняються як за змістом, так і за будовою і дієвістю. Під змістом розуміється те, яких людей, літературних героїв, які якості особистості учень вважає ідеальними.

Під будовою ідеалу розуміється міра його узагальненості, тобто чи є ідеалом конкретна людина, чи сукупність рис, взятих в окремих людей і узагальнених у єдиному зразку.

¹ Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. — Івано-Франківськ, 1996. — с.50.

Під дієвістю ідеалу розуміється ступінь його впливу на поведінку і особистість учня.

Найбільш глибоко ідеал національного виховання розкритий у працях замовчуваного довго українського педагога Григорія Ващенка ("Виховний ідеал", "Виховна роль мистецтва", "Тіловиховання як засіб виховання волі й характеру" та ін.). В основу свого розуміння ідеалу національного виховання автор кладе загальнолюдські і національні вартості, що є духовним надбанням народу. До загальнолюдських вартостей належить моральний закон творення добра та боротьби зі злом, пошук правди, справедливості, визнання ідеалів любові і краси. Носієм усіх цих вартостей є християнська релігія. Вона орієнтує людину на служіння Вищому ідеалу.

Водночас, людина народжується і живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших своєю мовою, культурою, звичаями. Саме звідси, з походження людини, починається для неї поняття свого народу, своєї нації, свого етносу.

Таким чином, ідеал національного виховання ґрунтується на двох головних цілях: служіння Богові і своїй нації. Бог — це абсолютна Правда, Любов, Справедливість, Краса і т.п. Нація — реальна земна спільнота, у житті якої повинні реалізуватися абсолютні загальнолюдські вартості. В педагогічному сенсі виховний ідеал — людина, яка служить Богові і Україні. Така орієнтація приводить Г.Ващенка до категоричного протиставлення українського національного виховання, з одного боку, більшовицькій моделі, яка ґрунтується на матеріалізмі і атеїзмі; а з другого — націонал-соціалістичній ідеології фашизму з її проповіддю культу сили і зневаги до людини.

Національне виховання в українській школі повинно орієнтуватися на історичні потреби нації, головною серед яких є державотворення. Проте, сформульована ще в довоєнні роки, загальна ціль виховання — прилучати молоде покоління до творчої участі у рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської — залишається основоположною. Народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи свою національну самозосередженість, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О.Вишневський).

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу ролей, необхідних для суспільного життя. Це ролі громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша. Підготовка до ролі громадянина передбачає формування людини з яскраво вираженою активною громадянською позицією, з почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством. Роль трудівника передбачає вміння і бажання активно трудитися, створювати нові матеріальні та духовні цінності. Виконання ролі громадського діяча означає активну участь особистості в громадському житті. Уже в стінах школи особистість необхідно готувати і до ролі сім'янина, майбутнього батька, чоловіка, матері, дружини. Кожен учень як товариш має володіти вмінням розуміти іншу людину, співчувати, жаліти, поступитися, поділитися і т.д.

Народна педагогіка про мету виховання: "Добрі діти — спокійна старість, лихі діти — старість стає пеклом", "Життя прожити — не поле перейти", "Життя як стерниста нива: не пройдеш, ноги не вколовши".

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Основними складовими частинами виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості є:

розумове, моральне, трудове, естетичне й фізичне. Кожен з цих напрямків має свій зміст і завдання. У зміст національного виховання входять також утвердження рис національного характеру позитивних й усунення чи запобігання рис негативних.

2. Визначення мети і завдань виховання має велике теоретичне і практичне значення. "Що сказали б ви про архітектора, писав К.Д.Ушинський у відомій праці "Людина як предмет виховання", — який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти вам на запитання, що він хоче будувати? Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам своєї виховної мети... Ось чому, ввіряючи вихованню чисті і вразливі душі дітей, ввіряючи для того, щоб воно провело в них перші, а тому й найглибші риси, ми маємо цілковите право запитати вихователя, якої мети він добивається в своїй діяльності, і вимагати на це питання якісної й категоричної відповіді".

Основними напрямками всебічного розвитку особистості є: моральне, розумове, трудове, естетичне й фізичне виховання.

Завдання морального виховання: а) формування в учнів моральних понять, поглядів, переконань; б) виховання моральних почуттів; в) вироблення навичок і звичок моральної поведінки.

Завдання розумового виховання: а) озброєння учнів знаннями основ наук; б) формування наукового світогляду та національної самосвідомості; в) оволодіння основними мислительними операціями; г) формування умінь і навичок культури розумової праці.

Завдання трудового виховання: а) ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва; б) практична підготовка їх до праці; в) психологічна підготовка до праці; г) підготовка до свідомого вибору професії.

Завдання естетичного виховання: а) формування естетичних понять, поглядів і переконань; б) виховання естетичних смаків; в) вироблення вмій і навичок вносити в життя красу; г) розвиток в учнів творчих здібностей.

Завдання фізичного виховання: а) виховання здорової зміни; б) підготовка до захисту Батьківщини; в) підготовка до фізичної праці.

Людина, підкреслював А.С.Макаренко, не виховується частинами. Через це кожна складова частина виховання, виконуючи свою особливу роль, служить водночас досягненню єдиної мети.

Провідні завдання виховання школярів зумовлені пріоритетними напрямками реформування виховання, визначеними Державною національною програмою "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), до яких належать:

- * формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати;

- * забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

- * формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

- * прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які мешкають на території України;

- * виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядницької позиції;

- * утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей;

- * формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- * забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- * виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- * формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадською відповідальністю;
- * формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- * розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- * формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

Програма виховання — короткий виклад основних положень і цілей діяльності навчально-виховного закладу по вихованню учнів за весь період їх навчання.

Програма будується на основі загальної мети виховання. Це ряд послідовних цілей, які досягаються в ході реалізації конкретних завдань і змісту виховання.

Цілі виховання можуть бути: а) за часом їх досягнення: загальні, етапні, оперативні; б) за змістом: гуманізм, патріотизм, громадянська активність. Цілі за змістом також реалізуються поетапно (сумлінне ставлення до праці формується через пізнання цінності праці, а останнє досягається через виконання певної роботи).

На жаль, сьогоднішня школа не має ще орієнтовної програми виховної роботи, а тому вона зводиться в основному до набору безсистемних виховних заходів, які мають стихійний характер.

У процесі реалізації напрямів національного виховання враховують таку систему компонентів духовного світу особистості українця: національна психологія — психологія працюючого господаря, умілого хлібороба, захисника прав особистості і державної незалежності, духовної спадщини народу; національний характер і темперамент — вічне правдошукання, гостинність і щедрість, ласкавість і талановитість, ніжність і глибокий ліризм, свободолобивість і душевне багатство; національний спосіб мислення — самобутня істотність, завдяки чому із століття в століття відтворюється і розвивається самобутня українська культура і духовність; народна мораль, етика — людяність, доброта, милосердя, співпереживання як найвищі духовні надбання; народна естетика — краса поведінки, привабливий стиль життя, доброзичливе ставлення до людей, уміння власноручно вишивати одяг, готувати смачну їжу; народна правосвідомість: життя за законами добра і краси, правди і справедливості, гідності і милосердя; національна філософія — самобутня система ідей, поглядів на природу, суспільство, всесвіт, на духовний світ людини, проблему долі людини тощо; національний світогляд — система поглядів, переконань, ідеалів, яка складає основу національної духовності; національна ідеологія — ідейне багатство нації, система філософських, політичних, правових, економічних, моральних, естетичних та релігійних ідей, поглядів і переконань; національна свідомість та самосвідомість — відчуття усвідомлення гордості за приналежність до української нації.

"Потреба спрямування змісту національного виховання (едукації) у русло українознавства, — вважає Стельмахович М.Г., — диктується рядом вагомих

мотивів. По-перше, нагальною потребою відродження й розвитку української педагогічної культури в Україні. По-друге, тим, що саме українознавство стало нині державною політикою і філософією, науковою системою, що визначає основи освіти, культури, мистецтва, навчання й виховання. По-третє, українознавча едукація орієнтується на здійснення національного виховання через освіту. Термін "едукація" у класичній педагогіці втілює в собі найголовнішу функцію основної школи — олюднення знань, недопущення національного невігластва".¹

Головна мета, пріоритетні напрямки, основні шляхи реформування в усіх впливових ланках української системи національного виховання заманіфестовані розділом восьмим "Декларації про державний суверенітет України" від 16 липня 1990 року, "Державною національною програмою "Освіта" (Україна ХХІ століття)", "Концепцією середньої загальноосвітньої школи України" (1990 р.), "Концепцією школи нової генерації — української національної школи-родини" (1994 р.), "Концепцією безперервної системи національного виховання" (1994 р.).

3. У сучасній зарубіжній педагогіці передбачаються такі цілі виховання: а) виховання законопослушної людини, яка визнає моральні цінності і правові норми і дотримується їх; б) виховання "саморегулюючої" особистості, реалізація кожною людиною закладених у ній природних задатків;

в) виховання гуманіста, формування в особистості людських якостей, вміння встановлювати контакти з іншими людьми, розуміти себе і інших людей:

г) підготовка до виживання, об'єднання з іншими людьми заради захисту життя на Землі.

Запитання і завдання

1. *Яке з формулювань найповніше і найточніше відображає основну \ мету виховання?*

1. Виховання громадянина.
2. Виховання трудівника.
3. Виховання громадського діяча.
4. Виховання всебічно розвиненої особистості.
5. Виховання сім'янина.

2. *Які завдання вирішує розумове виховання ?*

1. Розвиток пізнавальних сил учнів, психологічна і практична підготовка до праці, формування світогляду.

2. Психологічна і практична підготовка до праці, розвиток пізнавальних сил, формування навичок естетичної поведінки.

3. Формування системи знань, формування світогляду, формування умінь і навичок культури розумової праці.

4. Розвиток пізнавальних здібностей, психологічна і практична підготовка до праці, формування системи знань.

5. Формування світогляду, формування системи знань, формування навичок естетики поведінки.

3. *Які завдання характерні для морального виховання?*

1. Формування естетичних смаків, тренування і загартування організму.

2. Розвиток моральних почуттів, формування естетичних смаків, формування моральної свідомості.

3. Формування в учнів моральної свідомості, виховання моральних почуттів,

¹ Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-Франківськ, 1996.—с. 40.

вироблення навичок моральної поведінки.

4. Вироблення навичок моральної поведінки, формування моральної свідомості.

5. Тренування і загартування організму, формування моральної свідомості, розвиток етичних почуттів.

4. Які завдання характерні для естетичного виховання?

1. Формування навичок естетичної поведінки, виховання емоцій, формування умінь творити прекрасне.

2. Виховання естетичних смаків, формування естетичних понять, поглядів, переконань, вироблення навичок і вмінь вносити в життя красу, розвиток творчих здібностей.

3. Розвиток творчих здібностей, розвиток пізнавальних здібностей, виховання емоцій.

4. Тренування і загартування організму, виховання художніх смаків, формування навичок естетичної поведінки.

5. Виховання художніх смаків, формування умінь і навичок творити прекрасне, виховання емоцій.

5. Які завдання характерні для трудового виховання?

1. Формування навичок моральної поведінки, психологічна підготовка і практична підготовка до праці.

2. Психологічна підготовка до праці, підготовка до свідомого вибору професії, практична підготовка до праці.

3. Підготовка до свідомого вибору професії, практична підготовка до праці, вивчення всіх видів сучасного виробництва.

4. Оволодіння основними принципами сучасного виробництва, формування вмінь і навичок використання простих знарядь праці.

5. Психологічна підготовка до праці, підготовка до свідомого вибору професії, виховання моральних почуттів.

6. Які завдання вирішує фізичне виховання?

1. Виховання здорової зміни, підготовка до захисту Батьківщини, підготовка до фізичної праці.

2. Тренування і загартування організму, розвиток пізнавальних сил, формування волі.

3. Формування волі, психологічна підготовка до праці, тренування і загартування організму.

4. Виховання здорової зміни, практична підготовка до праці, виховання волі.

5. Підготовка до захисту Батьківщини, виховання волі, розвиток пізнавальних здібностей.

7. Чи вважаєте себе всебічно розвинутою особистістю? Які у вас є претензії до школи, в якій вчилися, з точки зору реалізації нею завдань всебічного виховання?

Консультації. Правильні відповіді: 1.4. 2.3. 3.3. 4.2. 5.2. 6.1. *Рекомендована література:* 7; 12; 22;30; 46; 48; 54; 62.

Тема 4. Загальна характеристика логіки і методів науково-педагогічного дослідження

1. Наукові дослідження як шлях вирішення проблем педагогіки.
2. Основні елементи педагогічного дослідження.
3. Поняття виміру в педагогіці, вимірні шкали.
4. Методи науково-педагогічного дослідження.
5. Етапи дослідження. Аналіз і оформлення результатів дослідження.
6. Документація дослідження.

1. Наукове дослідження — це особлива форма процесу пізнання, систематичне цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт.

Фундаментальні дослідження мають мету розкрити суть педагогічних явищ, знайти глибоко приховані основи педагогічної діяльності, дати їй наукове обґрунтування. Прикладні дослідження вирішують питання, що безпосередньо зв'язані з практикою.

Характерні риси педагогічних процесів, які слід мати на увазі в ході їх дослідження, розвитку і виховання: а) неоднозначність їх протікання: результати навчання, розвитку і виховання залежать від одночасного впливу дуже багатьох причин; б) для педагогічних процесів характерна неповторність: під час повторного дослідження педагог вже має справу з іншим "матеріалом", навіть умови не вдається зберегти попередні; в) в педагогічних процесах беруть участь люди всіх вікових категорій, тому експерименти, що суперечать моральності і етичним нормам, забороняються. Об'єктивні висновки у процесі дослідження можуть очікуватись тільки за умови багаторазових спостережень, не інакше як в усередненій, узагальненій формі.

Основними критеріями ефективності науково-педагогічного дослідження є одержання нового наукового результату, поповнення теоретичних знань, які сприяють процесу виховання, навчання і розвитку вихованців.

Дієвість конкретних педагогічних і методичних досліджень характеризується не тільки новизною і теоретичною значимістю одержаних результатів, а й ступенем їх впливу на ефективність і якість вирішення конкретних навчально-виховних завдань.

До результатів науково-педагогічних досліджень ставляться вимоги: суспільна актуальність; наукова новизна; теоретична і практична значущість; наукова об'єктивність і достовірність; доступність висновків і рекомендацій для використання їх в інших конкретних наукових дослідженнях або в практичній діяльності; показ міри, меж і умов ефективного застосування одержаних результатів.

Негативні явища в педагогічних дослідженнях: а) вся наука зосереджена в центрі; б) відсутність привілеїв для науковців; в) недостатня мобільність дослідницької системи; г) ізоляваність від зарубіжної педагогічної науки; д) бідність системи дослідження; е) недостатнє втілення в життя результатів наукових досліджень; є) слабка техніка і комп'ютерна забезпеченість системи дослідження.

2. Проблема дослідження в широкому розумінні — складне теоретичне або практичне питання, що включає вивчення, вирішення.

Об'єкт дослідження — це частина об'єктивної реальності, яка на даному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини як соціальної істоти (суб'єкта).

Предмет дослідження — це зафіксовані в досвіді, включені в процес практичної діяльності людини сторони, якості і відносини об'єкта, що досліджуються з певною метою в даних умовах.

Предмет дослідження більш вузьке поняття, ніж об'єкт дослідження. В ролі об'єкта, наприклад, можуть виступити методи виховання, а предмета — тільки одна група цих методів, приміром методи стимулювання виховання.

Мета дослідження — це ціль, яку поставив перед собою дослідник.

Гіпотеза дослідження — наукове передбачення його результатів.

Завдання дослідження — конкретизована його мета.

Завдання дослідження можуть включати в себе такі елементи:

а) вирішення певних теоретичних питань, що входять до загальної проблеми (наприклад, виявлення суті дидактичного явища, далі вдосконалення його визначення, розробка ознак);

б) експериментальне вивчення практики вирішення даної проблеми, виявлення її типового стану, типових недоліків, їх причин, типових рис передового досвіду та ін.;

в) обґрунтування необхідної системи заходів для вирішення поставленого завдання;

г) експериментальна перевірка пропонованої системи заходів з точки зору відповідності її критеріям оптимальності;

д) розробка методичних рекомендацій для тих, хто буде використовувати результати дослідження на практиці.

3. Вимір — це приписування чисел речам у відповідності з певними правилами (коефіцієнт інтелектуальності "ай-к'ю").

Вимірні шкали:

а) виміри в шкалі найменувань (номінальні виміри): згруповуючи об'єкти в класи, кожному з них присвоюється якась цифра. Психологи часто кодують "стать", позначаючи особу жіночої статі нулем, а чоловічої — одиницею. При цьому використовується виключно та особливість чисел, що 0 відрізняється від 1 і якщо предмет А має 0, а предмет Б — 1, то А і Б відрізняються по відношенню до вимірюваної якості. Але це не означає, що у Б міститься більше якості, ніж у А; ___

Тема 4. Загальна характеристика логіки і методів науково-педагогічного дослідження

б) порядок виміру: мається на увазі, що у вимірюваних предметах різна кількість якості. В даному випадку використовують якість "впорядкованих" чисел і вони приписуються предметам таким чином, що коли число, приписане А, більше числа, приписаного Б, то це значить, що в А міститься більше даної якості, ніж у Б;

в) інтервальні виміри — це таке присвоєння чисел предметам, коли рівні різниці чисел відповідають рівним різницям значення вимірювальної ознаки або якості предмета (час між 1940 і 1945 рр. дорівнює часові між 1980 і 1985 рр.);

г) вимір відношень відрізняється від інтервального тільки тим, що нульова точка не довільна, а вказує повну відсутність вимірюваної якості. Ріст і вага є прикладом цього виду шкали. Нульового росту взагалі не існує, а чоловік ростом у 183 см у два рази вищий від хлопчика, що має зріст 91,5 см.

Змінні і їх вимір. Змінними є характеристики людей або речей, наприклад, вага, вік, швидкість читання, кількість дітей. Деякі з цих змінних є неперервні, тобто виміри-їх можуть мати будь-яке значення в певній області (такими є вага, вік, час

реагування). Інші змінні дискретні, тобто виміри можуть давати тільки окремі значення (наприклад, кількість дітей).

Різні якості особистості можна оцінити:

"5" — якість проявляється дуже сильно і постійно.

"4" — якість проявляється сильно і часто.

"3" — важко визначити (прояви і не прояви однакові).

"2" — якість проявляється слабо і рідко.

"1" — якість проявляється дуже слабо або взагалі не проявляється.

4. Метод науково-педагогічного дослідження — це шлях вивчення і опанування складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Для досліджень підбирають оптимальний комплекс методів. При цьому керуються такими вимогами:

а) застосовувати таке поєднання методів, яке дозволяє одержати різнобічні відомості про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкту виховання чи навчання;

б) використовувані методи повинні забезпечити одночасно вивчення діяльності, спілкування і інформованості особистості;

в) методи мають відображати динаміку розвитку певних якостей як у віковому плані, так і протягом певного проміжку часу;

г) важливо використати такі методи, які дозволяють одержати відомості про учня з якнайбільшого числа джерел, від найкомпетентніших осіб, що знаходиться з ним у постійному спілкуванні, у спільній діяльності;

д) методи мають дозволити аналізувати не тільки хід процесу, його результати, а й умови, в яких він функціонує.

Метод педагогічного спостереження — спеціально організоване - сприймання педагогічного процесу в природних умовах. Спостереження є пряме і опосередковане, відкрите й закрите, самоспостереження. При організації спостереження важливо мати план спостереження, визначити його термін, фіксувати результати.

Метод бесіди. Бесіда є джерелом і способом пізнання педагогічного явища шляхом безпосереднього спілкування з особами, яких дослідник вивчає в природних умовах. Для ефективного проведення бесіди бажано мати план, основні і додаткові запитання, створити сприятливу обстановку для відвертої бесіди; врахування індивідуальних особливостей співбесідника; проявити педагогічний такт; вміти запровадити бесіду. Результат бесіди варто порівняти з даними спостереження.

Метод інтерв'ю особливо корисний у тих випадках, коли дослідник наперед може бути впевнений в об'єктивності відповідей учнів. Це пояснюється тим, що інтерв'ю не передбачає постановки уточнюючих запитань, які мають місце під час звичайної бесіди. Слід врахувати, що є такі типи респондентів: несміливий, боязкий, базіка, жартівник, сперечальник, самовпевнений. Наслідки інтерв'ю залежить від продуманості питальника для інтерв'ю.

Метод анкетування. Використовується для одержання інформації про типовість тих чи інших явищ навчально-виховного процесу. Анкети можуть бути: відкриті, закриті, напіввідкриті, полярні. При анкетуванні дотримуються таких вимог: а) підбір питань, що найточніше характеризують явище і дають надійну інформацію; б) використання як прямих, так і непрямих запитань; в) виключення підказок у формуванні запитання; г) попередження двоїстого розуміння змісту запитання; д)

використання як закритих, так і відкритих запитань; е) використання попередньої перевірки ступеня розуміння запитань на невеликій кількості учнів і внесення корекцій до змісту анкети.

Метод експерименту. Педагогічний експеримент — це науково поставлений досвід організації педагогічного процесу в точно врахованих умовах.

В залежності від мети, яку передбачає експеримент, розрізняють: а) констатуючий експеримент, під час якого вивчаються наявні педагогічні явища; б) перевіряючий, уточнюючий експеримент, коли перевіряється гіпотеза, створена у процесі усвідомлення проблеми; в) творчий, перетворюючий, формуючий експеримент, у ході якого конструюються нові педагогічні явища.

За місцем проведення розрізняють природний і лабораторний педагогічний експеримент. Серед модифікації природного експерименту виділяють паралельний і перехресний експерименти. У процесі проведення експерименту мають бути експериментальні і контрольні групи.

На відміну від педагогічного спостереження педагогічний експеримент дозволяє: а) штучно відділити виучуване явище від інших; б) цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців; в) повторювати окремі педагогічні явища приблизно в таких же умовах.

Метод вивчення шкільної документації і учнівських робіт. Вивчення шкільної документації і учнівських робіт із заданою метою за спеціально розробленою програмою складає суть цього педагогічного дослідження. Сюди входить також робота з архівними матеріалами.

Метод рейтингу — оцінки тих чи інших сторін діяльності компетентними судьями (експертами). Вимоги до експертів: а) компетентність; б) креативність — здатність вирішувати творчі завдання; в) позитивне ставлення до експертизи; г) відсутність схильності до конформізму; д) наукова об'єктивність; е) аналітичність і широта мислення; е) конструктивність мислення; ж) якість колективіста; з) самокритичність.

Метод узагальнених незалежних характеристик передбачає узагальнення відомостей про учнів, одержаних іншими методами (учителями, батьками, товаришами учнів), співставлення цих відомостей зі своїми матеріалами про особистість вихованця.

Метод психолого-педагогічного тестування. Випробування учня на певний рівень знань, умінь або загальну інтелектуальну розвиненість за допомогою карток, малюнків, задач-шарад, ребусів, кросвордів, запитань. Екзаменаційні білети також слід вважати своєрідними тестами. Результати тестування визначаються через виявлення відсотків розв'язування тестів. Соціометрія (вивчення структури і стилю взаємовідносин у колективі). Математичні методи — реєстрування, виявлення середньої величини, моделювання, статистична обробка даних.

Реєстрація — виявлення певної якості в явищах даного класу і підрахунок за наявністю або відсутністю даної якості (наприклад, кількості допущених негативних вчинків учнями).

Ранжування — розклад зібраних даних у певній послідовності (спад чи зростання зафіксованих показників), визначення місця в цьому ряду об'єктів (наприклад, складання списку учнів у залежності від рівня успішності і т.п.).

Моделювання — це метод створення і дослідження моделей. Наукова модель — це смислове представлення і матеріально реалізована система, яка адекватно відображає предмет дослідження і здатна замінити його так, що вивчення

моделі дозволяє отримати нову інформацію про цей об'єкт. (наприклад, можна моделювати оптимізацію структури навчального процесу, управління навчально-виховним процесом і т.п.).

Суть цих методів полягає в тому, щоб описати кількісними характеристиками педагогічні явища, а також використати кібернетичні моделі для визначення оптимальних умов управління процесом навчання і виховання.

Використання математичних методів для опису педагогічних явищ можливе тільки при дотриманні таких умов: масовий характер явищ; типовість явищ; явища, які можна виміряти.

Теоретичні методи педагогічного дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, висновки.

5. Логіка (етапи) педагогічного дослідження:

1. Визначення проблеми дослідження, яка має актуальне, життєве значення.

2. Ґрунтовне, всебічне і глибоке вивчення вже встановлених наукою фактів, положень, висновків.

Під час вивчення літературних джерел слід виявляти: а) основну ідею автора, його позицію з досліджуваної проблеми; б) що особливо вдалося автору в її вивченні; в) чим відрізняється його позиція від традиційної, що нового він вніс у вивчення цієї проблеми; г) в чому автор полемізує з іншими дослідниками; д) які ідеї автора особливо вдало аргументовані, а які не мають належної аргументації; е) які ідеї, висновки, рекомендації викликають заперечення і чому; є) які основні питання проблеми не знайшли відображення в його роботі; ж) які, в зв'язку з цим, завдання подальшого вивчення даної проблеми.

3. Вивчення шкільної практики.

Під час аналізу літератури про досвід школи слід виявити: а) що особливо успішно вдається здійснити вчителю при вирішенні даної проблеми; б) які труднощі він зустрічає у її вирішенні; в) які типові недоліки відзначаються в роботі вчителів з даного питання; г) які основні причини труднощів і недоліків; д) чи досягаються успіхи в роботі раціональними затратами часу вчителя, чи пов'язані з перевантаженням його роботою в якомусь одному напрямку на шкоду іншим напрямкам діяльності школи.

4. Формулювання гіпотези, тобто наукового припущення, ймовірного висновку з дослідження.

5. Проведення експериментальної роботи.

6. Вивчення передового досвіду.

7. Співставлення експериментальних даних з масовою практикою.

8. Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.

9. Оформлення результатів дослідження, їх впровадження в життя.

6. Науково-педагогічне дослідження фіксується в такій документації: а) анкети; б) плани спостереження, проведення педагогічних експериментів, втілення результатів дослідження в практику; в) магнітофонні записи, фотокартки, кінострічки; г) протоколи обговорення уроків, виховних заходів та ін.; д) конспекти опрацьованої літератури, архівних матеріалів; е) описи досвіду роботи шкіл і інших виховних інститутів; є) статистичні дані, математичні обчислення.

Запитання і завдання

1. У якій групі вказані основні методи науково-педагогічного

Соціометричне вимірювання, аналіз, синтез, індукція, дедукція, експеримент.

1. Спостереження, експеримент, бесіда, вивчення учнівських робіт і документації навчальних закладів, математичні методи.

2. Викладання нового матеріалу, бесіди, лабораторні роботи, екскурсії, вправи.

3. Узагальнення досвіду, тести, анкети, складання алгоритмів, моделювання.

4. Правильної відповіді немає.

2. *Яке спостереження можна віднести до методу науково-педагогічного дослідження ?*

1. Класний керівник спостерігає за "тихонею" на уроці.

2. Педагог веде спостереження за розвитком учнів за умови навчання їх на високому рівні труднощі.

3. Чергові ведуть спостереження за порядком в роздягальні.

4. Учитель на екскурсії разом з дітьми спостерігає захід сонця.

5. Заступник директора з навчальної роботи спостерігає на уроці уміння молодого вчителя вести опитування учнів.

3. *Які вимоги лежать в основі спостереження як методу дослідження ?*

1. Швидкість протікання спостереження, можливість кількісного вимірювання спостережуваного об'єкта, наукове передбачення результатів спостереження.

2. Чіткість мети спостереження, плановість і систематичність спостереження, фіксування спостережуваних фактів.

3. Швидкість протікання спостереження, фіксування спостережуваних фактів.

4. Можливості кількісного вимірювання спостережуваних явищ, наукове передбачення результатів спостереження.

5. Швидкість протікання спостереження, наукове передбачення результатів спостереження, фіксування результатів спостереження.

4. *Яку з пропонованих бесід можна віднести до методу науково-педагогічного дослідження ?*

1. Бесіда з учнями на уроці, що має на меті підвести їх до розуміння будови компаса.

2. Бесіда з учнями з питань моральної поведінки.

3. Бесіда з учителем, у процесі якої виявляються використовувані ним прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів.

4. Бесіда директора школи з учнем, що порушив дисципліну.

5. Бесіда з батьками про виховання дітей в сім'ї.

5. *Зробіть письмовий огляд тижневика "Освіта" за останній тиждень. На одну із статей, яка вас зацікавила, напишіть відгук.*

6. *Напишіть реферат на одну з педагогічних проблем, яка вас цікавить.*

Консультації. 1. Див. інформаційну частину посібника [4]. 2. Правильна відповідь 2. У випадках 1, 3, 4, 5 термін спостереження вживається як елемент звичайної діяльності. 3. Правильна відповідь 2. 4. Правильна відповідь 3.

Рекомендована література: 4; 9; 11; 25; 38; 63.

РОЗДІЛ II

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

- Суть процесу виховання
- Основні закономірності і принципи виховання
- Характеристика основних напрямів змісту виховання
- Загальні методи виховання
- Організаційні форми виховної роботи
- Вибрані проблеми теорії виховання

РОЗДІЛ II. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Тема 5. Суть процесу виховання

1. Процес виховання, його специфіка, структурні елементи, рушійні сили.
2. Етапи процесу виховання. Управління процесом виховання.
3. Самовиховання: суть, умови, етапи, прийоми.
4. Перевиховання, його функції, етапи і принципи.
5. Результати процесу виховання, їх виявлення.
6. Шляхи підвищення ефективності процесу виховання.

1. Процес виховання — це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Специфічним для процесу виховання є: а) двосторонній характер; б) багатогранність завдань і змісту; й) залежність від різноманітних суб'єктивних і об'єктивних факторів; г) трудність розкриття внутрішнього світу дитини, який треба формувати; д) багатство форм, методів і прийомів, якими важко оволодіти; е) неперервність — у вихованні канікул бути не може; є) тривалість у часі — людина виховується все життя; ж) поступове виявлення результатів виховних впливів.

Структурними елементами процесу виховання є: мета, зміст, завдання, форми, методи і засоби виховання, його результати, корегування результатів виховання.

Рушійні сили виховного процесу — це сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню процесу виховання до нових цілей. Є такі суперечності:

а) між необмеженими можливостями розвитку людської природи і обмежуючими умовами соціального життя;

б) між зрослими соціально значимими завданнями, які треба вихованцю вирішувати і тими можливостями, які обмежують його вчинки і дії у вирішенні цих завдань;

в) між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями;

г) між впливами сім'ї, школи, громадськості, вулиці, засобів масової інформації;

д) між організованим впливом школи і стихійним впливом оточення;

е) між окремими впливами вчителів, які працюють у даному класі;

є) між рівнем розвитку особистості і виконуваними нею функціями в колективі;

ж) між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя і діяльності;

з) між усвідомленням учнем своїх прав і обов'язків. Компонентами процесу виховання є: свідомість особистості, її емоційно-почуттєва сфера, навички і звички поведінки.

Свідомість — властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з людиною і соціальною дійсністю.

Почуття — психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу.

Навичка — психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію, раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної і нервово-психічної енергії.

Звичка — схильність людини до відносно усталених способів дій.

2. Етапи процесу виховання: а) виділення конкретних рис і властивостей особистості, які передбачається виховати; б) вивчення вихованця і діагностика — проектування його особистості на основі зразка-ідеалу;

в) засвоєння вихованцем виділених рис і властивостей; г) організація досвіду поведінки відповідно до ідеалу; д) спонукання вихованця до самостійної роботи над вдосконаленням своєї особистості.

Управління процесом виховання— це діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований вплив на вихованців. Воно передбачає: а) підбір змісту у вихованні; б) підбір форм, методів і прийомів для реалізації змісту виховання; в) організація діяльності учнів і досвіду їх поведінки;

г) регулювання взаємовідносин у колективі, координація впливу на дитину вчителів, батьків і представників громадськості; д) керівництво самовихованням учнів; е) вивчення рівня вихованості учнів і корекція змісту і методики виховання.

Концепція національного виховання визначає психолого-педагогічний аспект готовності педагога до здійснення виховної діяльності:

* високий рівень національної самосвідомості, знання національної психології і характеру народу, його культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії і сучасного буття;

* втілення в собі типових якостей рідного народу, його духовного, культурного і морального багатства; бездоганне володіння українською мовою;

* високий рівень професійної підготовки, широкий світогляд і наукова ерудиція, духовне багатство та емоційна культура вчителя, прагнення до постійного самовдосконалення;

* любов до дітей і висока педагогічна культура в тісному поєднанні з наполегливістю, витримкою, педагогічним тактом;

* досконале володіння дидактичними, організаторськими, комунікативними, перцептивними, сугестивними, науково-пізнавальними здібностями;

* розвиток власної спостережливості, педагогічної уяви, оптимізму, відчувати та позитивно впливати на емоційний стан учнів;

* мистецьке володіння словом, уміння чітко та точно сформулювати, дохідливе, образно, емоційно передавати власні думки.

3. Самовиховання — вищий етап виховного процесу. Воно успішно здійснюється в школі за таких умов; а) в дитячому колективі створено сприятливий для самовиховання морально-психологічний клімат; б) в учня, який хоче займатися самовихованням, сформовано ідеал, до якого він прагне; в) в учнів наявний певний рівень свідомості, коли вони правильно оцінюють свої дії і поведінку; г) учні мають певні відомості з психології, можуть виявити свої позитивні риси і недоліки своєї особистості; д) в учнів є певний рівень сили волі, уміння долати труднощі.

Етапи педагогічного керівництва самовихованням учнів: а) підготовчий етап (переконання учнів у необхідності зайняти самовихованням і в можливостях досягти бажаних результатів); б) допомога в складанні програми самовиховання і її реалізації; в) організація контролю за ходом самовиховання, який згодом переходить у самоконтроль.

Прийоми самовиховання.

У ході організації самовиховання учнів навчають спеціальних прийомів роботи над собою. Одним з поширених прийомів самовиховання є самопереконання. Суть

якого полягає в тому, що учневі пропонують підібрати ряд аргументів і за їх допомогою переконати себе в тому, що він поступив у даній конкретній ситуації правильно чи неправильно. Прийом самонавіювання пропонують використовувати у тих випадках, коли потрібно подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у своїх силах, нерішучість. Прийом самопідбадьорювання використовується у тому разі, коли учень розгублюється у складних ситуаціях, втрачаючи віру у власні сили та можливості. Прийом самозаохочення пропонується у випадках, коли учень подолав певні труднощі, виконав складне завдання. Для подолання негативних сторін особистості можна пропонувати застосування прийомів самоосуду і самопокарання. Прийом самопримусу сприяє подоланню внутрішньої неорганізованості, небажання вчитися чи працювати, лінощів. Особливе місце у самовихованні займає прийом самоаналізу, який полягає в умінні аналізувати свої вчинки, надавати їм певну оцінку. Одним з ефективних прийомів самовиховання є самопереконавання, коли в конфліктній ситуації учневі пропонують переключити свої думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли б.

Ефективними у самовихованні є так звані практичні прийоми. Одним з них є прийом "крок уперед", суть якого полягає у щоденному плануванні своєї діяльності на наступний день. Як доповнення до даного прийому може бути прийом "оцінки прожитого дня", коли учень щоденно аналізує свої дії та вчинки, допущені протягом дня. Для щоденного привчання учня до виконання своїх обов'язків використовують прийом "правила моєї поведінки", суть якого полягає у дотриманні учнем спеціально для нього складених правил поведінки. Прийом самозобов'язання полягає у плануванні учнем роботи над собою на місяць, чверть, півріччя чи на рік, залежно від того, які риси особистості передбачається сформувати чи подолати і в який термін. Прийом "впізнай себе" має характер гри: учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища, він себе впізнає, товариші доповнюють його характеристику. Прийом "самохарактеристики" та "взаємохарактеристики" полягає в тому, що підготовлені таким чином характеристики обговорюються в колективі, що привчає учнів до самоаналізу, дає педагогу багатий матеріал для подальшої роботи з учнями.

4. Перевиховання — це виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості учня, які сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Функції перевиховання: відновна, компенсуюча, стимулююча і виправна.

Відновна функція має на увазі створення умов, у яких учень зміг би знову проявити себе з позитивного боку, тобто відновити свої позитивні властивості, які у нього були до появи педагогічної занедбаності. Компенсуюча функція передбачає створення таких умов, за яких вихованець зміг би перекрити свої недоліки у тій чи іншій діяльності досягненнями успіхів у інших видах діяльності. Стимулююча функція допомагає активізувати дії вихованця у тій галузі, де проявляються його позитивні якості, засудити негативні вчинки. Виправна функція допомагає вихованцю звільнитися від негативних якостей. Розуміння педагогами суті функцій перевиховання дозволяє їм кваліфіковано будувати цей процес, домагатися позитивних результатів у навчально-виховній роботі. Етапи перевиховання.

На першому, підготовчому етапі детально вивчаються й аналізуються позитивні й негативні якості педагогічне занедбаного учня, умови, що сприяли їх появі та формуванню, визначаються шляхи нейтралізації негативних і посилення позитивних

якостей особистості, конкретні завдання і зміст процесу перевиховання.

На другому, початковому етапі перевиховання починається реалізація наміченої програми роботи з учнем.

На третьому, переломному етапі триває реалізація програми перевиховання, але вже в умовах, коли підліток прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляючи самостійність і активність.

На останньому, заключному етапі перевиховання створюються умови для залучення учня до активної участі в усіх видах системної діяльності, нагромаджується позитивний досвід поведінки, розширюється сфера самовиховання.

Принципи перевиховання: а) поєднання переконання з примусом; б) гуманне ставлення до педагогічне занедбаних учнів; в) об'єктивне ставлення до педагогічне занедбаного учня; г) педагогічний вплив на педагогічне занедбаного учня в неафектному стані; д) випереджаюче виховання позитивних якостей у педагогічне занедбаного учня; е) невиділення педагогічне занедбаного учня із загальної маси; є) провідна роль наставника в перевихованні.

Процеси виховання, самовиховання і перевиховання тісно пов'язані між собою і часто переплітаються.

5. Вихованість школярів — показник ефективності і якості навчального процесу. Якості особистості школяра є результатом інтеріоризації зовнішніх впливів у внутрішні, вираз єдності зовнішніх і внутрішніх факторів виховання і розвитку.

Ефективність виховання, на думку Підласого І.П., залежить від: а) сформованості ставлення учня до оточуючої дійсності, в тому числі і до спрямованих на нього виховних впливів; б) відповідності мети виховання і організації дій, спрямованих на досягнення цієї мети; в) відповідності соціальної практики і характеру виховного впливу на вихованців; г) сукупності дій об'єктивних і суб'єктивних факторів; д) інтенсивності виховання; е) активності його учасників у педагогічній взаємодії; є) ефективності процесів розвитку і навчання; ж) якості виховного впливу; з) інтенсивності впливу на "внутрішню" сферу особистості; й) поєднання педагогічного впливу і рівня розвитку вербальних і сенсорномоторних процесів вихованців; і) інтенсивності і якості взаємовідносин між самими вихованцями.

Рівні вихованості.

Дуже низький рівень характеризується негативним досвідом поведінки, яка з труднощами виправляється під педагогічним впливом, самоорганізація і саморегуляція не розвинуті.

Низький рівень характеризується слабким проявом позитивного, ще нестійкого досвіду поведінки, спостерігаються зриви, поведінка регулюється в основному вимогами старших і іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція і самоорганізація інтуїтивні.

Для середнього рівня властива стійка позитивна поведінка, наявність регуляції і саморегуляції, організації і самоорганізації, хоч активна позиція по відношенню до діяльності і вчинків товаришів по класу ще не проявляється.

Показником високого рівня є наявність стійкого і позитивного досвіду 42

Тема 5, Суть процесу виховання

поведінки, саморегуляції разом з прагненням до організації і регуляції діяльності поведінки інших людей, проявом активної позиції.

Основними показниками рівня вихованості школяра є: а) зовнішній вигляд;

культура поведінки у школі і за її межами; б) громадська активність; в) самостійність у всіх видах діяльності; г) сформованість наукового світогляду, національної самосвідомості; д) ставлення до навчання, інтерес до знань і усвідомлення їх ролі в своєму розвитку; е) прилучення до національної та світової культури, мистецтва, літератури; є) фізичне здоров'я, потяг до занять фізичною культурою і спортом; ж) працелюбність, орієнтованість на майбутню професію.

Оцінити рівень вихованості особистості можна і за її ставленням до оточуючої дійсності: а) ставлення до суспільства: патріотизм, суспільна дисципліна, громадська активність, працьовитість, відповідальність, солідарність, відданість справі; б) ставлення до інших людей: повага їх гідності, піклування, терпеливість; в) ставлення до себе: гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціатива, оптимізм; г) ставлення до культури: повага до культурних цінностей, контакти з діячами культури, розуміння прекрасного; д) ставлення до природи: повага до всіх форм життя, милування природою, примноження її багатства і раціональне його використання; е) ставлення до моральних цінностей: демократизм, гуманізм, повага до волі.

6. Шляхи підвищення ефективності процесу виховання:

1. Подолання формалізму у виховній роботі школи шляхом уникнення безсистемності у виховній роботі та подолання заорганізованості учнів безліччю безцільних заходів.

2. Вдосконалення процесу виховання шляхом: а) організації в школі виховних центрів; б) органічного поєднання завдань, що вирішують школи, з потребами середовища; в) створення в школі морально-психологічної атмосфери поваги до знань; г) підбору раціонального змісту виховання відповідно до мети виховання і рівня вихованості колективу; д) розумного співвідношення інформаційних методів виховного впливу на учнів і залучення їх до різних видів діяльності; е) своєчасного проведення виховних заходів, акцентування уваги на профілактику негативних явищ в учнівському середовищі; є) використання різноманітних форм і методів виховного впливу, які імпонують віку учнів; ж) підвищення емоційної насиченості виховних заходів; з) подолання авторитарного стилю у ставленні педагогів до учнів; й) створення умов для розвитку самостійності та ініціативи учнів, їх самоврядування, самоосвіти й самовиховання.

Народна педагогіка про критерії вихованості: "Оцінюй людину за її вчинки", "На дерево дивись, як родить, а на людину — як робить", "Говорить вздовж, а живе впоперек".

Народна педагогіка про самовиховання: "Не лінись рано вставати та замолоду більше знати", "Поки не впріти, доти не вміти", "Людей питай, а свій розум май", "Хто рано встає, тому Бог дає"

Запитання і завдання

1. *Охарактеризуйте специфічні особливості процесу виховання, використовуючи приклади з досвіду роботи школи і власного шкільного досвіду.*

2. *Побудуйте логічну схему процесу виховання з його структурних елементів: форми, методи, прийоми, мета, засоби, завдання, корегування результатів виховання.*

3. *Розкрийте зміст рушійних сил виховного процесу.*

4. *У якій з перелічених нижче груп знаходяться психологічні і практичні прийоми самовиховання?*

1. Самосхвалення, самопереконання, завдання самому собі, впізнай себе.
2. Крок за кроком, самопідбадьорювання, оцінка прожитого дня, самоосуд.
3. Самосхвалення, самозаохочення, самоосуд, самопокарання, самонаказ, самонавіювання, самопереконання.
4. Оцінка прожитого дня, самопереконання, крок за кроком, самозобов'язання, самохарактеристика.
5. Впізнай себе, самохарактеристика, самозобов'язання, оцінка прожитого дня, крок за кроком.

5. *Вивчіть питання, як в тій чи іншій школі організоване самовиховання учнів. З цією метою в кількох класах проведіть анкету такого змісту:*

1. Чи займаєшся самовихованням?
2. Що спонукає тебе працювати над собою?
3. Назви основні цілі, досягти яких прагнеш шляхом самовиховання.
4. Якими прийомами користуєшся в роботі над собою?
5. В чому відчуваєш труднощі в роботі над собою і як їх долаєш?
6. Яку допомогу хотів би одержати від дорослих в процесі самовиховання?

6. *Вилучіть "зайві" функції прогресу перевиховання.*

Відновна, виховна, компенсуюча, корегуюча, виправна, стимулююча. 7. *Які з перелічених нижче принципів не є специфічними для процесу перевиховання?*

Поєднання переконання з примусом, систематичність, гуманне ставлення до учня, вплив на учня в неафектному стані, емоційність, об'єктивне ставлення до учня, невиділення учня із загальної маси, необхідність наставника, випереджаюче формування позитивних якостей, індивідуальний підхід.

8. *Які з основних показників рівня вихованості учня відсутні в поданому переліку?*

Зовнішній вигляд учня, громадська активність, сформованість наукового світогляду і національної свідомості, працелюбність і орієнтованість на майбутню професію...

Консультації. 2. Мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби, результати виховання і їх корегування. 4. Правильна відповідь 3 (психологічні) і 5 (практичні). 5. Зайвими є виховна, корегуюча 6. Зайвими є систематичність, емоційність, індивідуальний підхід. 7. Самостійність у всіх видах діяльності, ставлення до навчання, прилучення школяра до національної та світової культури, фізичне здоров'я.

Рекомендована література: 11; 22; 34; 44; 53; 56; 60.

Тема 6. Основні закономірності і принципи виховання

1. Закономірності процесу виховання.
2. Основні принципи виховання.

1. Закономірності виховання — це стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки у ньому, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра.

Перша закономірність полягає в органічному зв'язку виховання із суспільними потребами і умовами виховання. Значні зміни в житті народу ведуть за собою і зміни в його виховній системі. У зв'язку з розбудовою незалежної держави України

настала потреба формування в підростаючого покоління української національної свідомості, любові до України, української мови, свого народу, його традицій, історії, культури.

Друга закономірність виявляється в тому, що людина виховується під впливом різноманітних факторів. Не дарма говорять, що виховує все: і люди, і речі, і явища. Серед цих факторів насамперед і найбільше виховують люди. І в першу чергу — батьки і педагоги. Це накладає на них особливу відповідальність.

Третя закономірність полягає в тому, що найбільш успішно проходить процес виховання в природному для нього національному руслі з врахуванням національного менталітету вихованця. З огляду на це дитину має оточувати рідна мова, природа, національна культура, звичаї, традиції тощо.

Четверта закономірність виявляється в тому, що результати виховання є залежними від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну зокрема на формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційну сферу. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

П'ята закономірність полягає у визначальній ролі діяльності і спілкування у вихованні. Діяльність виступає як головний фактор єдності свідомості і поведінки, коли учнем здійснюється певна система видів діяльності (навчальна, трудова, ігрова, спортивна і ін.). За таких умов можливий всебічний розвиток особистості.

Закономірні зв'язки проявляються у вихованні в усьому розмаїтті взаємозв'язків і взаємоперетворень. Під час організації будь-якої виховної ситуації їх необхідно враховувати.

Усвідомлення закономірних зв'язків дозволяє педагогу не просто механічно, а свідомо відпрацювати задану схему дій, щоб прийти до поставленої мети.

Врахування закономірностей допомагає педагогу у процесі його виховної роботи (в ході планування, організації, оцінки процесу виховання) перетворити можливість, що випливає із закономірних зв'язків, у дійсність.

2. Принципи виховання — це керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного процесу.

Основними принципами виховання є:

1. Цілеспрямованість (підпорядкованість всієї виховної роботи загальній меті, знання цієї мети вихователями і вихованцями, нетерпимість до стихійності у вихованні, наявність перспективи, проектування рівня вихованості особистості відповідно до запланованої мети).

2. Зв'язок з життям (використання у виховній роботі краєзнавчого матеріалу, систематичне ознайомлення учнів із суспільно-політичними подіями в країні, залучення їх до посильної участі в громадське корисній роботі).

3. Єдність свідомості і поведінки (правильне співвідношення методів формування свідомості і суспільної поведінки, попередження відхилень у свідомості та поведінці учнів, вироблення несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовності вести проти них боротьбу).

4. Виховання в праці (праця — єдине джерело задоволення матеріальних і духовних потреб людей, праця як фактор всебічного розвитку особистості, сумлінне ставлення до праці — важлива риса людини, нетерпимість до порушень

трудової дисципліни, розкрадання народного добра І Т.Д.).

5. Комплексний підхід (єдність мети, завдань і змісту виховання; єдність форм, методів і прийомів виховання; єдність виховних впливів школи, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації, вулиці; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів у вихованні; єдність виховання і самовиховання; постійне вивчення рівня вихованості учня і внесення корективів у виховну роботу).

6. Виховання особистості в колективі (колектив — могутній засіб виховання, певні риси особистості формуються тільки в колективі, значення згуртованості колективу і його громадської думки для виховання школярів, участь учнів у роботі самоврядування сприяє розвитку самостійності, самодіяльності, ініціативи і т.д.).

7. Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів (педагогічне керівництво зумовлюється відсутністю життєвого досвіду в учнів; виховання творчої особистості можливе, якщо створюються умови для прояву їх самостійності і творчості, схвалюються прояви ініціативи і самодіяльності).

8. Повага до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього (єдність вимог до вихованців з боку педагогів, контроль за поведінкою вихованців, гуманне ставлення до учнів, повага до їхньої думки і т.д.).

9. Індивідуальний підхід (індивідуальні відмінності у школярів, знання психіки кожного учня і врахування їх особливостей у виховній роботі).

10. Наступність (молодші школярі — підлітки — юнаки, переведення із класу в клас чи в іншу школу, зміна класних керівників, поєднання виховання на уроці і в позакласній виховній роботі).

11. Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості (взаємна інформація між учасниками виховного процесу про результати виховних впливів).

Концепція національного виховання розглядає такі принципи виховання:

Народність — єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості усіх народів, що населяють Україну.

Природовідповідність — врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської молоді, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей.

Культуровідгівідність — органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності поколінь.

Гуманізація — створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин між вихователями та вихованцями, постановка виховання в центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

Демократизація — усунення авторитарного стилю виховання. Сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визначення його права на свободу, на розвиток здібностей і виявлення індивідуальності. Формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадською відповідальністю.

Етнізація — наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Принцип етнізації однаково стосується всіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету свого народу, увічнення в підростаючих поколіннях специфічного, що є в кожній нації, виховання дітей як типових носіїв національної культури, продовжувачів справи батьків. Принцип етнізації — невід'ємна складова соціалізації дітей.

Народна педагогіка про принципи виховання: "Діти, як квіти: полий, то ростимуть" (гуманізм), "Гни дерево, доки молоде, вчи дитя, поки мале" (природовідповідність), "У всякої пташки свої замашки", "Од тиха все лихо" (індивідуальні особливості), "Розумний батько сина питати не соромиться", "Дитині волі не давай", "Хто дітям потаچه, той сам плаче" (вимогливість), "У семи няньок дитина без носа (єдність вимог), "Батьків хліб не навчить, як треба жить" (самостійність).

Запитання і завдання

1. *Яке з тверджень не є закономірністю процесу виховання?*

1. Зумовленість виховання суспільними потребами та умовами.
2. Взаємозалежність процесів виховання і розвитку.
3. Зв'язок виховання з життям.
4. Визначальна роль діяльності і спілкування у вихованні.
5. Взаємозв'язок вихователя і вихованців у вихованні.

2. *Обґрунтуйте, що загальні принципи виховання включають в себе і принципи педагогіки народознавства.*

3. *Охарактеризуйте шляхи реалізації принципів виховання у процесі виховної роботи школи.*

Консультації. 1. Зв'язок виховання з життям є не закономірністю, а принципом виховання.

Рекомендована література: 3; 17; 28; 37; 46.

Тема 7. Характеристика основних напрямів змісту виховання

1. Розумове виховання.
2. Моральне виховання.
3. Трудове виховання.
4. Естетичне виховання.
5. Фізичне виховання.
6. Шляхи реалізації змісту виховання.

1. Розумове виховання — це цілеспрямована діяльність педагогів по розвитку розумових сил і мислення учнів, по прищепленню їм культури розумової праці.

У процесі розумового виховання вирішуються певні специфічні завдання. Передусім, здійснюється нагромадження певного фонду знань: факти, термінологія, символи, імена, назви, дати, поняття, зв'язки і залежності, що існують між ними і знаходять відображення в правилах, законах, закономірностях і формулах.

Основним завданням, яке вирішується в процесі розумового виховання, є розвиток мислення взагалі і різних його видів. Тому вчителю слід розбиратися в

таких видах мислення: діалектичне, логічне, абстрактне, узагальнене, категоріальне, теоретичне, індуктивне, дедуктивне, алгоритмічне, технічне, репродуктивне, творче (продуктивне), системне.

У процесі розумового виховання необхідно оволодіти основними мислительними операціями (аналіз, синтез, порівняння, систематизація).

Важливим завданням розумового виховання є формування в учнів культури розумової праці. До культури розумової праці входять навчальні уміння, їх можна поділити на загальні, які використовуються під час вивчення будь-яких навчальних предметів (уміння читати, слухати, усно викладати свої думки, писати, працювати з книгою, контролювати і оцінювати себе), і спеціальні, необхідні для оволодіння знаннями в якійсь певній галузі (вміння читати ноти, технічні креслення, карти, слухати музику, записати числа, формули, нотні знаки і т.д.).

В поняття "культура розумової праці" входить і вміння раціонально організувати режим розумової роботи, здатність робити все точно і акуратно, тримати в порядку робоче місце, матеріали і т.д.

Культура розумової праці передбачає і вироблення в учнів особливих якостей, необхідних для оволодіння знаннями в будь-якій галузі: а) вміння зосереджено і уважно працювати; б) вміння долати труднощі; в) розвиток пам'яті і використання різних її видів — логічної; моторної, зорової; г) вміння вести спостереження і записи; д) володіння деякими раціональними способами розумових дій; е) вміння контролювати себе.

До інтелектуальних умінь, які слід розвивати в учнів, належать і вміння переносу знань в інші умови, вміння опиратися на здогад (інтуїція), вміння передбачати.

Формуванню інтелектуальних умінь сприяють певні типи завдань: а) які мають дослідницький характер (спостереження, дослідництво, підготовка експерименту, пошуки відповіді в науковій літературі, екскурсії і експедиції по збору матеріалу і т.д.); б) порівняльні, починаючи з простих і закінчуючи порівняннями, що виявляють подібність або відмінність понять, складних явищ; в) спрямовані на впорядкування мислительних дій, користування алгоритмами або самостійне їх складання; г) пов'язані з аналізом і узагальненням ознак для виділення явища в певний клас чи вид.

У системі розумового виховання важливе місце займає мовна культура учнів. Мова — основа національної гідності, і ставлення до неї є виявом національної самосвідомості, а відтак і громадянської позиції. Підвищення мовної культури, статусу національних мов сприятиме зміцненню міжетнічних стосунків, культури відносин людини і нації, а також виробленню доброзичливого ставлення до представників інших етносів та народів, загальнолюдських цінностей.

Подібна робота з розумового виховання здійснюється і в позаурочній навчальній та позашкільній виховній роботі.

Питанням розумового виховання надається великого значення в сучасній зарубіжній школі. Для виявлення рівня інтелектуального розвитку дітей використовуються спеціальні тести по перевірці розумової обдарованості. На основі дослідження виводиться так званий коефіцієнт розумової обдарованості ("ай-к'ю"). Тести допомагають педагогам "сортувати" учнів за здібностями і розділяти їх за навчальними "потокми" А, В, С, О. З учнями потоків А і В проводяться інтенсивні заняття, а з учнями потоків С і О робота ведеться тільки по засвоєнню елементарних знань.

До завдань розумового виховання належать формування наукового світогляду учнів. Науковий світогляд — це цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до оточуючої дійсності і самої себе.

Світогляд складається з таких підсистем: а) найбільш загальні знання як основа формування поглядів і переконань; б) світоглядні вміння (розумові операції, робити висновки і т.д.); в) сукупність почуттів, в яких виражається позиція особистості; г) вирішення світоглядних проблем на основі вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, самовладання, принциповість).

Для наукового світогляду характерні такі риси: а) правильно пояснює минуле і сучасне (малює наукову картину світу); б) дозволяє передбачити хід розвитку подій і явищ суспільства та природи; в) має гуманістичний характер.

Наукова картина світу — це система уявлень про найзагальніші закони будови й розвитку Всесвіту та його окремих частин. Вона, у тій чи іншій мірі, стає елементом світогляду кожної людини, бо кожен з нас хоче скласти собі певне уявлення про те, "звідки взявся світ", "як з'явилося життя на Землі?".

Науковий світогляд проявляється у поведінці особистості школяра і визначається: а) оптимальним засвоєнням понять, законів, теорій; б) готовністю боротися за свої ідеали, відстоювати свої погляди і переконання; в) проявом переконаності у щоденній поведінці і діяльності.

Попри науковий світогляд людство одностайне не тільки в самому визнанні Бога (за винятком 5-6% невіруючих), але й у визнанні релігійного світогляду. Так, упорядкованість Всесвіту, гуманність і моральність поділяють всі, а безробіття душі та відплату за добро і зло — переважна більшість — 80-88%. Більше половини людства (християни, магометани, іудеї) вірять у Месіанізм, а майже третина людства (індуїсти, буддисти)— у перевтілення душ.

Релігія — це особлива форма свідомості, центральним стержнем якої є віра в Бога — Творця всього навколишнього світу. Давні римляни в слово "реліго" вкладали такий зміст: "знову збирати", "повторно відвідувати", "ще й ще раз вдивлятися", "добровільність", "усвідомлення вини". У кінцевому результаті слово "релігія" набуло значення — "зв'язок з Богом".

Між науковим і релігійним світоглядами, як і між наукою і релігією, не може бути суперечностей. Ось вислови видатних учених з цього приводу: "Чим більше розширюється поле науки, тим чисельнішими і переконливішими стають докази того, що існує творча і могутня Мудрість" (Гегель); "Справжній природодослідник не може заперечувати Бога, бо хто так глибоко, як він, зазирає до Божої майстерні і має нагоду подивляти вічну Премудрість, той мусить покійно прихилити коліна перед діяльністю найвищого Духа" (Медлер); "Усяке ґрунтовне дослідження природи закінчується визнання існування Бога" (Ерстед); "Релігії, мистецтва і науки протиставляють одна одній лише люди, які погано освічені як у першому, так і в другому" (Сабатьє).

Шляхами формування наукового світогляду є: а) у процесі вивчення шкільних навчальних дисциплін: теоретична спрямованість навчально-виховного процесу; здійснення міжпредметних зв'язків у процесі навчання; забезпечення діалектичного мислення учнів на уроках; б) у позаурочній виховній роботі: підготовка виховних заходів, які б збагачували світоглядні знання школярів, формували погляди і переконання; залучення учнів до різноманітних видів діяльності, які б сприяли поєднанню їх свідомості, переживань і поведінки; корекція помилкових

світоглядних понять, уявлень, поглядів і переконань учнів; в) соціальна і професійна позиція педагога і її значення для формування світогляду його підопічних.

Оскільки світогляд являє собою систему наукових, політичних, філософських, правових, естетичних, моральних понять, поглядів переконань, які визначають ставлення людини до оточуючого середовища до самої себе, то кожен шкільний навчальний предмет являє собою складову єдиного цілого. Вчитель математики, фізики, хімії, біології, історії, літератури може успішно формувати світогляд учнів тільки за умови, що він не тільки добре знає свій предмет, а й суміжні навчальні дисципліни і здійснює в процесі навчання міжпредметні зв'язки. Тільки така єдність дає можливість розкрити наукову картину світу, показати його єдність, тому що жоден навчальний предмет сам по собі вирішити питання формування наукового світогляду учнів у цілому не може.

Так, дисципліни природничого циклу розкривають природничо-наукову картину світу, суспільні науки показують закономірності суспільного розвитку, в процесі трудового і виробничого навчання учні знайомляться з розвитком економіки і виробничих відносин і т.п. У своїй єдності всі ці предмети дають можливість при їх засвоєнні сформувати цілісний науковий світогляд.

Перетворення знань у світоглядницькі погляди і переконання тісно пов'язане з формуванням в учнів системи ставлень до оточуючого середовища і до самого себе. Правильне ставлення особистості до природи, суспільства, людей, товаришів і до самого себе формується в таких ситуаціях, коли вона змушена діяти певним чином. Тому в процесі виховної роботи слід створювати умови, в яких учень мав би можливість проявити своє ставлення до подій, явищ, про які йде мова, не побоявся висловити свою думку, дати їм принципову оцінку. Створення таких умов сприяє формуванню в учнів єдності слова і діла, світогляду і поведінки, активної життєвої позиції.

Формуючи світогляд, важливе знання філософського змісту, традицій, звичаїв і обрядів народного календаря як джерела глибокого осмислення учнями екологічних, моральних і естетичних проблем. У народному розумінні Людина — органічна частина Матері-Природи, вищий вияв, вінець її розвитку. Звідси випливають ідеї гуманного ставлення до природи, її багатств, збереження її первозданності і цілісності.

Неоціненне виховне значення мають народні філософські ідеї про безмежність світу, вічність життя та його постійне оновлення, циклічність природних явищ, Сонце як джерело життя, Земля як годувальниця всього живого.

Особливе світоглядне значення має прогностична функція народного календаря ("Вінця навколо Сонця — на дощ", "Небо над лісом посиніло — буде тепло", "Зірки стрибають — на мороз", "Дощ на Зелені свята — будуть великі достатки" і т.п.). Матеріали народного календаря використовуються на уроках народознавства, рідної мови, літератури, географії, фізики, астрономії, у багатогранній позакласній та позашкільній роботі.

Методика виявлення рівня сформованості світогляду учнів: а) аналіз відповідей учнів із світоглядних питань на уроках; б) спостереження за діяльністю і поведінкою учнів у різних ситуаціях; в) порівняння даних спостережень педагогів, батьків та інших учасників педагогічного процесу; г) проведення спеціальних співбесід, обговорення моральних та інших проблем.

2. Моральне виховання — це виховна діяльність школи і сім'ї, що має метою формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок

поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Методологічною основою морального виховання є етика. Етика — наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в умовах суспільства.

Сьогодні прийнято говорити про дві етичні (моральні) системи, якими користується людство. Перша з них є домінуючою у Західній Європі, в Америці. Там люди дотримуються принципу: заради досягнення навіть "великого добра" аж ніяк не можна допускати "мале зло" (кажімо, допомагати товаришеві, передавши йому шпаргалку). Для представників другої етнічної системи (вона, зокрема, є панівною на території колишнього Союзу) поєднання добра і зла цілком прийняте (нас привчили до цього).¹

Зміст морального виховання в національній школі:

а) Формування національної самосвідомості. Завданнями формування національної самосвідомості є: а) виховання любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України; б) освоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності; в) залучення учнівської молоді до практичних справ розбудови нашої державності; г) формування в учнів почуття гідності й гордості за свою Батьківщину, вірності Україні як невід'ємної ознаки національно-свідомого громадянина.

У справі виховання почуття національної гідності велике значення має висвітлення правдивої історії культури та освіти нашого народу, повернення до культурних надбань, відкриття замулених сторінок нашої спадщини.

Професор А.Г.Горілий в своїй книжці " "Східняки" та "західняки" — відмінності і спільність" (Тернопіль, 1997) стверджує, що під тиском 300-річної русифікації ментальність значної частини українців (передусім східної України), особливо міського населення, зазнала глибоких змін: ... у значній мірі український народ втратив національну свідомість і навіть гідність, вміння жити самостійно, самому дбати про себе, спиратися на власні сили і вибирати власну долю,... значною мірою втрачено такі характерні для українців риси як індивідуалізм і волелюбство ... послаблена асиміляцією національна риса — схильність наділяти вищою владою віче (раду) і ревно пильнувати супроти збільшення влади своїх керманичів ... значно послабились такі типові риси українського менталітету як охайність і чистота у побуті, культ краси ... значною мірою втрачені тепер м'якість, лагідність українців... Такий стан речей потребує відповідного корегування змісту виховної роботи в плані формування морального обличчя українського школяра.

У зміцненні патріотичних почуттів велику роль відіграє героїко-патріотичне виховання, покликане формувати бойовий, морально-психологічний дух, спонукати до фізичного вдосконалення громадянина-патріота, виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодівати військовими знаннями, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу, його збройних сил.

Вихователь повинен чітко бачити сам процес становлення національної свідомості дитини та глибоко розуміти зміст ключових понять (національний, патріотизм, націоналізм, громадянськість тощо).

¹ Климичин І.А. і інші. Основи християнської моралі. — Івано-Франківськ. 1995.

У розвитку національної свідомості дитини (і зрілої людини) можна виділити щонайменше три етапи (за О.Вишневським), які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст.

Етап етнічного самоусвідомлення, що є першоосновою, корінням патріотизму. Етнізація дитини починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої колискової, з бабусиної казки, з участі дитини у народних звичаях і обрядах, із народної пісні, причетності до народної творчості. У ранньому дитячому віці формується культ рідного дому, сім'ї, предків, рідного села, міста.

Фундаментальне значення в процесі етнізації має рідна мова, якій до певного часу не повинні заважати інші мови.

Етап національно-політичного самоусвідомлення припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частини нації, своєї причетності до неї як явища політичного, що має чи виборює певне місце серед інших націй. До особливо важливих моментів цього етапу національного виховання належать, відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності.

Етап громадсько-державного самоусвідомлення. На цьому етапі формується правильне розуміння понять патріотизму і націоналізму, виховується турботливе ставлення до національно-культурних вартостей інших народів, прищеплюється почуття національної, расової, конфесійної толерантності.

Таким чином, слово "українець", як і слово "француз", "росіянин" може виражати щонайменше три поняття: а) людину, причетну до свого етносу;

б) людину, яка усвідомлює себе частиною нації і поділяє з нею свою долю;

в) громадянина своєї держави. Саме тому ми говоримо: американець українського походження чи француз польського походження. Із розвитком громадсько-державної свідомості нормальним стане сказати і "українець російського походження" чи "українець єврейського походження".

Систему моральних цінностей можна поділити на такі групи:

Абсолютно вічні — мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і носять загальнолюдський характер (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.).

Національні — є значущими для одного народу і не завжди поділяються іншими народами. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи цінностей відносяться такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

Громадянські — ґрунтуються на визнанні гідності людей і знаходять своє застосування в демократичних суспільствах. Це поняття прав і свобод людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо.

Сімейні — моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків тощо.

Цінності особистого життя — мають значення щонайперше для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, її господарський успіх, стиль приватного життя тощо (О. Вишневський).¹

Неписані закони кодексу лицарської честі (козацька педагогіка) передбачають: виховання любові до батьків, рідної мови, вірності у коханні, дружби, побратимства, шанобливого ставлення до України; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі; непохитну

¹ Вишневський О.І. На тернистому шляху до себе. //Рідна школа. — 1995. — №5. с.

вірність ідеям, принципам народної моралі і духовності; відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турботу про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі; прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів; цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму, уміння завжди і всюди поступати благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

Кодекс лицарських звитяг: готовність боротися до загину за волю, віру, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли справа торкається життя друзів, побратимів, Матері-У країни; ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників, героїзм, подвижництво в праці і в бою.

Формуванню національної самосвідомості молоді сприяє чимало важливих сфер, з-поміж яких надзвичайно актуальними в сучасних умовах є: а) історія минулого нашого народу; б) рідна мова; в) народознавство; г) художньо-поетична література; д) гуманістичне виховання.

б) Нормальний розвиток населення, зокрема підростаючого покоління, прямо пов'язаний з екологічною безпекою. Наука оцінює роль впливу факторів довкілля на здоров'я населення серед усіх інших 18-20%. Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу життю людей. Забруднення атмосферного повітря у 55 містах України досягло критичного рівня. Враховуючи критичну ситуацію, що склалася, Верховна Рада України ще у 1993 році проголосила всю територію країни зоною екологічного лиха.

Екологічне виховання — це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. Завдання екологічного виховання: а) нагромадження екологічних знань; б) виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її; в) формування вмінь і навичок діяльності в природі.

Зміст екологічного виховання передбачає розкриття таких положень: а) світ природи — середовище перебування людини, яка має бути зацікавлена в збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі; б) осмислення екологічних явищ, вміння робити висновки відносно стану природи, давати рекомендації розумної взаємодії з нею; в) естетична краса природи сприяє і формуванню моральних - почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності; г) розуміння наслідків тих чи інших дій людини в природі.

Методика екологічного виховання. Особливе призначення в цьому плані предметів природничого і географічного циклів. Біологія і географія малюють дітям картину сучасного світу рослин, тварин, всього оточуючого: середовища. Фізика і хімія дають учням комплекс політехнічних знань, наукові основи і принципи сучасного виробництва. Історія, правознавство показують недопустимість варварського ставлення до природи. Естетичний цикл предметів розкриває естетичну суть природи, її неповторну красу, вплив на виховання людини.

в) Виховання непримиренного ставлення до алкоголю, нікотину, наркотиків.

Завдання антиалкогольного (антинікотинного, антинаркотичного) виховання: а) озброєння учнів знаннями про шкідливість різних видів наркотиків, згубні його наслідки, формування у них правильних поглядів на це соціальне зло; б) вироблення в учнів певних психологічних "гальм", які б стримували їх у сприятливих для

вживання наркотиків умовах; в) прищеплення школярам непримиренного ставлення до фактів вживання наркотиків своїми ровесниками, залучення учнів до боротьби з цим злом; г) своєчасне виявлення тих, хто вживає наркотики, проведення з ними індивідуальної виховної роботи.

Зміст антинаркотичної виховної роботи: а) подолання в учнів неправильного уявлення про нібито позитивні властивості наркотиків; б) розкриття негативного впливу наркотиків на організм людини, її здоров'я; в) розкриття негативного впливу наркотиків на психіку людини, навчальну діяльність школярів; г) наркотики і розлад сім'ї; д) наркотики і спадковість; е) наркотики і аморальна поведінка людини; є) наркотики і злочинність неповнолітніх і дорослих; ж) наркотики і їх вплив на продуктивність праці; з) наркотики і дорожні пригоди; й) наркотики і побутовий травматизм.

Методика антинаркотичної виховної роботи: а) у процесі вивчення навчальних дисциплін: виявлення виховних можливостей кожного предмета в плані антинаркотичного виховання і їх реалізація на уроках; б) антинаркотичне виховання у позаурочний час: використання загальновідомих форм і методів виховної роботи — бесіди, лекції, диспути, конференції та інші (при цьому: 1) підбирають фактичний матеріал, який викликав би негативні емоції щодо наркотиків; 2) вивчають ставлення учнів до цього соціального зла і враховують його під час проведення виховного заходу; в) особливу роль відіграє і власна позиція вчителя щодо наркотиків).

г) Статеве виховання — складова загального процесу виховної роботи школи і сім'ї, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді.

Статеве дозрівання учнів само по собі веде до прояву підвищеного інтересу до протилежної статі, а при наявності несприятливих факторів воно може стихійно набрати перекручених форм, що викликають різні розлади їх організму.

У процесі статевого виховання педагоги повинні зосереджувати свою увагу на вирішенні таких морально-психологічних питань, розв'язання яких сприяло б формуванню правильних взаємовідносин між статями, попереджувало б статеvu розпусту, заклало б основи для міцної сім'ї в майбутньому. Передусім важливо виховувати в учнів повагу до себе, чоловічу та жіночу гідність. Поряд з цим слід виховувати у них повагу до протилежної статі, особливо до жіночої, щоб молода людина бачила в ній дівчинку, подругу, майбутню дружину, матір своїх дітей, а не просто біологічно протилежну стать. Наявність самоповаги і поваги до протилежної статі буде тим моральним гальмом, яке регулюватиме взаємовідносинами між статями. В цьому плані особливо інтенсивна виховна робота має здійснюватись у підлітковому віці, коли дівчата у статеvому відношенні дозрівають скоріше і спостерігається розрив у взаємовідносинах хлопців і дівчат, який може позначитись на їх подальшому ставленні до протилежної статі.

Виключне значення у статеvому вихованні має формування у хлопців і дівчат таких почуттів, як сором, совість, скромність, які дуже потрібні для правильних взаємовідносин між ними, для стримування статевих бажань, очищення психіки від еротичних уявлень.

Особливе місце у статеvому вихованні повинно зайняти формування почуття відповідальності юнаків і дівчат за свої дії в галузі статевих відносин, слід домагатися усвідомлення ними того, що статеvі зв'язки без справжнього почуття є вульгаризацією статевих бажань, яка позбавляє людину відчути високе і прекрасне почуття, зіштовхує її з шляху нормального розвитку. Легке статеvе життя може

стати причиною трагедій майбутньої сім'ї, особливо для дітей.

Коли йдеться про підготовку учнівської молоді до сімейного життя, то окрім згаданих раніше якостей, у неї виховують уміння: обирати собі друга (супутника) на все життя; налагодити взаємні стосунки у подружньому житті, уступати одне одному, не зводити дрібні незгоди в конфлікти; вести домашнє господарство, розподілити між собою обов'язки і розпоряджатися бюджетом; виховувати дітей і т.д.

Методика статевого виховання і підготовки учнів до сімейного життя передбачає виховний вплив: а) під час вивчення навчальних предметів, зокрема етики і психології сімейного життя; б) у позакласній виховній роботі, використовуючи різноманітні форми і методи виховання. При цьому статеve виховання слід розпочинати якомога раніше, коли діти починають цікавитися цим питанням. Доцільно з окремих питань проводити розмови окремо з хлопчиками і дівчатками. Ілюструючи матеріал про подружнє життя не слід обмежуватися прикладами з художньої літератури і кінофільмів, треба наводити приклади з життя, щоб у школярів не складалося враження, що справжнього кохання в реальному житті не існує; налагодити в класі здорові стосунки між дівчатами і хлопцями. Педагог сам у сімейному житті повинен бути зразком для молоді.

д) Виховання свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності.

Шкільна дисципліна — це дотримання учнями правил поведінки в школі і за її межами, чітке і організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення громадському обов'язку.

Свідома дисципліна проявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки.

Обов'язок — усвідомлена система громадських і моральних вимог суспільства особистістю, що диктуються соціальними потребами і конкретними цілями та завданнями певного історичного етапу розвитку.

Відповідальність — якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з панівними у суспільстві — вимогами, нормами, законами, керуватися інтересами соціального прогресу.

Функції дисципліни: а) умова нормальної навчальної діяльності; б) засіб організації діяльності, обмеження, гальмування нерозумних дій і вчинків.

Шляхи виховання свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності: а) ознайомлення учнів з правилами поведінки в школі, з правами і обов'язками школяра; б) організація порядку і дисципліни на уроках (зайнятість учнів, їх самостійність і активність, заохочення за успіхи у пізнавальній діяльності, вміння бачити всіх і кожного зокрема і т.д.); в) чітка організація режиму праці і відпочинку в позанавчальний час; г) використання громадської думки колективу в дисциплінуванні учнів; д) спрямування органів учнівського самоврядування у процес дисциплінування учнів; е) роль традицій в дисциплінуванні учнів; є) використання методів заохочення і покарання у вихованні дисциплінованості учнів; ж; єдність вимог педагогів і батьків у дисциплінованості учнів, контроль за їх поведінкою; з) причини недисциплінованості учнів і шляхи їх попередження і подолання.

е) Правове виховання учнів.

Сучасна кризова ситуація суспільства не сприяє позитивному формуванню сприятливого морального середовища для виховання дітей і молоді.

Неблагополучне побутове оточення, важке матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті внутрісімейних стосунків, недоліки в організації шкільного виховання і масове скорочення позашкільних закладів, у тому числі за місцем проживання, літніх таборів відпочинку — все це призводить до збільшення числа дітей і підлітків, чия поведінка виходить за межі моральних і правових норм. Швидко зростає кількість підлітків, які не вчаться і не працюють.

За останні п'ять років в Україні спостерігається тенденція безперервного зростання дитячої злочинності. Кількість злочинів, скоєних неповнолітніми, становить понад 13% усіх зареєстрованих в Україні злочинів. Поширення злочинності серед неповнолітніх випереджує її загальне зростання.

Деформування особистості проходить такі етапи: поява прогалин і спотворень в морально-вольовій сфері особистості, перетворення їх у відносно стійкі погляди і звички; формування мотивації поведінки, яка включає антисуспільні цілі; правопорушення, систематичне правопорушення, злочин.

Завдання правового виховання: а) озброєння учнів знаннями законів України, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх з поточних і актуальних правових питань; б) формування правової свідомості школяра, яка визначає їх ставлення до вимог законів і правил співжиття; в) виховання в учнів поваги до Української держави і права, принципів законності, розуміння необхідності їх дотримання; г) вироблення - у школярів умінь і навичок правомірної поведінки; д) виховання в учнів нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, намагання взяти посильну участь у боротьбі з цими негативними явищами, які мають місце у нашому житті, формування вміння протистояти негативним впливам; е) подолання в свідомості окремих школярів помилкових уявлень, негативних навичок і звичок поведінки, що сформувалися під впливом негативних явищ.

Зміст правового виховання. У процесі правового виховання знайомлять учнів з окремими положеннями державного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального, сімейного та інших галузей права.

У процесі розкриття змісту правового виховання важливо ознайомитися з матеріалами Конвенції про права дитини. Згідно з нею дитиною вважається кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку.

... Держави — учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати свої власні погляди, право вільно виражати свої погляди з усіх питань, що стосуються дитини, при чому поглядам дитини приділяється належна увага у відповідності з віком і зрілістю дитини. Ст. 12.

... Дитина має право виражати свою власну думку; це право включає свободу пошуку, тримання і видачі інформації і ідей будь-якого виду, незалежно від границь, в усній, письмовій або друкованій формі, у формі творів мистецтва або за допомогою інших засобів за вибором дитини. Ст. 13/1.

... Держави — учасниці визначають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів. Ст. 15/1.

... Жодна дитина не може бути об'єктом довільного чи незаконного втручання в здійснення її права на особисте життя, сімейне життя, недоторканість житла чи таємницю кореспонденції, або незаконного посягання на її честь і репутацію. Ст. 16/1.

... Держави — учасниці приймають усі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні і просвітні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного чи

психологічного насильства, образи чи зловживанням, відсутністю піклування чи недбалого ставлення, грубого ставлення чи експлуатації чи будь-якої іншої особи. Ст. 19/1.

Методика правового виховання школярів: а) у процесі вивчення правознавства, історії, літератури, географії та ін.; б) у позакласній та позашкільній виховній роботі: бесіди, лекції, диспути на правову тематику), зустрічі з представниками правоохоронних органів, перегляд і обговорення кінофільмів, організація клубів типу "Підліток і закон", залучення школярів до роботи загонів з охорони природи та ін.

У процесі попередження правопорушень серед учнівської молоді виділяють етапи: а) вивчення і усунення умов, які сприяють формуванню

негативної поведінки (до того, як ці умови істотно позначились на поведінці); б) оздоровлення середовища, умов життя і виховання учнів, корекція позиції особистості; в) подібні заходи вживають до вихованців, які вже допускають правопорушення і перебувають у полі зору правоохоронних органів; г) правовиховний вплив на школярів, що систематично допускають правопорушення; д) робота з учнями, що вже допустили злочин, якщо покарання чи інші заходи впливу не передбачають їх ізоляцію від колективу.

3. Трудове виховання. Завдання трудового виховання: а) психологічна підготовка особистості до праці (прагнення і бажання сумлінно і відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як необхідного обов'язку і духовної потреби людини, бережливе ставлення до результатів праці і поваги до людей праці, творче ставлення до праці); б) практична підготовка до праці (наявність загальноосвітніх і політехнічних знань про загальні основи виробничої діяльності людини, вироблення умінь і навичок, необхідних для трудової діяльності, виховання основ трудової культури); в) підготовка до свідомого вибору професії.

Вимоги до трудової діяльності учнів: а) суспільна спрямованість праці школярів; б) ініціатива і творчість дітей в організації праці; в) колективний характер праці; г) різноманітність видів праці; д) стимулювання праці учнів; е) дотримання правил техніки безпеки; є) змагальність; ж) плановість і систематичність.

Система трудового виховання учнів включає такі елементи:

а) навчальна праця як перший серйозний і важливий обов'язок учнів перед суспільством; б) реалізація принципу політехнізму у викладанні основ наук; в) трудове навчання; г) учнівські кооперативи; д) позакласна робота з трудового виховання школярів; е) літні трудові об'єднання учнів; є) праця в сім'ї.

Потребують відродження традиції козаків — мудрих хліборобів, умілих орачів, господарів землі, примножувачів рукотворних скарбів рідного краю, його природних багатств. Вони були чудовими городниками і садівниками, скоблярами і пасічниками, займалися рибальством і мисливством.

З кожного профілю трудового навчання учні одержують загальнотрудову, загальновиробничу, загальнотехнічну й спеціальну підготовку.

Загальнотрудова підготовка передбачає оволодіння єдиними для всіх профілів знаннями, уміннями і навичками з планування, організації і самоконтролю своєї праці.

Загальновиробнича підготовка дає відомості про науково-технічний прогрес, основні галузі виробництва, основи економіки і організації праці, охорону природи і оточуючого середовища.

Загальнотехнічна підготовка будується з урахуванням специфіки галузі, в яку

входить обраний учнями профіль трудової підготовки.

Спеціальна підготовка передбачає формування початкових вмінь і навичок праці з обраної спеціальності.

Профорієнтаційна робота. Вдалий вибір професії — це моральне задоволення, висока самооцінка; це й висока продуктивність праці, висока якість продукції. Вибір професії — це та точка, в якій сходяться інтереси особистості і суспільства, де можливе і необхідне поєднання особистих і загальних інтересів.

Вибір професії — один з головних життєвих виборів, який здійснює людина в юному віці. Він має велике значення як для самої людини, так і для суспільства. Вибір професії — це, по суті, вибір життєвого шляху, вибір долі. Робота — головний зміст людського життя. Від вибору професії до душі у великій мірі залежить задоволення людини своєю долею, її щастя.

В умовах НТР, швидкого економічного і соціального прогресу світ професій дуже рухливий, багато виникає нових спеціальностей, частина старих зникає. Останнім часом спостерігається масова "перекваліфікація".

Профорієнтаційна робота в школі має враховувати тенденції розвитку нашого суспільства: тенденція переважаючого зростання зайнятості у невиробничій сфері; перехід від менш до більш престижних, цікавих і добре оплачуваних професій; від першої професії відмовляються, бо не стільки самим обраною, як певними обставинами.

Завданням профорієнтаційної роботи з учнями є підготовка їх до свідомого вибору професії. Він можливий за таких умов: знання учнем якомога більше професій, їх особливості; вміння порівняти свої можливості з вимогами професії до її носія; врахування потреб суспільства в тій чи іншій професії.

Змістом профорієнтаційної роботи є: а) розкриття перспектив галузі, в якій учень має намір обрати професію; б) місце обраної ним професії серед інших професій даної галузі; в) перспективи вдосконалення своєї професії і професійного зростання; г) умови роботи з обраної професії; д) обсяг знань, умінь і навичок, яких вимагає обрана професія.

Етапи профорієнтаційної роботи: професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.

Професійна інформація є психолого-педагогічною системою формування в особистості активної профорієнтаційної позиції, що відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам здійснення особистістю вільного і свідомого професійного самовизначення.

Професійна діагностика — це система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей.

Професійна консультація — це надання особистості на основі її вивчення науково обґрунтованої допомоги щодо найбільш оптимальних для неї напрямків і засобів професійного самовизначення.

Професійний відбір — це система роботи, спрямована на надання допомоги учневі у визначенні і доборі конкретної професії на основі виявлення й оцінки його загальних і спеціальних здібностей, здатностей, інтересів, потреб і об'єктивних умов професійної підготовки і працевлаштування.

Професійна адаптація здійснюється тоді, коли учень вже обрав собі професію і перебуває на стадії її засвоєння.

Методика профорієнтаційної роботи: а) у процесі вивчення предметів трудового циклу та інших навчальних дисциплін; б) під час позакласної виховної

роботи у сім'ї.

Під час орієнтації учнів на конкретну професію можливі такі помилки: а) поділ професій на "престижні" і "непрестижні"; б) ототожнення навчального предмету з професією; в) перенесення ставлення до людини-представника тої чи іншої професії на саму професію; г) вибір професії під чийось впливом; д) застарілі уявлення про характер праці в сфері матеріального виробництва/

Економічна криза, яку переживає нині Україна, є наслідком не тільки руйнування єдиного економічного простору і переходу до принципово іншої економічної моделі, а й попереднього стану господарства. В таких умовах особливо актуальним стає питання економічного виховання підростаючого покоління.

Економічне виховання — це організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної свідомості учнів. Економічна свідомість забезпечує розуміння економічного життя суспільства, перетворення кожного працівника в активного творчого учасника виробничого процесу. В умовах економічних реформ формування економічної свідомості підростаючого покоління стає загальним і обов'язковим.

Завдання економічного виховання: а) ознайомлення учнів із законами ринкової економіки, перебудовою структури виробництва, підвищенням його ефективності, вдосконаленням виробничих відносин, системою управління і методами управління; б) формування здатності до економічного мислення, творчого пошуку підвищення продуктивності праці, вміння швидко оволодівати новими формами і методами праці; в) виховання почуття / рис господаря, що працює з віддачею, бережливо ставиться до результатів праці; г) виховання здорових матеріальних потреб, вміння розпоряджатися зарплатою.

Зміст економічного виховання має розкривати такі ідеї: а) економіка розвивається на базі сучасної науки і техніки. Вона має бути рентабельною і ефективною; б) учасник економічної сфери життя має осмислювати свою діяльність у масштабах конкретного виробництва, бути не просто виконавцем, а діловим раціоналізатором, працювати творчо; в) працівник виробництва сумлінно ставиться до праці, дотримується трудової, технологічної, планової дисципліни; г) на виробництві дотримуються наукової організації праці, яка визначає розстановку сил, задає певний режим і ритм роботи, забезпечує технологічну послідовність операцій і якість кінцевого результату; д) продукт праці, який не відповідає естетичним смакам споживача, не користується попитом, завдає шкоди виробництву і економіці; е) кожен працівник прагне вносити зміни в свою виробничу діяльність, планує підвищення своєї кваліфікації.

У ході економічного виховання важливо формувати в учнів здорові матеріальні потреби. Потреба — це необхідність у чомусь. Потреба задовольняється, головним чином, завдяки трудовій діяльності, в ході якої створюються предмети, необхідні людині. Потреби поділяються на матеріальні і духовні. Потреби мають тенденцію зростати. Задоволення потреб вимагає від особистості високої активності. У вихованні учнівської молоді важливо, щоб матеріальні потреби не придушували її духовність. Духовність — це специфічна людська риса. Вона виявляється у багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності. Вона передбачає оволодіння духовними цінностями — витворами людського духу.

Втрата духовності рівнозначна втраті моральності. Розрізняють потреби реальні й ілюзорні. Перші можуть бути задоволені, інші є наслідком неадекватного

відображення в думках людей їх прагнень. Великої соціальної шкоди завдають спотворені (гіпертрофовані) потреби окремої особи чи соціальної групи (наркотики, алкоголь і т.п.).

Методика економічного виховання: воно здійснюється, передусім, у процесі вивчення основ наук. Особливе місце при цьому належить таким предметам, як основи економічних знань, економічна географія, трудове навчання. На уроках математики учні розв'язують задачі економічного змісту. Уроки фізики, біології, хімії демонструють використання у виробництві досягнень науки і техніки.

Економічне виховання класний керівник здійснює такими шляхами: залучення дітей до праці по самообслуговуванню, ремонту обладнання і приміщень, розподілу шкільного бюджету; обговорення газетних та журнальних статей на економічну тематику; виробничі екскурсії, зустрічі з працівниками підприємств; залучення учнів до економічних стосунків у школі і вдома.

4. Естетичне виховання учнів.

Завдання естетичного виховання: а) формування естетичних понять, поглядів, переконань; б) виховання естетичних смаків; в) формування умінь і навичок творити прекрасне; г) розвиток в учнів творчих здібностей.

Джерела естетичного виховання: художня література, музика, образотворче мистецтво, кіно, природа, оформлення школи і її приміщень, зовнішній вигляд учителів і учнів, стосунки між учнями і вчителями, естетика праці і т.п.

Методика естетичного виховання: а) здійснюється на уроках; б) у позакласній та позашкільній роботі; в) використання естетики домашньої обстановки; г) організація естетичної самоосвіти та виховання у

Особливе місце в естетичному вихованні учнів має зайняти українська національна культура. У багатьох школах виникають малі академії народних мистецтв (МАНМ), університети народознавства, товариства народних умільців, школи і класи кобзарського, сопілкарського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі, вертепи, подорожі до джерел рідного слова, уроки на природі, години улюбленої праці, творчості, уроки емоційної культури, уроки народознавства, людинознавства, мистецтвознавства, мандрівки в історію тощо.

Потребують практичного відродження козацькі мистецькі традиції кобзарства, лірництва, гуртового співу, танцю, дотепного влучного слова, різьбярства, іконопису, лимарства, чинарства, стельмахування тощо.

5. Фізичне виховання учнів.

Виховання підрастаючого покоління фізично здоровим є важливим завданням і сім'ї, і школи. На жаль, за даними епідеміологічних досліджень, до здорових можна віднести лише 27% дошкільного віку. Лише 65% дітей і 60% підлітків фізично гармонійно розвинуті. У м. Києві, наприклад, половина учнів старших класів за станом здоров'я мають ускладнення щодо вибору професії, а серед випускників шкіл не менше половини непридатні або частково придатні до військової служби.

Завдання фізичного виховання: а) виховання здорової зміни, бажання піклуватися про своє здоров'я, постійно займатися фізичною культурою; б) підготовка до захисту Батьківщини, оволодіння для цього прикладними видами спорту; в) підготовка до фізичної праці, виховання працездатності.

Зміст фізичного виховання: гімнастика, легка атлетика, рухливі ігри, спортивні ігри, лижна підготовка, кросова підготовка, ковзанярська підготовка, плавання,

теоретичні відомості.

Засоби фізичного виховання: фізичні вправи (гімнастика, ігри, туризм, спорт), природні фактори (сонце, повітря, вода), гігієнічні фактори (раціональний режим навчальної праці, відпочинку, харчування, сну і т.п.).

Систему форм фізичного виховання становлять: а) уроки фізичної культури; б) фізкультурні хвилинки під час уроків; в) ігри та вправи на перервах і в режимі продовженого дня; г) заняття в гуртках фізичної культури, спортивних секціях; д) спортивні змагання; е) заняття спортом за місцем проживання, в дитячо-юнацьких спортивних школах, палацах школярів, дитячих туристських станціях, спортивних товариствах; є) самостійні заняття школярів фізичними вправами в сім'ї, на пришкольних та дворових майданчиках, стадіонах, парках та ін.

Урок фізичної культури складається з трьох структурних елементів: підготовча частина (8-12 хв.), основна частина (25-30 хв.), заключна частина (3-5 хв.).

Використовуються такі способи організації діяльності учнів на уроках фізкультури: фронтальний, потоковий, змінний, груповий, індивідуальний, колове тренування.

Велике виховне значення має опанування сучасною молоддю мистецтвом єдиноборств, яких було кілька систем. Найвідоміша лягла в основу козацького танцю — гопака (першооснова — віра у власні сили, порив до життя, наступальність і оборонний характер дій та торжество перемоги). Цілі покоління нашого народу оволоділи й іншою системою козацької боротьби — гойдок. Вона призначена в основному для розвідників — пластунів (борець "приклеюється" до "суперника", повторює всі його рухи, а в разі помилки нападає на нього). Система "спас" — скрупульозне відпрацювання блокування дій противника. Козацьке характерництво ("господар ночі") — уміння залякати ворога, навіяти йому інформацію про свою силу і непереможність, про те, що їх не бере ні куля, ні шабля, ні вогонь, ні вода. Козаки спеціальними вправами досягали неймовірного стану, коли "тіло грає". В такому разі больові удари супротивника не відчувалися.

6. У цілому зміст кожного напрямку виховання реалізується такими шляхами: а) у процесі вивчення навчальних дисциплін. Для цього необхідно вміти виявити потенційні виховні можливості свого предмету з усіх напрямків змісту виховання, внести їх в живу тканину уроку і реалізувати під час його проведення, враховуючи при цьому вікові та індивідуальні особливості учнів; б) у позакласній та позашкільній виховній роботі. Тут підбираються загальні методи чи організаційні форми виховної роботи (див. відповідні теми), які краще підходять до того чи іншого напрямку виховання та імпонують віку; в) залучення учнів до різних видів практичної діяльності, участь в яких сприяє формуванню у них навичок і звичок відповідної поведінки; г) залучення сім'ї і громадськості до реалізації напрямків виховної роботи.

Засоби реалізації змісту національного виховання: рідна мова, родовід; рідна історія; краєзнавство; рідна природа; національна міфологія; фольклор, національне мистецтво; народний календар; народні прикмети, вірування, релігійно-виховні традиції; родинно-побутова культура; національні традиції, обряди, звичаї; національна творчість; національні пріоритети у вихованні молоді.

Рідна мова — це саме життя, найяскравіший прояв національного життя народу, його єдина універсальна скарбниця духовних надбань. Культура народу твориться національною мовою. Рідна мова — це "природний вихователь", "найбільший педагог", "цвіт духовного життя" (К. Д. Ушинський).

Народна символіка. Глибокі почуття любові до рідного краю споконвіку виховували у дітей символами — оберегами етнічної пам'яті (верба над ставом, калина в лузі, тополя край дороги, соняшник у городі). Національна символіка концентрує в собі конкретно-історичний зміст, який відображає події, факти в житті і історії народу. Осмислення учнями козацької символіки (булава, бунчук, прапор, товариство, побратимство) сприяє розвитку їх творчої уяви, поглибленню живої пам'яті поколінь.

Формуванню людини-творця сприятиме відродження і розвиток національних шкіл (гуцульська, петриківська). Кожне село, місто необхідно перетворювати в осередок традиційних народних мистецтв, ремесел і промислів, підносити їх на певний творчий рівень.

Народна педагогіка про зміст виховання: "Праця — душа всього життя", "Розум — найбільше багатство", "Мораль чиста — краще всякого намиста", "За рідний край — хоч помирай", "Як будеш рідної землі триматися, то будеш від неї сили набиратися", "Нема щастя без здоров'я", "Хата хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, тому й гарна та веселенька".

Запитання і завдання

1. *Охарактеризуйте такі види мислення: діалектичне, логічне, абстрактне, узагальнене, категоріальне, теоретичне, індуктивне, дедуктивне, алгоритмічне, технічне, репродуктивне, творче, системне.*

2. *В чому суть, структура світогляду, яке його суспільне призначення і функції?*

3. *Розкрийте завдання, систему, суперечності і засоби здійснення економічного виховання.*

4. *З яких основних елементів складається система екологічного виховання і які суперечності вирішуються з її допомогою.*

5. *Складіть психологічне обґрунтування загальних вимог, що ставляться до праці учнів — доцільність, систематичність, посильність та ін.*

6. *Розкрийте напрямки виховної роботи по формуванню в учнів несприйнятливості до алкоголю, нікотину, наркотиків.*

7. *Обґрунтуйте необхідність правового виховання учнів на сучасному етапі розвитку суспільства.*

8. *Які етапи профорієнтаційної роботи школи упущені серед перелічених нижче?*

Профінформація, профконсультація, профвідбір...

9. *Що нового, цікавого в естетичному вихованні учнів ви побачили в школі? Напишіть свої роздуми про естетичне виховання школярів.*

10. *А. С. Макаренко вважав, що кожен учитель має знати кілька десятків ігор. Скільки знаєте ви? Які ігри можете показати учням? Користуючись класифікацією, складіть перелік ігор, яких навчите учнів:*

а) рухливі ігри; б) спортивні ігри; в) тихі ігри.

Консультації. 8. Упущені такі етапи профорієнтації: профдіагностика, профадаптація.

Рекомендована література: 10; 11; 18; 22; 35; 39; 46; 55; 57; 61.

Тема 8. Загальні методи виховання

1. Поняття про методи виховання.
2. Класифікація методів виховання
 - а) методи формування свідомості особистості;
 - б) методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності;
 - в) методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців;
 - г) методи контролю і аналізу ефективності виховного процесу.
3. Умови оптимального вибору і ефективного застосування методів виховання.

1. Під методами виховання розуміють способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у останніх поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Прийом виховання — це своєрідна частина, деталь методу виховання, необхідна для більш ефективного застосування методу в умовах конкретної ситуації (приклад — прийом у бесіді, лекції, диспуті).

2. Класифікація методів виховання — це їх групування за певними ознаками, встановлення між групами зв'язків.

Перша група методів виховання включає методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування у них поглядів і переконань. До цієї групи належать такі методи: а) словесна підгрупа: бесіда, лекція, диспут; б) метод прикладу.

Бесіда: а) обґрунтування вчителем теми як життєво важливої, а не надуманої; б) формулювання запитань, які спонукали б до розмови; в) спрямування розмови в правильному напрямку; г) залучення учнів до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі формування у них ставлення до оточуючої дійсності, до своїх громадських і моральних обов'язків; д) підсумки бесіди, формування на їх основі раціонального вирішення проблеми, яка обговорюється, прийняття конкретної програми дій для закріплення прийнятої в результаті бесіди норми.

Фронтальна бесіда з класом може проводити на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, статеву, естетичну і інші. Але особливі труднощі виникають тоді, коли доводиться переконувати учнів у помилковості їх поглядів і переконань, неправильності їх поведінки. Тому педагогу слід знати різні прийоми, що сприяють підвищенню ефективності фронтальної бесіди.

Одним з таких прийомів є розгляд допущеного учнем вчинку і оцінка його на фоні вже відомого всім випадку, який раніше одержав правильну оцінку колективу. Так, коли нетверезий учень дев'ятого класу однієї школи наїхав на дівчину, обговорення цього випадку було побудоване на порівнянні з відомим всім учням фактом, який мав місце в цьому селі, коли нетверезий тракторист допустив аварію, під час якої загинула людина. Ця подія в свій час бурхливо обговорювалась у сільському клубі і ще не щезла з пам'яті старшокласників, вони з великим обуренням говорили про вчинок товариша. Таким чином учні за аналогією оцінили вчинок, сумнівів щодо його оцінки не було.

Дослідження психологів переконують, що учні більш критично оцінюють дії і вчинки інших людей, ніж свої власні. Проведення в ході бесіди аналогій і співставлень подібних випадків позитивно впливає на них.

Інколи учні порушують дисципліну і правила поведінки і не бачать у цьому

нічого поганого, їм здається, що вони роблять це "на зло" педагогу. В такому випадку вказують на конкретне порушення правил поведінки, на риси характеру, погляд чи переконання і підводять їх під загальні моральні принципи, значення яких не викликає в учнів сумніву. Якщо їм показати, що їх поведінка і риси характеру не відповідають нормам права і моралі, вони намагаються змінити їх.

Нерідко учні допускають погані вчинки, не задумуючись над тим, що в них проявляються їх негативні сторони, не підозрюють про їх існування. Наприклад, наявність кругової поруки в колективі можна кваліфікувати як відсутність принципності у його членів. У такому разі говорять про характерне для учнів неправильне розуміння таких моральних понять, як товаришування, колективізм і дружба.

Ефективність фронтальної бесіди підвищується при умові, коли у фактах, процесах, які розглядаються, розкриваються учням невідомі їм сторони. Так, наприклад, тим підліткам, які проявляють неповагу до дівчат, розповідають про те, що в дівчині слід бачити майбутню жінку, матір, продовжувачку людського роду, яка виконує будь-яку роботу на рівні з чоловіком, шановану в нашій країні людину.

Часом у ході фронтальної бесіди учні захищають свої помилкові погляди і переконання. У таких випадках педагог ніби погоджується з ними, приймає їх точку зору, але встановивши слабкі і суперечливі місця в аргументації вихованців, спростовує їх помилкові судження. У такому разі він веде розмову типу: "Я з вами можу погодитись, але як же пояснити ...", "Допустимо, що ви праві, але як бути в такому випадку ...". При цьому слід продумати ряд запитань, якими можна привести учнів до суперечливих суджень, щоб вони самі шукали відповіді на них. Аргументи педагога повинні бути такими, щоб учні не могли подолати їх, компрометуючи цим свої помилкові погляди і переконання в очах колективу.

Особливу трудність для педагога викликає індивідуальна бесіда, її треба проводити так, щоб ніхто не заважав. При цьому важливо підібрати такий психічний стан учня, щоб він був здатний на відвертість. Бесіду треба проводити за наперед наміченим планом.

В індивідуальній бесіді важливо, щоб учень не тільки усвідомив зміст моральних сентенцій, які доводять до його свідомості, а й переживав його. З цією метою доцільно використовувати переконливі приклади. Одночасно вихованець повинен відчувати, що педагог хоче йому допомогти, усвідомити, що всі зусилля вчителів в його інтересах, що вони знають, як йому допомогти стати кращим.

Якщо в бесіді мова йде про порушення правил поведінки, її не починають з докорів і винесення рішення про накладання покарання. Доцільно в'яснити причини порушення, мотиви негативного вчинку, правильно визначити міру педагогічного впливу.

Недосвідчені педагоги дуже часто індивідуальну бесіду зводять до розвінчання негативних вчинків учнів. Досвід переконує, що бесіда приносить більше користі тоді, коли її розпочати з аргументованого розкриття правильного розуміння суті вчинку, дії, явища і на цьому фоні показати нікчемність всього аморального, в тому числі і допущеного учнем вчинку.

Лекція: композиційна побудова лекції; переконливість доказів і аргументів; жива, емоційна мова вчителя, його власна оцінка подій, фактів, явищ; використання різних прийомів для підтримання уваги учнів.

Лекція може мати епізодичний характер, належати до певного тематичного циклу або кінолекторію, і використовується в середніх і старших класах.

Епізодична лекція має ту особливість, що вона дає по суті закінчене уявлення про якийсь одне питання чи проблему, їй повинні бути характерні науковість, повнота, точність викладу, доступність термінології, насиченість новою інформацією, емоційність мови тощо.

Теоретичні положення лекції розкриваються у тісному взаємозв'язку з практикою, з життям учнівського колективу. Контакт лектора з аудиторією встановлюється легше, якщо він має можливість у достатній мірі використовувати факти з життя і діяльності колективу учнів.

Найбільш складним моментом лекції є відповіді на запитання учнів. Характер цих запитань може бути різноманітним. Бувають запитання, що вимагають уточнення факту, запитання про оцінку лектором даного факту, про його думку з приводу тої чи іншої проблеми, так звані "гострі" запитання полемічного характеру. Лектор не повинен ухилятися від відповідей на запитання, в тому числі і на "гострі", тому що в такому разі він сприяє створенню умов, коли учні можуть дати своє трактування тих чи інших складних проблем, можливо і неправильне.

Цикл лекцій — це група присвячених одній проблемі лекцій. Обсяг такого циклу залежить від характеру самої проблеми, складу слухачів, конкретних умов і можливостей. Важливе значення має наповнення лекцій цікавим змістом, висвітлення в лекції тих моментів, які для учнів даної школи є найбільш суттєвими і актуальними.

Диспут як метод формування свідомості особистості передбачає вільний, живий обмін думками, колективне обговорення хвилюючих учнів питань.

У ході диспуту учні відстоюють свою позицію, переконуються в правильності чи помилковості своїх поглядів. Тут розкриваються їх ерудиція, культура, темперамент, розвивається логічне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Тематику диспутів підбирають з таким розрахунком, щоб спонукати учнів до роздумів про мету життя, про справжнє щастя, про обов'язок людини перед суспільством. На диспуті можна обговорювати факт, що мав місце в класі чи в школі, літературний твір, газетну чи журнальну статтю. Обираючи тему диспуту, необхідно виявити, наскільки учні обізнані з нею, які погляди і переконання наявні в них з цієї проблеми.

Питання диспуту ставлять так, щоб вони примушували задумуватися учнів над суттю проблеми, викликати інтерес і своє ставлення до неї. При цьому створюється атмосфера невимушеності, всі повинні почувати себе рівними, ніхто не повинен повчати, виступи мають бути аргументованими. В школах з цією метою продумують спеціальні правила поведінки під час диспуту: вільний обмін думками; на ньому всі активні, в суперечці всі рівні; головне — факти, логіка, доказовість; шептання на місці, непотрібні жарти забороняються; гостре влучне слово схвалюється; говори, що думаєш, думай, що говориш.

У цілому для диспуту важливо: а) підбір важливих для школярів тем диспутів, які б хвилювали їх, спонукали їх до відвертої розмови; б) вміння ведення дискусії, зіткнення різних думок, поглядів; в) відвертість — до кінця, ніяких замовчувань і заборон; г) вміння сперечатись, не ображаючи опонентів; д) на диспуті важливо досягти не певних і кінцевих рішень, а домогтися аналізу школярами понять, вміння захищати свої погляди, переконувати в них інших людей.

Метод прикладу: врахування специфіки наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування (на першому етапі на основі сприймання

конкретного прикладу виникає суб'єктивний образ цього прикладу, бажання наслідувати його; на другому — діє зв'язок між прикладом для наслідування і поведінкою вихованця, на третьому — здійснюється синтез наслідувальних та самостійних дій і вчинків); джерела для наслідування (товариші, батьки, вчителі, літературні герої); використання негативного прикладу у вихованні.

Виховні функції прикладу різні: він може служити педагогу для конкретизації того чи іншого теоретичного положення; на прикладі можна довести істинність певної моральної норми; приклад є переконливим аргументом; приклад може спонукати до певного типу поведінки.

Особливість виховного впливу прикладу полягає в тому, що він діє своєю наочністю і конкретністю. І чим ближчий і зрозуміліший учневі приклад, тим більша його виховна сила.

Використання прикладу у вихованні вимагає врахування вікових і індивідуальних особливостей учнів. Так, в роботі з підлітками і учнями старших класів мають на увазі, що вони вже не сліпо наслідують приклад, а критично ставляться до пропонованого їм зразка. Але своєрідний життєвий досвід призводить до того, що вони іноді наслідують не те, що гідне такого наслідування.

Одним з недоліків виховання на позитивному прикладі, який досить часто спостерігається в школі, є поверхове розкриття окремими вчителями суті прикладу, яке полягає в простому переліченні позитивних героїв художніх творів, кінофільмів, кращих учнів. Досвід переконує, що є потреба більш детально розкривати пропонований приклад для наслідування, образно показувати його позитивні якості, викликати в учнів захоплення ними і бажання наслідувати їх.

Негативні приклади використовуються, зокрема, тоді, коли йдеться про правове, антиалкогольне виховання, щоб показати недоцільність наслідування певних конкретних явищ. Прийоми виховання на негативному: громадський осуд негативних проявів у житті класу чи школи; розвінчання негативного, коли не всі розуміють його суть; протиставлення аморальним вчинкам кращих зразків високоморальної поведінки; розкриття на конкретних і відомих учням прикладах наслідків аморальної й асоціальної поведінки; організація школярів на боротьбу з проявами морального зла.

При використанні методів цієї групи необхідно:

- а) під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань враховувати ту "базу", яка вже сформована у вихованців;
- б) у процесі переконання впливати не тільки на розум, а й на емоційну сферу вихованців;
- в) враховувати переконаність самого педагога;
- г) наводити дітям приклади, близькі і зрозумілі їм;
- д) домогтися, щоб учні не тільки зрозуміли вихователя, а й погодились з ним.

Друга група методів виховання передбачає організацію діяльності і формування досвіду суспільної поведінки. До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій.

Педагогічна вимога як один з методів формування суспільної поведінки являє собою педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукати його до позитивної діяльності або гальмування його дій і вчинків, якщо вони мають/негативний характер. А.С.Макаренко вважав, що без щирої, переконливої, гарячої і рішучої вимоги не можна починати виховання колективу.

Вимога впливає не тільки на свідомість учнів, а й активізує їх вольові якості,

перебудовує мотиваційну і почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямку, сприяючи цим самим виробленню позитивних навичок і звичок поведінки.

Поставлена учням вимога повинна бути доцільною, зрозумілою і посильною, її пред'являють тоді, коли свідомість учня підготовлена до її сприймання. З цією метою йому роз'яснюють суть вимоги, переконують його в необхідності її виконання, в користі для нього від її виконання. Крім того, домагаються позитивної реакції колективу на поставлену вимогу, щоб бути впевненим, що колектив підтримає педагога, виявить потрібний вплив на учня, якщо він чомусь не захоче виконувати вимогу. Якщо ігнорувати думку колективу, то може виникнути ситуація, коли учень не виконає вимогу педагога, а колектив не стане втручатися в цю ситуацію.

Рівень вихованості учнів весь час змінюється. Із зміною учня в кращий бік вимога повинна підвищуватися. Якщо відступають від цього правила, коли вихованців заохочують за одні і ті ж показники в навчанні, праці і поведінці, не підвищуючи до них вимог, то така обстановка не сприяє їх зростанню, роботі над собою, тому що вони заспокоюються досягнутим.

Вимога повинна бути справедливою. Якщо учень усвідомив справедливість вимоги, вона виправдана в його очах, то він скоріше буде її виконувати. Якщо ж вимога дріб'язкова, формальна або виступає як особиста примха педагога, вона втрачає своє виховне значення, сприймається вихованцем як несправедливість.

Ефективність вимоги залежить від того, наскільки вона коротко, чітко і яким чином викладена, тобто, де, в якому обсязі, до якого часу, якими засобами і кому саме треба виконати. Така вимога виховує персональну відповідальність в учнів, дисциплінує їх. Якщо ж вимога поставлена розпливчате, непереконливо, неконкретне, то і виконання її буде безвідповідальним.

Вимоги пред'являють в усіх сферах життя і діяльності учнів. Не можна, наприклад, вимагати від учня чистоти і порядку в класі, а в майстерні допускати послаблення. Тому в школі виробляють єдині вимоги до учнів з боку всього педагогічного колективу, що сприяє формуванню у них єдиних навичок і звичок поведінки. Щоденне дотримання таких вимог всіма членами колективу створює сприятливу морально-психологічну атмосферу, підвищує ефективність виховного процесу.

Вимога приносить виховну користь, якщо вона ставиться систематично і послідовно, а не від випадку до випадку. Тоді вихованці постійно докладають зусилля для виконання правил поведінки, не допускають відхилень у поведінці, коли немає кому нагадати про необхідність дотримання даної вимоги.

Педагогічна вимога має випереджувати розвиток особистості. Форми пред'явлення вимоги — пряма й опосередкована.

Опосередковані вимоги можна розділити на три групи. Перша група пов'язана з вираженням позитивного ставлення педагога до вихованця (прохання, довір'я, схвалення). Друга група — не виявляє чіткого ставлення вихователя до дітей, але базується на вже існуючому ставленні вихованця до стимульованої діяльності (порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровій формі). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до прояву тих чи інших його моральних якостей (осуд, вияв недовір'я і погрози). Першу групу опосередкованих вимог можна назвати позитивними, другу — нейтральними, третю — негативними.

Вимога в формі прохання пред'являється тоді, коли між педагогом і учнями встановилися хороші взаємини, довір'я і взаємна повага, коли вихованцю здається,

що він виконує прохання за власним бажанням. Цінність такої вимоги в тому, що вона привчає учня до ввічливості, взаємодопомоги, піклування про інших, тобто розвиває такі якості, яких часто учням не вистачає.

Вимога в формі довір'я застосовується у вигляді різного типу доручень, які викликають у вихованця переживання почуття поваги до нього з боку педагога, думкою якого він дорожить. Оцінюючи цю повагу, він сам проймається повагою до вчителя і йому стає незручно не виконати це доручення-вимогу.

Вимога у формі схвалення використовується в тих випадках, коли учень домігся певних успіхів, а похвала педагога спонукає його до поліпшення діяльності, сприяє появі почуття задоволення результатами цієї діяльності, почуття власної гідності.

Вимога у формі натяку застосовується в основному тоді, коли для одержання бажаного результату потрібен незначний виховний вплив. Ним може бути жарт, докір, погляд або жест, звернений до одного або кількох членів колективу.

Вимога у формі умови ставиться учням тоді, коли для виконання бажаної для них діяльності їм необхідно спочатку зробити щось інше. При цьому так поєднують види діяльності, щоб вони витікали одна з одної, щоб між ними був природний зв'язок (поправиш справи з навчанням, будеш займатися в оркестрі). Використовуючи цю форму вимоги, не слід цікаву для учнів справу перетворювати в "підкуп" заради того, щоб вони виконали вимогу.

Вимога у формі недовір'я полягає в тому, що педагог усуває учня від виконання певного виду діяльності, тому що останній не виконав або погано виконав свої обов'язки. Ефективність такої вимоги залежить від авторитету педагога і наскільки вихованець дорожить його довір'ям і цим видом діяльності.

Вимога у формі осуду полягає в негативній оцінці педагогом конкретних дій і вчинків учня і розрахована на гальмування небажаних вчинків та стимулювання позитивних. Осуд може проходити в колективі або наодинці з учнем і виражатися докором, закидом або проявом гніву чи обурення.

Найбільш різкою формою вимоги є погроза. Учня повідомляють, що при невиконанні розпорядження до нього будуть вжиті більш серйозні заходи виховного впливу. Погроза має бути обґрунтованою, а невиконання вимог повинно привести до реалізації погрози до кінця.

Громадська думка як колективна вимога. Громадська думка (за М.Ю.Красовицьким) має такі функції: а) виступає як опора в боротьбі педагогічного колективу за утвердження норм моралі; б) сприяє активізації дії всього учнівського колективу; в) допомагає усвідомити учням значення того чи іншого виду діяльності, підвищує її ефективність; г) робить набутком всього колективу кращі зразки поведінки.

Громадська думка повинна: а) виступати як колективна вимога; б) формуватися "наперед", не чекаючи прояву негативного явища; в) бути спрямованою на тих, хто з нею рахується; г) обережно використовуватися щодо учнів підвищеної емоційності; д) не тільки критикувати, а й показати вихід із становища.

Керування громадською думкою в класному колективі здійснюється через такі канали: педагоги — учнівський колектив — громадська думка; педагогічний колектив (учитель) — орган самоврядування — громадська думка; педагогічний колектив (учитель) — учнівський актив (офіційні і неофіційні наради) — громадська думка; педагогічний колектив (учитель) — мікрогрупа (в класі) — громадська думка; педагогічний колектив (учитель) — батьки — громадська думка.

Шляхи формування громадської думки: а) забезпечення єдиних педагогічних вимог до учнів; б) наявність чіткої системи учнівського самоврядування; в) робота з учнівським активом; г) організація спільної громадської діяльності колективу учнів; д) оцінка різних явищ громадського і культурного життя країни; е) аналіз життя і діяльності школярів у світлі моральних норм; є) стимулювання учнів до висловлення власної думки; ж) колективний аналіз конфліктних ситуацій і їх вирішення; з) привчання учнів критично самотійно оцінювати думки і явища, аргументовано відстоювати свою думку.

Етапи формування громадської думки: а) виявлення і вивчення індивідуальних думок — вироблення правильних остаточних суджень; б) узагальнення і об'єднання думок; в) матеріалізація сформованої громадської думки в цілеспрямовану діяльність і творчість колективу.

Вправи як метод виховання полягають у поступовій організації таких умов, в яких учень виконує певні дії з метою вироблення необхідних і закріплення позитивних форм поведінки.

У школі учень перебуває в таких умовах, що йому щоденно доводиться вправлятися у виконанні розпорядку дня і вимог шкільного режиму, в навчальній і трудовій діяльності. Якщо на кожній ділянці життя і діяльності учень виконує суворі вимоги, що змушують його чітко виконувати свої обов'язки, він буде щоденно вправлятися в позитивній поведінці, у нього виробляться відповідні навички і звички.

Не можна придумати наперед вправи, які можна було б рекомендувати педагогу на всі випадки життя. Тут потрібен вдумливий підхід, творчість і майстерність вихователя. Проте можна сформулювати ряд вимог, яких слід дотримуватись при використанні цього методу: обґрунтування необхідності вправляння; доступність вправ; їх систематичність; достатня кількість вправ для формування певних навичок і вмінь поведінки.

Привчання: привчання і вікові особливості; привчання і регламент життя і діяльності учнів (режим: точність, доцільність, загальність, визначеність); місце контролю у привчанні.

Метод привчання має особливе значення у вихованні. Адже не завжди є можливість і потреба очікувати до тих пір, поки учень свідомо буде виконувати вимоги режиму. Він повинен дотримуватись їх з першого дня перебування у школі. Згодом усвідомить їх правильність, справедливість і необхідність в цілях його виховання, почне виконувати свої обов'язки. Таким чином він і привчатиметься поводитись правильно в конкретних життєвих ситуаціях.

Доручення як метод виховання також має своєю метою вправляння учня в позитивних діях і вчинках. Для цього йому з боку педагога, учнівського самоврядування чи учнівського колективу дається певне завдання, виконання якого вимагає певних дій чи вчинків.

Застосування цього методу вимагає врахування! індивідуальних особливостей учнів. Передусім доручення підбирають з таким розрахунком, щоб його виконання сприяло розвитку таких якостей, які у вихованців відсутні. Наприклад, неорганізованим корисно давати завдання підготувати і провести захід, який вимагає самотійності, ініціативи, зібраності.

Одержавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість і значення для колективу і для себе. Саме це і сприяє серйозному ставленню; до нього, успішному формуванню необхідних умінь, навичок.

Доручення підбирається з таким розрахунком, щоб воно було! посильним для учня. Нескладне завдання виховує самовпевненість,! непосильне — підриває віру в свої сили і можливості.

Педагог має не тільки визначити саме доручення, а й навчити учня його виконувати, допомогти йому довести справу до кінця.

Доручення можуть мати постійний або епізодичний характер. Досвід показує, що постійні доручення доцільно давати тим учням, які вже мають необхідний досвід їх виконання, а також розвинене почуття відповідальності. _

Тема 8. Загальні методи виховання

Доручення з часом доцільно ускладнювати за змістом і методикою його виконання.

Ефективність доручення як методу виховання в значній мірі залежить від організації контролю за його виконанням. Саме завдяки контролю попереджується забутливість. Відсутність контролю сприяє формуванню безвідповідальності. Контроль може мати індивідуальний характер з боку педагога або у формі звіту на зборах колективу чи засіданні його активу. Виконання доручень повинно оцінюватись.

Створення виховуючих ситуацій: а) визначення педагогом умов, необхідних для здійснення задуманого; б) продумування вихователем своїх дій і поведінки в новій ситуації; в) виникнення в учнів нових почуттів, породжених новою педагогічною ситуацією, які стають основою виникнення нових думок, мотивів поведінки і подолання власних недоліків.

Прийоми створення виховуючих ситуацій поділяються на дві групи: а) творчі прийоми: доброта, увага і піклування; прояв уміння і переваги вчителя; активізація прихованих почуттів; пробудження гуманних почуттів; прояв засмучення; зміцнення віри в свої сили; довір'я; залучення до цікавої діяльності; б) гальмуючі прийоми: паралельна педагогічна дія, наказ, ласкавий докір, натяк, показна байдужість, іронія, розвінчання, прояв обурення, попередження, вибух.

Позитивні наслідки в індивідуальній виховній роботі дає прояв доброти, уважності і піклування з боку педагогів до учнів. Доброта, увага і піклування, допомога з боку дорослих чи товаришів викликає у вихованця почуття вдячності, створює атмосферу взаємної поваги і довір'я. Теплі почуття, що виникли стосовно педагога чи товаришів, згодом поширюються і на інших людей. Справа в тому, що у окремих учнів погані стосунки з батьками, вони не відчувають родинного тепла і піклування про себе. Якщо педагогу вдасться провести відповідну роботу з такими батьками і вони інакше стануть ставитись до своїх дітей, зміна їх поведінки часто викликає позитивну реакцію у дітей, вони "розслабляються", проходить їх оздоровлення, вони стають краще вести себе.

Кожен учень захоплюється певною галуззю знань. Якщо йому щось незрозуміле, він звертається до педагога за допомогою. І якщо педагог проявить уміння і знання у тій галузі, яка цікавить вихованця, то це викликає у нього здивування, захоплення, піднімає в його очах авторитет педагога.

Учні не байдужі до свого становища в колективі, ставлення до них дорослих і ровесників. Кожен з них переживає своє становище в колективі по-своєму, приховуючи свої заповітні думки і почуття. Спостереження за поведінкою учнів, бесіди з ними і їх батьками дають можливість виявити, чим вони особливо дорожать. Створена вихователем педагогічна ситуація, яка активізує ці думки і почуття, робить їх провідними і вирішальними, Допомагає формувати позитивні

риси і поведінку особистості.

Для окремих учнів характерна втрата віри в свої сили. Нерідко вони самі заявляють, що у них нічого не вийде, що вони нездібні. Такі учні часто байдужі до зауважень вчителів, до оцінок, почувають себе неповноцінними, стають пасивними. В такому разі дуже важливо мобілізувати здібності учня, зміцнити його віру у власні сили. Для цього створюють таку педагогічну ситуацію, в якій він міг би в чомусь проявити себе, сам переконатись у тому, що він на щось здатний. Досвідчені вчителі так намагаються організувати процес навчання таких учнів, щоб у них виходило, щоб товариші помітили їх перші успіхи. Упевнившись у своїх успіхах, помітивши інтерес до себе і відчувши повагу товаришів, в учня пробуджується почуття гідності, він починає інакше дивитись на себе, у нього зміцнюється віра в свої сили, проявляється бажання поводитись інакше, стати іншим, кращим.

Приєм довір'я базується на вірі в те, що в кожній людині є щось хороше, на що можна опертися і досягти істотних успіхів.

В індивідуальній роботі використовується прийом залучення учня до цікавої діяльності. Цікава діяльність захоплює вихованця, у ній він "забуває" свої погані потяги, в нього народжуються хороші прагнення, проявляються позитивні якості.

Дитячому віку характерне прагнення до діяльності, бажання в чомусь проявити себе, знайти вихід своїй енергії. Важливо тільки створити такі умови, щоб ця діяльність мала позитивне спрямування. Тому застосування цього прийому можливе тоді, коли в школі широко розгорнута робота різних гуртків (предметних, спортивних, художніх, технічних).

А.С.Макаренко часто користувався прийомом паралельної педагогічної дії, під яким розумів непрямий вплив на вихованця через колектив. Подолання негативної риси характеру чи поведінки здійснюється не шляхом безпосереднього звертання до учня, а організацією впливу на нього колективу. Педагог виступає у даному випадку з претензіями до колективу і вимагає від нього відповіді за поведінку його членів. У зв'язку з цим колектив засуджує поведінку одного із своїх членів, а вони певним чином реагують на дії колективу.

Суть прийому удаваної байдужості полягає в тому, що педагог завдяки своїй витримці робить вигляд, що нічого не помітив, і продовжує почату роботу. Вихованець здивований, що на його витівку не реагують, він не чекав цього, його задум провалився, він роззброєний, відчуває незручність і недоречність своєї поведінки, відмовляється від своєї затії.

Колектив учнів складається з окремих осіб, які мають ті чи інші негативні риси характеру, що проявляються в щоденній поведінці. Такі факти педагог повинен помічати і відповідним чином реагувати на них. Одним з дійових прийомів у такому разі є осуд дій і вчинків, поглядів і переконань. Педагоги або члени колективу на зборах або наодинці критикують учнів, які поведуться негідно. Пережите при цьому почуття допомагає учневі в майбутньому стримувати себе і не допускати подібних вчинків, виховує у нього почуття відповідальності за свою поведінку.

А.С. Макаренко ввів у педагогічну літературу і використовував на практиці педагогічний прийом вибуху. Суть цього прийому полягає у створенні такої педагогічної обстановки, при якій швидко і корінним чином перебудовується особистість. Як зауважив К.Д.Ушинський, "сильне душевне потрясіння, надзвичайний порив духу, високе піднесення — одним ударом знищують найшкідливіші схильності і вкоренілі звички, немовби стираючи, спалюючи своїм полум'ям всю попередню історію людини, щоб почати нову, під новим прапором".

Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки в педагогічній обстановці, здатній викликати в учня нові сильні почуття. Педагогу необхідно добре знати вихованця, щоб вплинути на головне почуття (радість, смуток, сором, гнів і інші), щоб він по-новому оцінив себе, переконався у необхідності поводитись інакше. При цьому важливу роль відіграє і неочікуваність педагогічної обстановки вихованцем.

Третя група методів виконує функції регулювання, коригування і стимулювання поведінки і діяльності вихованців. До цієї групи належать змагання, заохочення і покарання.

Змагання, конкуренція, боротьба за існування, як і життя — вічні. Вони пружина розвитку. Змагання сильне гласністю, об'єктивним порівнянням підсумків. Воно організує, згуртовує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, учить перемагати. У його підсумках, як у фокусі, відображається вся багатогранність життя школи. Змагання змушує відстаючих підтягуватись до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи.

Змагання: імponує бажанню дітей і підлітків до здорового суперництва, самоутвердження; колективне і індивідуальне змагання; знання учнями його умов і регулярне підбиття підсумків змагання: залучення учнів до обліку ходу змагання і підбиття підсумків; гласність змагання; наочне оформлення його ходу і результатів; матеріальне і моральне стимулювання.

Заохочення — це схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. У школі застосовуються такі заохочення, як подяка директора школи (за наказом), вміщення портрета на дошці відмінників навчання, нагородження грамотою, цінним подарунком золотою чи срібною медаллю по закінченні школи.

Досвід показує, що не всяке заохочення активізує процес виховання учнів. Воно має виховну силу тільки при дотриманні певних умов. Передусім важливо своєчасно помітити появу позитивних зрушень в особистості учня, в його ставленні до навчання, до праці, до людей. Часто буває корисним похвалити вихованця, коли він ще не досяг серйозних успіхів у поведінці, але проявляє прагнення до цього. Якщо відзначити хоч би невеликі зміни на краще, невелику перемогу учня над собою, то похвала розбудить в нього енергію, буде стимулювати його на повторення тої позитивної діяльності і вчинків, за які його похвалили, породить бажання продовжувати діяти таким же чином. Якщо ж педагог пройде мимо перших успіхів учня, не помітить його старань, це може негативно позначитись на всьому процесі його виховання.

Виховна сила заохочення "авансом" особливо проявляється стосовно тих, кого взагалі рідко або ніколи не заохочують, хто не переживав радості відчуття похвали з боку дорослих. Але разом з тим заохоченням "авансом" не можна зловживати. В цілому слід керуватись тим, що заохочення повинно бути заслуженим. При цьому враховуються не тільки результати діяльності, а й в основному те, наскільки учень сумлінно її виконав, скільки він вклав у неї праці, тобто ступінь його зусиль. Адже в учнів різний досвід і рівень розвитку, одним одна і та ж справа дається легко, а іншим набагато важче.

Покарання — несхвалення, осуд негативних дій та вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Покарання, як і заохочення, повинні використовуватись тільки як виховний засіб. До порушників правил поведінки, дисципліни, режиму праці застосовуються такі покарання, як догана за наказом директора школи, усне зауваження (директора, його заступників, вчителя, класного

керівника), зауваження у щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найбільше покарання — виключення порушника із школи, коли він грубо і систематично допускає вчинки, які не дають йому права перебувати в шкільному колективі (злодійство, хуліганство тощо).

Покарання є таких видів: а) пов'язані з накладенням додаткових обов'язків; б) пов'язані з позбавленням або обмеженням певних прав; в) пов'язані з вираженням морального осуду.

У кожній групі є конкретні форми покарання, які можна звести до таких: покарання, що здійснюються за логікою "природних наслідків"; традиційні покарання; покарання-експромт.

Покарання застосовується таким чином, щоб воно викликало в учня переживання, почуття вини, збуджувало докори совісті і прагнення змінити поведінку, підвищувало в нього почуття відповідальності за свою поведінку, зміцнювало його дисциплінованість, несприйнятливність до негативного, здатність протистояти негідним бажанням.

Умови підвищення виховної ефективності заохочення і покарання:

а) мають бути справедливими, враховувати міру вчинку; б) не повинні бути частими; в) використовуватися в міру їх зростання, від найменшого до найбільшого; г) мати гуманний характер, не повинні ображати людську гідність.

Четверта група методів — методи контролю і аналізу ефективності виховного процесу. До неї належать: педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів громадське корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки вихованців.

3. Оптимальний вибір методу характеризується такими умовами: а) має органічно пов'язуватись з метою, яка стоїть перед школою; б) не універсалізувати якийсь із них, має бути система методів; в) вибір методу диктується конкретними завданнями і змістом виховного заходу; г) залежить від конкретних умов, в яких здійснюється виховний вплив; д) враховуються індивідуальні і вікові особливості учнів; е) динаміка, зрілість, організованість колективу; є) метод виховання і особистість вихователя.

Методи виховання в народній педагогіці "Добрий приклад, кращий за сто слів", "Приклад кращий за правило", "Бурчання наскучить, приклад научить" (приклад); "Шануй батька і матір", "Поважай старших" (вимога); "Стид хоч і не дим, а очі виїсть", "Раз на віку спіткнешся, та й то люди бачать" (громадська думка); "Перед тим як карати, полічи до ста", "Злість — погана порадиця" (покарання), "Перехвалення — як пересолення" (заохочення), "Не вчи дитину штурханам, а добрими словами", "Добрі діти доброго слова послухаються, а лихі й дрючка не бояться" (переконання).

Запитання і завдання

1. Які методи належать до групи методів формування свідомості?

1. Бесіда, приклад, створення виховуючих ситуацій, вправи, привчання.
2. Змагання, привчання, приклад, лекція, спостереження.
3. Приклад, бесіда, лекція, диспут, пояснення, розповідь.
4. Розповідь, заохочення, покарання, привчання, змагання.
5. Створення виховуючих ситуацій, змагання, приклад, доручення.

2. До якої групи належать методи організації діяльності і суспільної поведінки?

1. Привчання, приклад, вправи, заохочення, покарання.
2. Змагання, бесіда, лекція, диспут, громадська думка.
3. Громадська думка, вимога, привчання, вправи, доручення, створення виховуючих ситуацій.

4. Створення виховуючих ситуацій, спостереження, вправи, змагання.

5. Бесіда, лекція, диспут, приклад.

3. Які з перелічених нижче методів стимулювання діяльності і поведінки є "зайвими"?

Змагання, привчання, заохочення, покарання, приклад.

4. Проаналізуйте взаємообумовленість різних методів виховання.

5. Охарактеризуйте основні риси творчого підходу до вибору і використання методів виховання.

6. Прочитайте книгу Е.Ш.Натансона "Приемы педагогического воздействия", особливу увагу зверніть на практичні завдання, постарайтесь правильно проаналізувати тексти і відповісти на поставлені до них завдання. Читаючи текст, продумайте характер вчинку учня, педагогічний задум вихователя і на які об'єктивні умови він опирається при цьому, особливості створеної педагогом нової педагогічної ситуації, зміни в особистості учня під дією цих обставин, особисті якості педагога, які сприяли результативності використаного прийому. Все це допоможе вам краще засвоїти пропоновані автором книги прийоми педагогічного впливу.

7. В одній із шкіл вчителі розробили детальні правила поведінки учнів. В розділі "Правила ввічливості" до учнів ставляться такі вимоги:

1. До старших і незнайомих потрібно звертатись на "Ви", до людей, яких знаєте, слід звертатись по імені і батькові.

2. Вітатися, прощатися, дякувати, питати про щось, просити щось треба доброзичливо, привітно, не забувати при цьому ввічливих слів ("спасибі", "будь ласка", "пробачте").

3. Неввічливо втручатися в розмову старших і перебивати співбесідника.

4. Неввічливо сміятися над незграбністю і помилками інших людей. Необхідно зробити вигляд, що не помітили цю незграбність.

5. Не зупиняйте своєї уваги на людині, яка має якісь помітні фізичні вади.

6. Неввічливо без дозволу розкривати і читати листи, записки, які адресовані не вам.

Дайте педагогічну оцінку даним правилам і за їх аналогією складіть правила для свого класу по розділах: "Культура мови", "Культура зовнішнього виду" і зробіть спробу обговорити їх у класі і ввести в життя колективу.

Консультації. 1. Правильна відповідь 3. 2. Правильна відповідь 3. 3. "Зайвими" у цій групі методів є привчання, приклад.

Рекомендована література: 24; 37; 46; 53.

Тема 9. Організаційні форми виховної роботи

1. Позакласна та позашкільна виховна робота.
2. Розмаїття масових, групових та Індивідуальних форм виховної роботи
3. Основні позашкільні установи, завдання і зміст їх роботи.

1. Позакласною називається різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, її організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи.

Позашкільною роботою називають освітньо-виховну діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Завдання позакласної та позашкільної роботи: а) закріплення, збагачення і поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці; б) розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування у них наукового, світогляду, вироблення умінь і навичок самоосвіти; в) формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей і нахилів; г) організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; д) поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Зміст позакласної та позашкільної роботи: естетичне, моральне, правове та інші напрямки виховання; освітньо-пізнавальна діяльність; заняття з праці і техніки та профорієнтаційної роботи; заняття різними видами мистецтва; спортивно-масова робота; ігри та розваги; позакласне читання учнів.

Тематика виховних заходів, які проводяться в школах, свідчить про те, що виховання повертається до своїх національних джерел. Так, наприклад, в останні роки учителі шкіл Дрогобиччини проводили виховні заходи: "Шевченкове село", "Франкові дні", цикл лекцій-розповідей "Повернуті імена", конференцію, присвячену 125-річчю з дня народження М.С.Грушевського, вечір "Ми твої, Україно, сини", день Матері "Лебеді материнства", свято рідної мови "Мова моя солов'їна", свято квітів, обжинків, свято "Калиновий передзвін", фольклорно-обрядові (зимові і весняні) свята, бесіди, вікторини, ранки до 900-річчя Дрогобича на теми "Що пам'ятає Дрогобицька ратуша", "Ткацтво в Дрогобичі", "Народні промисли Дрогобича", "Чи знаєш ти рідне місто", години класного керівника "Хліб усьому голова", "Коса — дівоча краса", "Без верби і калини нема України", "Історія мого родоводу", вечір пам'яті В.Стуса, акцію "Українські діти — українським солдатам", інсценізацію козацької пісні тощо.

Принципи організації позакласної і позашкільної роботи: а) добровільна участь у ній учнів; б) суспільна спрямованість; в) ініціатива і самодіяльність учнів; г) розвиток винахідливості, дитячої технічної, художньої творчості; д) взаємодія різних форм і видів.

Щоб краще розібратися в різноманітні форм організації виховання, скористаємось прийнятою в педагогічній літературі класифікацією, в основу якої покладено кількість учнів, які беруть участь у виховному заході. Відповідно до такої основи класифікації форми організації виховання поділяють на три групи:

а) масові; б) групові (гурткові); в) індивідуальні.

До масових форм виховної роботи належать: тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, конференції, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси тощо.

Розглянемо найбільш поширені форми масової виховної роботи.

Однією з них є читацька конференція. Вона разом з тим є важливим засобом пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів. Конференція допомагає учням глибше зрозуміти зміст та образи твору, особливості мови та стилю, відрізнити головне від другорядного, прищеплює літературно-естетичні

смаки.

Види і тематика читацьких конференцій різноманітні: конференція може проводитись на матеріалі одного або кількох творів на одну тему, творчості письменника, з окремої літературної або наукової проблеми. Вибір теми визначається завданням морально-естетичного виховання, характером навчального матеріалу і віковими особливостями учнів.

В залежності від типу конференцій і індивідуальних особливостей читацького колективу визначається структура її проведення. В V — VII класах читацька конференція наближається до бесіди, під час якої учні висловлюють своє ставлення до героїв, їх вчинків, читають напам'ять уривки з книги, а після цього ставлять інсценівки або переглядають діафільм, кінофільм. В VIII — XI класах читачі виступають з доповідями, повідомленнями, в яких дають моральну оцінку рисам, якостям і вчинкам героїв книг, творів у цілому, аналізують художні особливості і недоліки творів, роблять висновки про виховне та освітнє значення твору.

Важливе місце серед форм виховної роботи займають тематичні вечори. В практиці роботи утвердилась така тематика вечорів: суспільно-політичні, присвячені державним святкам, пам'ятним датам, політичним подіям; військово-патріотичні, приурочені до історичних дат армії і флоту України, знаменним датам в житті народів України.

Цінність тематичного вечора полягає і в тому, що в його підготовці і проведенні беруть участь самі учні. Тут вони мають можливість проявити свою ініціативу, самостійність, ерудованість в підборі теми, запрошенні гостей, оформленні приміщення, підготовці книжкової виставки, художньої самодіяльності, підборі кінофільмів тощо.

Вечори запитань і відповідей — одна з ефективних форм організації виховання учнів. Вона зарекомендувала себе як цікавий і живий засіб роз'яснення учням різноманітних питань внутрішнього і міжнародного політичного життя України, виробництва, науки, техніки, культури, спорту, побуту, явищ природи тощо.

Групові форми виховної роботи: гуртки, екскурсії, походи, класні години та ін.

Політична інформація як одна з форм виховної роботи може бути оглядовою або тематичною. Оглядова політінформація — це коротке популярне повідомлення про найбільш важливі події, які хвилюють світ, нашу країну. Тематичні політінформації присвячуються розкриттю певного питання або кількох питань, органічно пов'язаних між собою. Така політінформація поглиблює знання учнів з актуальних питань політичного, економічного, культурного і наукового життя нашої країни або міжнародної обстановки.

Після проведення політінформації доцільно провести її самоаналіз за такими питаннями: Наскільки актуальна для політінформації підібрана тема? Який рівень підготовленості політінформаторів-учнів? Зацікавленість учнів проблемою теми і їх активність під час політінформації? Ідейно-політичний рівень матеріалу для політінформації, його доступність для даного класу і віку? Якими джерелами користувалися учні під час підготовки до політінформації? Чи вміють політінформатори робити висновки і узагальнювати результати? Яка педагогічна ефективність даної політінформації і яким чином вдосконалити її в майбутньому? Чи виконав учитель свою роль під час політінформації?

Однією з найбільш поширених форм виховної роботи є година класного керівника. Вона є важливим засобом формування у школярів наукового світогляду і моральної поведінки.

Тематику таких годин розробляє класний керівник з урахуванням особливостей колективу учнів. Ці години можуть проводитись у формі етичної бесіди, лекції, диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими людьми, обговорення книг і ін. Останню годину класного керівника місяця доцільно присвячувати підбиттю підсумків навчально-виховної роботи класу.

До підготовки виховного заходу класний керівник залучає учнів, щоб вони не були тільки пасивними слухачами і спостерігачами, а брали активну участь у його проведенні. Адже сам процес такої підготовки справляє позитивний вплив на школярів.

Тему виховного заходу доцільно дати учням заздалегідь, розподілити завдання по збору і підготовці наочності до теми, запропонувати почитати необхідну літературу, підготувати питання, які їх цікавлять, зібрати місцевий матеріал (цифри, факти, спогади тощо).

Важливе місце у позакласній виховній роботі займають гуртки художньої самодіяльності. Виховна цінність участі учнів в роботі цих гуртків полягає в тому, що мистецтво зближує їх на сцені, пробуджує почуття відповідальності, колективне переживання успіхів і невдач. Учні мають можливість проявити свою творчість, розумно провести свій вільний час. Досвід показує, що учасники художньої самодіяльності краще розуміють і відчують красу мистецтва і природи, людських відносин, більше тягнуться до книги.

У школі дуже важливо приділяти увагу підбору репертуару художньої самодіяльності. Учні часто захоплюються в основному тільки естрадним мистецтвом. Воно сприяє розвитку їх естетичних смаків, дає їм культурний відпочинок. Але бажано пропагувати і драматичні гуртки. Хороша п'єса, інсценівка, де розкривається конфлікт характерів, точок зору, стверджуються передові ідеї і відкидається все негативне.

У художній самодіяльності доцільно використовувати місцевий матеріал з життя колективу класу і школи. Вдалу частівку, інсценівку, вірш особливо тепло зустрічають учні, і вони емоційно діють на них.

Однією з форм позакласної виховної роботи є участь учнів у випуску стінної газети. В школі випускаються різноманітні стінні газети: загальношкільна, класна, предметного гуртка, сатирична і інші. Вони допомагають формувати громадську думку, спрямовувати її на поліпшення успішності учнів, зміцнення їх дисципліни.

Газета повинна не тільки критикувати недоліки в житті і діяльності учнівського колективу, а й схвалювати хороші справи і зразкову поведінку учнів.

Важливо якомога більше учнів залучати до випуску стінгазети через створення редакційних колегій, кореспондентської мережі. Активна участь у підготовці стінної газети допомагає формувати в учнів такі якості, як чесність, правдивість, принциповість, вміння аналізувати і давати оцінку фактам і явищам. При цьому в них виробляється критичне ставлення до своїх вчинків.

Дуже істотним є і саме оформлення стінної газети. Не рекомендується втискувати її в спеціальні рамки. Кожна чергова газета повинна мати нове оформлення (крім назви заголовка), що впадає у очі, звертати на себе увагу учнів. Вивішувати газету доцільно не в класі, а загальношкільний колектив учнів в спеціально відведеному місці в школі. В такому разі вона інформуватиме про стан справ у даному класі.

Необхідно дбати і про культуру мови стінгазети, стиль викладу її змісту, колективно вирішувати, кого і за що похвалити чи покритикувати. Щоб редакційна

колегія успішно Справлялася зі своїми обов'язками, її необхідно постійно навчати.

Індивідуальні форми виховної роботи: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізмати́ка, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Індивідуальні форми роботи можуть пов'язуватися з груповими і фронтальними. Це підготовка виступів на конференцію, підготовка до участі в конкурсах, олімпіадах тощо.

Особливе місце серед індивідуальних форм виховної роботи належить позакласному читанню учнів. Правильна його організація сприяє розширенню культурного кругозору і підвищенню якості знань учнів, формуванню в них моральних і естетичних якостей.

З метою формування в учнів здорових читацьких інтересів, вироблення в них культури читання педагог повинен проводити різноманітну виховну роботу.

Передусім під час відвідування сім'ї учня необхідно пояснити батькам, що і як слід читати їх дитині, скільки відводити часу на позакласне читання залежно від її вікових і індивідуальних особливостей.

В роботі з учнями в цьому плані важливо домогтися, щоб читання літератури було плановим, а не хаотичним, випадковим. При складанні індивідуального плану читача враховується список літератури для — конкретного класу.

Вчителю необхідно проводити з учнями бесіди на матеріалі прочитаних книг, дати їм можливість обмінятися думками про улюблені твори, систематично слідкувати за читанням учнів, допомагати їм вибрати книги, формувати в них погляди і переконання.

Корисно привчити учнів складати відгуки на прочитані книги і висвітлювати, що особливо сподобалося, схвилювало читача, чому він пропонує прочитати даний твір іншим. Такі відгуки поміщають в стінній газеті або в спеціальному альбомі. Добре оформлені альбоми відображають читацькі інтереси учнів, сприяють їх формуванню. Школярі стають пропагандистами відомих їм книг.

Бажано в класі мати бібліотечку. Вона може складатися з книг шкільної бібліотеки і особистих книг учнів. У психологічному плані значення такої бібліотеки в тому, що книги постійно на очах учнів.

Пропаганді книги сприяє і її обговорення в класі. Обговорення проходить активно тоді, коли учні її прочитали, коли свіжі враження про прочитане, не пройшов інтерес до книги. Обговорення книги бажано організувати таким чином, щоб в процесі його проведення виникали дискусії, обмін думками.

Особливу увагу необхідно звертати на учнів, які мало читають і на тих, хто захоплюється детективною літературою. Для них треба підбирати цікаві книги, в яких ставляться важливі морально-етичні проблеми.

Цікавою формою індивідуальної виховної роботи є колекціонування. Воно полягає в збиранні однорідних предметів, які викликають науковий, художній, історичний інтерес. Така діяльність дуже розповсюджена серед школярів, але часто вона має неорганізований характер. При правильному педагогічному керівництві колекціонування позитивно впливає на загальний розвиток школярів, на їх навчальну діяльність і поведінку, розширює кругозір і пізнавальні інтереси, формує навички дослідницького підходу до вивчення явищ, виховує цілеспрямованість і наполегливість у подоланні труднощів.

У середовищі школярів спостерігається захоплення різними видами колекціонування. Найчастіше воно проявляється в збиранні марок (філателія), монет (нумізмати́ка), художніх листівок, плакатів, репродукцій і т.п. Під впливом

позакласних гурткових занять учні займаються деколи складанням колекцій мінералів, плодів і насіння.

Педагог повинен насамперед виявити, хто і яким видом колекціонування захоплюється, яку мету перед собою ставить, які має досягнення, з якими труднощами зустрічається, якої потребує допомоги. На підставі одержаних даних він планує роботу з питань учнівського колекціонування. Тут багато залежить від того, що виявить вчитель у класі, з яким досвідом колекціонування учнів він зустріне.

В одному випадку потрібно буде провести роз'яснювальну роботу про мету і значення колекціонування, в другому — дати правильний напрямок справі, в третьому — надати практичну допомогу техніці збирання, оформлення і збереження матеріалів. Інколи корисною може бути організація в класі виставки і огляду колекцій, які є в учнів.

Підготовка до такої виставки повинна бути особливо ретельною. Про її організацію вивіщується красиво оформлене оголошення, заздалегідь робиться повідомлення в стінній газеті. Всі експонати попередньо переглядаються активом класу з участю педагога, складається план проведення виставки. Вчитель готує вступне і заключне слово. Учасники виставки під керівництвом вчителя готуються до пояснення експонатів.

У позакласній та позашкільній виховній роботі використовуються такі методи виховання: розповіді, бесіди, лекції, диспути та інші.

Педагогіка народного календаря. Народний календар — це система історично обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народний календар — це енциклопедія знань про життя людей, їх побут, спосіб життя, виховну мудрість, природні явища.

У роки відродження в життя і побут народу входять такі знаменні ідейно і морально насичені свята й урочистості як День Незалежності України (24 серпня), День Конституції України (28 червня), День Соборності України (22 січня), Свято Козацької Слави (3-5 серпня) та інші.

Нині народний календар поповнюється такими загальнонаціональними святами як День Знань, Свято квітів, День Матері, День Батька, День Родини.

Народний календар передбачає і такі дати й урочистості, що мають регіональний характер у зв'язку з певними природними умовами, історичними подіями в минулому, специфічними видами трудової діяльності (проводи на полонину в Карпатах).

Особливе місце в народному календарі займають дати, пов'язані з релігійними святами: День Андрія, День Миколи, Щедрий Вечір, Святвечір, Різдво, Водохреща, Стрітєння, Великдень, Івана Купала, Покрови Матері Божої та інші.

Складовою народного календаря є родинний календар, який включає важливі дати, віхи життя сім'ї, кожного її члена (дні народження членів сім'ї, ювілеї весілля батька і матері, бабусі й дідуся).

3. До позашкільних установ належать: палаци (будинки) школярів, літні табори відпочинку, дитячі спортивні школи (ДСШ), станції юних техніків (СЮТ), станції юних натуралістів (СЮН), дитячі театри, дитячі бібліотеки, дитячі залізниці, екскурсійно-туристичні станції, дитячі пароплавства, музичні школи та ін.

В Україні діє 2522 позашкільних навчально-виховних закладів, а саме: 812 палаців, центрів творчості дітей та юнацтва, 324 центри (станції) юних техніків, 77

центрів (станцій) юних туристів, 230 центрів (станцій) юних натуралістів), 118 клубів фізичної підготовки юних космонавтів, льотчиків, десантників, парашутистів та інші, в яких навчається понад 1,5 млн. дітей та підлітків. У гуртках технічної творчості навчається 400 тис. учнів, біологічних — 200 тис., туристсько-краєзнавчих — 150 тис., художніх — 500 тис.

Поширюється створення позашкільних навчально-виховних закладів нового типу: навчально-дослідницьких та творчо-виробничих центрів творчості, туризму, краєзнавства, шкіл мистецтва, спортивно-технічних шкіл, клубних закладів, театральних комплексів, соціально-педагогічних комплексів, кіноцентрів, міжшкільних клубів тощо.

За участю вихованців позашкільних закладів щорічно проводяться Всеукраїнські конкурси "Наукова зміна", "Таланти твої, Україно", виставки, олімпіади, турніри, конкурси тощо.

Кожен тип позашкільної установи має свою специфіку виховної роботи з учнями.

Запитання і завдання:

1. *Охарактеризуйте основні принципи ефективної організації позакласної та позашкільної виховної роботи.*

2. *Візьміть участь у підготовці і проведенні одного позакласного виховного заходу в школі, складіть його план, проаналізуйте хід підготовки, проведення і досягнуті результати.*

3. *Відвідайте одну-дві позашкільні установи, ознайомтеся із змістом та методикою їх роботи, формами взаємодії школи і позашкільних установ з питань виховання учнів. Продумайте шляхи вдосконалення роботи цих закладів.*

4. *На довільній темі з проблем виховання проаналізуйте систему взаємозв'язку між індивідуальними, груповими та фронтальними формами роботи.*

Рекомендована література: 21; 24; 27; 37; 46.

Тема 10. Вибрані проблеми теорії виховання

1. Планування роботи класного керівника.
2. Виховання учнівського колективу:
 - а) ознаки колективу, його структура і типи;
 - б) динаміка і етапи розвитку колективу;
 - в) органи колективу, їх функції, умови ефективної діяльності.
3. Спільна виховна робота школи, сім'ї та громадськості. Церква.
4. Дитячі та молодіжні організації.

1. Функції класного керівника: діагностична, організаторська, виховна, координаційна, стимулююча.

У Положенні про середню загальноосвітню школу України (1991 р.) зазначається: "Повсякденне керівництво навчально-виховною роботою в класі здійснюється класним керівником, який призначається адміністрацією школи з числа вчителів, що викладають у даному класі.

Класний керівник:

* здійснює виховання в учнів культури поведінки, формує в них високі моральні якості;

* забезпечує єдність педагогічних вимог з боку сім'ї і школи;

- * організує в разі необхідності допомогу учням (навчальну, матеріальну, моральну);
- * проводить заходи, які передбачають зміцнення здоров'я учнів;
- * організує суспільне корисну працю учнів, веде документацію класу;
- * будує свої взаємини з учнями і їх батьками на демократичних началах, співробітництві, сприяє розвитку самоврядування учнів.

План роботи класного керівника — це науково обґрунтоване проектування становлення і розвитку класного колективу і кожного вихованця зокрема. Складання плану вимагає:

- а) врахування актуальних питань в галузі народної освіти і виховання плану роботи школи;
- б) цілеспрямованості, конкретності, розумної насиченості, опори на інтереси учнів;
- в) поєднання словесних, наочних і практичних форм і методів виховання;
- г) відповідності форм і методів виховання віковим особливостям школярів і рівню їх вихованості;
- д) врахування ювілейних і суспільно-політичних дат, подій в житті України;
- е) єдність педагогічного керівництва і самостійності учнів.

Зміст плану роботи класного керівника визначається змістом його роботи з учнями, їх батьками і громадськістю: а) формування основ наукового світогляду; б) виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності, формування умінь і навичок розумової праці; в) виховання національної свідомості і розвиток громадської активності; г) формування сумлінного ставлення до праці, підготовка до вибору професії; д) виховання основ загальнолюдської моралі, свідомої дисципліни і культури поведінки; е) формування правосвідомості, дотримання вимог законів, норм, правил поведінки; є) виховання основ естетичної культури, залучення до художньої самодіяльності; ж) фізичне виховання, виховання санітарно-гігієнічних навичок; з) робота з батьками і громадськістю.

План роботи вихователя групи продовженого дня включає розділи: а) участь у комплектуванні групи; б) піклування про здоров'я, фізичний розвиток і режим школяра; в) керівництво самопідготовкою учнів; г) керівництво їх суспільне корисною працею; д) організація відпочинку учнів.

Вихователю рекомендують складати і план на тиждень, де по днях передбачається робота з вихованцями до і після самопідготовки.

2. Колектив — це організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності. Колективів є дуже багато: колектив робітників, колектив службовців, армійський колектив, дитячий колектив та інші.

Ознаки колективу — це ті характерні риси, які властиві колективу. До них належать: а) наявність суспільне значимої мети; б) щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення; в) наявність органів самоврядування; г) встановлення певних психологічних стосунків між членами колективу.

Дитячий колектив відрізняється від інших типів колективів віковим діапазоном, специфічною діяльністю (навчання), послідовною мінливістю складу, відсутністю життєвого досвіду, що вимагає педагогічного керівництва.

У школі є такі типи колективів: а) навчальні колективи: класний (первинний або контактний), загальношкільний, предметних гуртків;

б) самодіяльні організації: колективи художньої самодіяльності (хор, ансамблі, гуртки); в) товариства: спортивне, книголюбів та інші; г) різновікові загони, об'єднання за інтересами; д) тимчасові об'єднання для виконання певних видів роботи.

Наявність різних типів колективів свідчить про складність його структури.

Функції колективу: а) організаторська — сам керує своєю суспільне корисною діяльністю; б) виховна — стає носієм моральних переконань;

в) стимулювання — сприяє формуванню морально цінних стимулів усіх суспільне корисних справ, регулює поведінку своїх членів, їх взаємовідносини.

Закони життя дитячого колективу: у А.С.Макаренка стиль і тон взаємовідносин в колективі виражався: а) мажор — постійна бадьорість, готовність вихованців до дії; б) почуття власної гідності, що витікає з уявлення про цінність свого колективу, гордість за нього; г) активність, що проявляється в готовності до впорядкованої ділової і ігрової дії; е) звичка до стриманості в рухах, слові, в проявах емоцій.

Основним законом життя колективу є рух — форма його життя, зупинка форма його смерті. Більшість дослідників виділяють (як і А.С.Макаренко) три стадії (етапи) розвитку дитячого колективу, відповідно до характеру вимог, які ставляться до вихованців.

На першій стадії важлива постановка до вихованців педагогічних вимог, рішучих за формою, зрозумілих за змістом, з певними елементами навіювання.

На цій стадії слід інтенсивно впливати на учнів, навчати і виховувати ядро активу. До ядра активу підбирають учнів, які добре вчаться, виконують вимоги шкільного режиму і правил для учнів, вимогливі до себе і до інших, мають організаторські здібності.

Досвід переконує, що цю стадію розвитку колективу не слід затягувати. Якщо учні довго перебувають тільки в залежності від педагогічного колективу, вони звикають до такого становища, і тоді їх важко ввести в рамки підкорення органам учнівського самоврядування.

Цілком зрозуміло, що перша стадія розвитку колективу має місце тоді, коли його тільки організаційно оформили: сформували четвертий, десятий класи з учнів, які прибули з інших початкових чи дев'ятирічних шкіл; комплектують всі класи нової школи і т.п.

На другій стадії вимоги педагога підтримуються частиною вихованців, актив ставить вимоги до товаришів і самих себе.

Друга стадія розвитку колективу починається з появою органів його самоврядування. В колективі проходить подальше взаємне вивчення учнями один одного, виявлення життєвих позицій, пошуки товаришів і друзів.

Оскільки ядро активу ще не має досвіду роботи, педагоги продовжують ставити учням категоричні вимоги, але опираються при цьому на ядро активу. Невиконання учнем вимог шкільного режиму слід тепер розглядати як свідому протидію, обговорювати на засіданнях активу і вживати певних заходів впливу.

На даній стадії особливу увагу приділяють вивченню членами органів самоврядування своїх прав і обов'язків, навчанню їх методам роботи. Здійснюється також робота по розширенню активу, залученню до нього учнів, які зарекомендували себе з позитивного боку. Виконання ними доручень учителів сприяє формуванню у них почуття відповідальності, самостійності і ініціативи.

Іноді на цій стадії може виникнути і негативна неофіційна група, яка

протиставить себе активу. Але наявність здорової громадської думки допомагає вчителю справлятися з нею.

На третій стадії розвитку вимоги ставить колектив. Це досягається при згуртуванні вихованців в єдиній діяльності.

На цій стадії педагог працює з активом, створює йому авторитет серед учнів, здійснює контроль за його діяльністю. Разом з цим проводиться робота по залученню якомога більше учнів до активу. Чим більше вихованців складають актив колективу, тим краще, тим здоровіший колектив, сильніша його громадська думка, її виховні можливості.

Шляхи згуртування учнівського колективу: а) наявність системи перспективних ліній; б) дотримання макаренківського принципу паралельної дії; в) зміцнення позитивних традицій; г) формування громадської думки; д) використання учнівського самоврядування у згуртуванні; е) організація змагання; є) спільні справи; ж) взаємна інформація про стан справ у різних контактних колективах.

Система перспективних ліній — це ряд послідовно поставлених перед колективом цілей, досягнення яких викликає перехід від простого задоволення до глибокого почуття — обов'язку.

Громадська думка колективу — наявність спільних уявлень, суджень, спільного розуміння значущих для нього предметів і явищ.

Органи колективу — це виборні або уповноважені особи, яким члени колективу доручають спільно планувати громадські справи, розподіляти доручення між членами колективу, перевіряти їх виконання, координувати і об'єднувати роботу всіх первинних осередків. Структура шкільного учнівського самоврядування не є стандартною.

Постійним органом учнівського колективу у багатьох школах зберігся учнівський комітет. Під керівництвом учкому в системі самоврядування діють комісії із представників класів:

а) навчальна (облік відвідування; керівництво роботою навчальних кабінетів, гуртків, наукових товариств; організація огляду знань, підготовка та проведення олімпіад, конкурсів, предметних вечорів тощо);

б) трудова (обладнання майстерень та кабінетів, організація таборів праці та відпочинку, створення кабінетів профорієнтації, організація трудових справ тощо);

в) господарська (організація самообслуговування, облік збереження майна, дрібний і поточний ремонт, упорядкування території);

г) дисципліни та порядку (організація та контроль за чергуванням, випуск "Блискавок", боротьба за виконання учнями правил поведінки);

д) санітарна (виставлення оцінок за чистоту, турбота про зовнішній вигляд учнів, боротьба за додержання санітарно-гігієнічних вимог тощо).

У школі можуть бути й інші органи самоврядування, що працюють під керівництвом відповідних комісій: рада з туризму, рада навчального кабінету, рада фізкультури тощо.

Умови підвищення ефективності учнівського самоврядування:

а) подолання формалізму в діяльності учнівського самоврядування і в педагогічному керівництві ним;

б) надання самоврядуванню якомога більшої самостійності;

в) включення членів самоврядування у процес оновлення школи, в боротьбу з негативними явищами у навколишньому середовищі;

г) надання самоврядуванню учнів реальних прав і реальних обов'язків;

д) повага педагогів до самостійних рішень учнівського колективу і його органів;

е) відбір до самоврядування найавторитетніших лідерів учнівського колективу, відмова педагогів від нав'язування учням своєї волі у цій справі;

є) кваліфікована, тактовна педагогічна допомога учнівському активу, навчання складної справи керівництва;

ж) часта зміна функцій керівника і підлеглого;

з) систематичне звітування членів самоврядування перед колективом; й) постійне навчання членів самоврядування.

Функції органів самоврядування: організаторська, виховна, контролююча і стимулююча.

Перед кожним класним керівником постає важливе питання — підібрати надійний актив, який став би його помічником в усіх справах класу, проявив би належну активність в роботі, був би зразком для інших у навчанні, праці і поведінці.

Активом колективу вважають, передусім, членів органів самоврядування (ядро активу), а також рядових членів колективу, які поводяться бездоганно і вимагають цього від інших членів колективу.

Можливі кандидатури до дитячого самоврядування детально вивчають, підбирають тих, хто користується в учнів авторитетом, вимогливий до себе і до інших, принциповий в оцінці поведінки своєї і товаришів. При підборі активу враховують наявність таких якостей, як імпульсивність, легка збудливість, які проявляються в учнів у формі неврівноваженості, невмінні володіти собою. Тому інколи активісти намагаються розв'язати конфлікти або впливом на вихованців не силою переконання, а криком, погрозами. Все це призводить до нових конфліктів між рядовими членами колективу і активістами, негативно позначається на авторитеті органів самоврядування.

В роботі з активом необхідно домагатися, щоб його члени усвідомили, що вони не користуються особливими правами і привілеями у порівнянні з іншими учнями, що на них тільки покладено додаткові обов'язки і цим самим їм виявлено довір'я. Якби функції не виконував активіст, його треба навчити самостійно мислити, аналізувати і оцінювати конкретну ситуацію з громадських позицій, приймати розумне рішення. З цією метою під час обговорення тих чи інших питань допускаються дискусії, прислухаються до пропозицій активістів, довіряють членам самоврядування проводити в життя не тільки свої поради, а й пропозиції активу.

Особливу увагу в роботі з активом звертають на вміння ним аналізувати поведінку і вчинки тих, хто часто порушує дисципліну і вимоги шкільного режиму, їм доручають спостерігати за такими учнями, вдумуватись в причини їх пасивного ставлення до навчання і праці. В той же час підкреслюється, що завдання кожного активіста допомагати таким учням, спираючись на їх позитивні якості залучати їх до громадського життя колективу.

В учнівському колективі реалізуються такі види спільної діяльності: навчання, громадське корисна робота, продуктивна праця, діяльність з художньої творчості, спорту і т.д.

Вчителю потрібно вміло користуватися і таким важливим органом учнівського самоврядування, як збори колективу класу. Вміла організація учнівських зборів є могутнім фактором зміцнення учнівського колективу і важливим засобом виховання в учнів високих моральних якостей: почуття честі і обов'язку, сміливості і мужності, принциповості і відповідальності за свої вчинки, вміння самостійно розібратися в

питаннях, підпорядковувати особисті інтереси суспільним, сказати правду у вічі і вислухати справедливую критику товариша.

Учнівські збори класу можуть носити найрізноманітніший характер, стосуватися різних аспектів життя класного колективу. Найчастіше вони присвячуються питанням повсякденного життя класного колективу: організації допомоги кому-небудь із школярів, обговоренню заходів по поліпшенню успішності і зміцненню дисципліни, підготовці до якого-небудь культурно-масового заходу, випуску журналу, підсумкам навчальних занять за чверть або рік і т.п. Особливе значення мають ті збори, які присвячуються хвилюючим питанням сучасності, визначним історичним подіям, важливим досягненням в галузі державотворення, питанням морального виховання.

У процесі різних видів діяльності в дитячому колективі встановлюються міжособові зв'язки і взаємини. В згуртованому колективі вони мають гуманний характер. Інші зв'язки мають характер співпраці, кооперації, коли кілька первинних колективів вступають у безпосередні контакти при реалізації спільного практичного завдання; треті — зв'язки шефства, коли колектив, який досягнув високих результатів у вирішенні тих чи інших практичних завдань, взаємодіючи з іншим колективом, передає йому свій досвід, подає допомогу і підтримку.

Науковими дослідженнями виявлено три найбільш поширені моделі розвитку взаємовідносин між особистістю і колективом: а) особистість підкоряється колективу (конформізм); б) особистість і колектив перебувають в оптимальних стосунках (гармонія); в) особистість підкоряє собі колектив (нонконформізм). У кожній з цих моделей виділяється багато ліній взаємовідносин, як наприклад: колектив відштовхує особистість; особистість відкидає колектив; співіснування за принципом невмішування і т.п. Кожен вид стосунків по-своєму впливає на формування особистості в колективі.

Виховна роль колективу на його членів підвищується за таких умов: а) розумне поєднання педагогічного керівництва зі створенням умов для прояву вихованцями самостійності, ініціативи, самодіяльності; б) колектив вступає у відносини співпраці з вихованцями; в) контроль за діяльністю членів колективу переходить у самоконтроль; г) колектив навчився терпеливого ставлення до недоліків його членів, прощати нерозумні дії, нанесені образи; д) адекватність виконання членами колективу ролей своїм реальним можливостям; е) своєчасне педагогічне втручання у формування стосунків між членами колективу; є) створення тимчасових об'єднань з переведенням до них вихованців, у яких не склалися нормальні стосунки в первинному колективі; ж) зміна характеру і видів колективної діяльності, що дозволяє вводити учнів до нових стосунків.

Педагогічний колектив щодо учнівського колективу повинен допомогти: а) виробити єдині установки, що виражалися б у правилах, законах життя навчального закладу; б) створити систему єдиних вимог; в) вплинути на весь тон і стиль взаємовідносин у колективі; г) у підборі, навчанні і координації діяльності органів самоврядування; д) в плануванні, підготовці і проведенні запланованих заходів; е) в координуванні міжособових і ділових стосунків у колективі.

Основним принципом, на якому будуються стосунки в колективі, А.С.Макаренко розглядав принцип відповідальної залежності. В.О.Сухомлинський важливе значення надавав питанню гуманізації стосунків у колективі. І.П.Іванов вважає, що саме в різновіковому загоні виникає товариське піклування старших про молодших, прагнення вдосконалювати себе і оточуючу дійсність. Місце педагога він

бачить при цьому "Не за них і без них, а разом з ними і попереду них". І.П.Щетинін вважає, що в учня необхідно викликати потребу в активному створенні своєї особи у відповідності з уявленням про неї колективу.

Розглядаючи колектив як засіб виховання, на думку М.Красовицького, треба відкинути такі погляди радянської педагогіки: а) політичне втручання у життя шкільного колективу, у зміст його діяльності; б) абсолютизація кожного положення або елементів досвіду Макаренка без врахування особливостей часу і критичного аналізу нашої виховної практики; в) нереальні та безперспективні спроби втілювати у практику всю систему Макаренка; г) положення про те, що колектив є єдиним інструментом виховання; д) колективна відповідальність за вчинки окремої особистості; е) беззастережне підкорення інтересів особистості інтересам колективу, доведення особистості у разі конфлікту з колективом до морального знищення; є) про перевагу колективної думки над думкою особистості при вирішенні тих чи інших питань життя колективу; ж) обмеження свободи дитини у таких сферах, як участь у певних виховних заходах, форми і об'єкти спілкування, політичні погляди, світоглядні та релігійні цінності, хобі тощо; з) заорганізованість життя дітей у школі, намагання обплутати учнів такою системою виховних заходів, щоб вони перебували під постійним педагогічним впливом упродовж усіх навчальних та вихідних днів; й) обговорювати в колективі будь-який вчинок особистості.

Рішуче відкидаючи ідеологічні перекирчення принципу виховання "в колективі і через колектив" М.Красовицький вважає, що важливо все ж таки зберегти усе краще, що виправдало себе у виховній практиці кращих педагогів-гуманістів. Це такі положення і підходи: а) головною метою формування та діяльності дитячого колективу є особистість, її здібності, інтереси, потреби, розкриття творчого потенціалу; б) необхідно зберегти і розширити реальні права дитини у шкільному колективі, права, за які завжди боролися прогресивні педагоги, в) важливо забезпечити свободу вибору дитиною світоглядницьких, політичних, релігійних поглядів, її незалежність від офіційних шкільних орієнтирів у цій сфері; г) фундаментальною основою колективістського виховання залишається створення у дитячому колективі системи гуманних людських взаємин, які забезпечують гідне місце кожній особистості, увагу і повагу до її думок, проблем, турбот; д) забезпечення свободи кожній особистості в колективі передбачає і певні обмеження, які вкрай необхідні для її нормального функціонування; е) важливою ознакою і умовою успішного розвитку колективу, безумовно, є визнання спільної творчої діяльності, спільного творення добра, турбота про оточуючий світ, про іншу людину; є) важливий принцип виховання, який неодмінно залишається у демократичній школі, чітко сформулював Макаренко: "Якщо хто-небудь запитає, як би я міг у короткій формулі визначити сутність мого педагогічного досвіду, я відповів би: якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї".

3. Сім'я завжди була і залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом матеріальної і емоційної підтримки, необхідної для розвитку її членів, особливо дітей та підлітків, засобом збереження і передачі культурних цінностей від покоління до покоління.

Зміст сімейного виховання: моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання. Реалізуючи ці напрямки змісту, особливу увагу слід приділити вихованню у дітей любові до батьків, рідних, рідної мови, культури свого народу; поваги до людей; піклування про молодших і старших, співчуття і милосердя до тих, хто переживає горе; шанобливого ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, до знання

свого родоводу, історії народу.

Умови успішного сімейного виховання: а) сім'я — міцний і дружний колектив; б) інтереси членів сім'ї перебувають у гармонійній єдності з інтересами суспільства; в) повна сім'я — важлива умова успішного виховання дітей; г) єдність вимог з боку батька і матері; д) наявність у батьків почуття відповідальності за виховання дітей; е) дотримання батьками норм і правил співжиття; є) атмосфера взаємного довіря, дружби, доброзичливості; ж) використання порад А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського у сімейному вихованні.

Засоби сімейного виховання: а) вплив атмосфери сімейного життя, її трудового укладу, громадянської зрілості, культури взаємовідносин; б) використання трудових традицій сім'ї; в) організація життя дитини в сім'ї: режим, обов'язки, вимоги, участь дітей в домашній роботі, піклування про навчальну діяльність школяра; г) організація дозвілля дітей.

Труднощі і недоліки виховання дітей у сім'ї: а) неповна сім'я; б) погані житлові умови; в) недостатнє матеріальне становище; г) невміння батьків знаходити адекватні вікові дитини прийоми і методи виховання; д) неузгодженість виховного впливу дорослих членів сім'ї.

В усіх вікових групах з 20 до 50 років смертність чоловіків більш ніж у тричі перевищує жіночий аналог, а у віковій групі 30-34 роки — в чотири рази. Разом з великою кількістю розлучень це призводить до збільшення кількості сімей, де мати сама виховує дітей. Нині різниця між середньою тривалістю життя чоловіків і жінок сягає 10 років.

За даними спеціального обстеження 1992 року більше половини молодих сімей не має окремого житла навіть через 10 років шлюбного життя, і майже половина сімей проживала з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах.

Згідно з даними тижневого обстеження домогосподарств, серед сімей з дітьми частка тих, хто отримував доходи нижчі офіційно встановленого рівня, що дає право на отримання допомоги на дітей віком до 16 років, становила 31%, у тому числі серед неповних сімей — 44%, серед сімей з однією дитиною — 53%, з двома — 64%, з трьома дітьми — 86%.

Піклування школи про виховання дітей в сім'ї здійснюється в таких напрямках: а) педагогічна освіта батьків: читання лекцій, проведення бесід; відвідування батьків вдома; консультації батькам; проведення вечорів запитань і відповідей; запрошення батьків до школи, відкриті уроки для батьків; конференції по обміну досвідом родинного виховання; диспути батьків; усні журнали; прес-конференції "Ми і наші діти"; зустрічі "за круглим столом"; батьківські університети; виконання батьками практичних завдань; ознайомлення батьків з педагогічною літературою; перегляд фільмів на педагогічні теми; дні відкритих дверей; вечори "На сімейний вогник", сімейних традицій, "Портрет сім'ї"; виставки "Світ захоплень нашої сім'ї", прикладної, декоративної творчості, родинних альбомів, колекцій; випуск тематичних газет: "Дозвілля родини", "Говорять професії батьків"; конкурси "Ну-мо, тати", "Ну-мо, мами", "Що, де, коли?", "Тато, мама і я — бережлива сім'я", їх можуть доповнити нетрадиційні форми роботи: педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах); дерево родоводу (зустрічі поколінь); у сімейному колі (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); родинний міст (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання); народна світлиця (звертання до народних традицій); день добрих справ (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей); вечір великої розмови (участь педагогів, батьків, учнів,

організація відпочинку, ігри, вистави і т.п. (альбом-естафета "Як ми відпочиваємо" — досвід організації відпочинку в родині); дискусійний клуб; клуб послідовників сім'ї Нікітіних; клуб "Сімейних традицій"; сімейна скринька (з досвіду сімейного виховання); аукціон ідей сімейної педагогіки; батьківський ринг (вирішення педагогічних ситуацій); батьківська школа (клуб, в якому проводяться диспути, обмін досвідом, випускаються газети, бюлетені і т.п.); азбука родинного виховання (обговорення проблем виховання, виступи спеціалістів); дні довір'я (консультації батькам різних спеціалістів); сімейні свята в класі (спільні проведення днів народження дітей, календарних, народних свят); б) залучення батьків до виховної роботи з дітьми: рада батьків; батьківські збори; батьківський комітет (включає комісії: навчальну, культурно-масову, господарську, з трудового виховання і професійної орієнтації, з педагогічної пропаганди); залучення батьків до керівництва гуртками.

Напрямки діяльності громадськості по наданню допомоги школі і сім'ї у вихованні дітей: а) виділення матеріальної допомоги школярам; б) надання допомоги школі в обладнанні навчальних кабінетів, транспорту для здійснення екскурсій і участі у проведенні виховних заходів у школі; в) організація допомоги учням у навчанні і т.д.

Школа має бути провідною ланкою в системі виховання підростаючого покоління. Вона покликана координувати діяльність сім'ї і громадськості з виховання учнів, педагогізувати всіх учасників виховного процесу.

Церква є педагогічною установою — колективною інстанцією, метою якої є виховання, удосконалення людського життя (Семен Франк). На думку С.Франка, Церква повинна "відстоювати гідність людини, робити все, що допомагає людині стати людянішою", "Знову і знову нагадувати суспільству, що без Бога найвищий смисл людського існування ніколи не може бути відкритий".

Видатні люди про роль релігії для розвитку людства:

"Наймудріші і найсильніші народи є водночас найбільш релігійними"

(Сократ).

"Невизнання Бога є для держави найбільше з лих, і хто підриває релігію, той підриває разом з тим і основи суспільства".

(Платон).

"Віра, релігія і моральність — це необхідні підпори усякого добробуту і ладу".

(Вашингтон).

Засоби впливу релігії: обстановка в церкві, богослужіння і обряди, причастя, сповідь, проповідь, відпущення гріхів, благословення, заповіді. Застосовуються і засоби покарання: позбавлення благословення, спокутування гріхів, прокляття, піддання анафемі.

Методикою релігійного самовпливу і самовиховання є молитва, дотримання посту, покаяння, обітниця. Велике значення має загальна організація релігійної діяльності: обов'язкові регулярні відвідування церкви, щоденні молитви, суворе дотримання постів, церковні свята. Не слід забувати й про виховний вплив релігійної музики, живопису, архітектури.

У релігії є чого повчитися, що перейняти педагогам:

* ідеал Людини-Легенди — безсмертної, мужньої, вольової, морально стійкої. Вона любить народ, і народ любить її. Вона приймає смерть в ім'я життя цих людей, в ім'я спасіння їх. Ідеал цієї Бога-Людини пережив віки й тисячоліття;

* програма морального самоочищення, самовдосконалення людини "наука

життя", яка протягом століть формувала істинну людяність, і допоможе нам сформуванню певний тип людини, стиль стосунків її з навколишнім світом, здоровий духовний стан, інтимних почуттів і роздумів, моральних вчинків і справ;

* професійно-педагогічна майстерність релігійних діячів, їх уміння щоразу знаходити шляхи до людської душі, переконувати, ненав'язливе та делікатно "лікувати" духовність;

* релігійна культура як глибоке розуміння і знання людини, повага до неї, бажання допомогти не лише словом, а й конкретною справою: Біблія не тільки цінна історична пам'ятка, а й підручник життя;

* релігійні знання, релігійні науки як елемент світової культури.¹

Її ідеали — могутня сила, яка дає духовне живлення масам.

Народна педагогіка про виховання в сім'ї: "Удома й стіни допомагають", "Скрізь добре, але вдома найкраще", "Нащо клад, коли в сім'ї лад" (родинне тепло); "Хоч і по кістки в воду, аби до свого роду", "Нема в світі, як родина" (рід і родина), "Оженитися — не дощ переждати", "З ким вінчатися, з тим і кінчатися" (шлюб); "Штанці по коліна, а попав у сильце", "Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися надумав" (непродуманість шлюбу); "Оженився, сатано, заробляй на пшоно" (обов'язки), "З краси не пити роси", "Не шукай краси, а шукай доброти" (вибір), "Лучше цнота в болоті, чим не цнота в золоті", "Як не дівка, йди до дідька" (цнотливість); "Чоловік та жінка — найкраща спілка", "Де чоловік, там і дружина" (спільність), "Жінка за три угли хату держить, а чоловік — за один", "Де чорт не зможе, там баба поможе" (опора — жінка), "Коли ти мені муж, то будь мені дуж", "Я за мужа затулюся, та нікого не боюся" (охоронець), "Як батьки дружненькі, то й діти чемненькі", "Хороші діти — це честь батька й матері" (вихователь).

4. "Пласт". Пластовий клич — СКОБ (Сильно! Красно! Обережно! Бистро!).

Завдання Пласту: проводити всебічне патріотичне самовиховання української молоді; розвивати моральні, духовні й фізичні прикмети української молоді; вишколювати молодь на свідомих, відповідальних і повновартісних громадян за допомогою виховних методів і на ідейних основах Пласту, опертих на пластову присягу, пластовий закон і Три Головні Обов'язки пластуна; плекати серед цієї молоді традиції предків і передавати їм знання і розуміння їх історії, культури, змагань за ідеї.

Пластова присяга: "Присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб:

Бути вірним Богові й Україні,
Помагати іншим,
Жити за пластовим законом,
Слухатись пластового проводу".
Правила пластового закону:

1. Пластун славний. 2. Пластун сумлінний. 3. Пластун точний. 4. Пластун ошадний. 5. Пластун справедливий. 6. Пластун увічливий. 7. Пластун братерський і доброзичливий. 8. Пластун зрівноважений. 9. Пластун корисний. 10. Пластун слухняний. 11. Пластун пильний. 12. Пластун дбає про своє здоров'я. 13. Пластун любить красу і дбає про неї. 14. Пластун завжди доброї гадки.

Члени Пласту: новачки і новачки (7-11 р.); юнаки і юначки (11-17 р.); старші

¹ Анісімова Р.Р. Релігія і педагогіка: Точки зіткнення //Радянська школа. —1991. — №8 —с.47.

пластуни і пластунки (17-30 р.); приятелі Пласту (батьки і друзі).

Згідно з постановою колегії управління освіти і комітету у справах молоді Тернопільського облвиконкому (26.1У.95 р.) у навчально-виховних закладах області засновуються національно-патріотичні освітньо-молодіжні товариства "Сокільський доріст". Первинним осередком "Сокільського доросту" є соколине гніздо, яке створюється за місцем навчання (проживання). До складу гнізда входить не менше 5 членів. Гнізда об'єднуються в чоти (рої). До складу чот входить 3-5 гнізд. Керує гніздом — гніздовий, роєм — ройовий (чотовий). Чоти, окремі гнізда в межах села (міста) об'єднуються в станиці. Станичний може мати ранг соколиного сотника (чотового, гніздового) в залежності від кількості членів. Він формує свою канцелярію, писаря та інше. "Сокільський доріст" має триступеневу структуру: "Соколята" — 6-11 років, "Молоді Соколи" — 12-14 років, "Соколи" — 15-18 років.

Основні напрями діяльності товариства: вивчення і відродження кращих традицій "Сокола", українських національно-патріотичних, молодіжних, дитячих товариств та організацій. Розвиток та урізноманітнення форм їх діяльності; виховання члена товариства на ідеях свободи, рівності, доброти, національної і особистої гідності, шанування родинних зв'язків, працелюбності, взаємодопомоги і самодисципліни; виховання національної самосвідомості членів товариства на основі християнських чеснот: честі, доброти, шанування батька й матері, милосердя; глибоке вивчення історії України та історії Українського війська; прищеплення членам товариства любові до рідної мови, віри, звичаїв, до національних ідеалів предків, їх моральних, релігійних, політичних, економічних і соціальних переконань, залучення членів товариства до корисних громадських справ; залучення членів товариства до клубних, спортивних, туристсько-краєзнавчих гуртків та об'єднань; налагодження різних форм спілкування з українською молоддю за межами України, співпраця із спорідненими товариствами як в Україні, так і за її межами; формування у членів товариства бережливого ставлення до суспільного і державного багатства України, її природи, пам'ятників культури, старовини, виховання із членів товариства цивілізованих господарів і господарників на своїй землі.

Форми роботи товариства: національно-історична діяльність (вивчення історії України, вікторини, уроки пам'яті, тематичні вечори, зустрічі, "круглі столи" з відповідної тематики, догляд за могилами, допомога борцям за волю України тощо); спортивно-оздоровча діяльність (змагання, сокільські забави, козацькі забави, спортивні випробування тощо); туристсько-краєзнавча діяльність (походи, мандрівки, табори, змагання та ін.); культурно-просвітницька діяльність (конкурси, фестивалі, ігри); інтелектуально-пошукова діяльність (інтелектуальні ігри, конкурси, організації олімпіад, клубів за інтересами); діяльність у сфері милосердя (відвідини, допомога, вітання, збір коштів та речей з передачею їх тим, хто цього потребує); господарська діяльність (створення умов для самостійної праці; гуртки, майстерні, кіоски для реалізації власної продукції, шкільні кооперативи, школи бізнесу, заснування кредитових спілок).

Запитання і завдання

1. Проаналізуйте спостереження і враження власних шкільних років і зробіть висновок: що створювало авторитет учителям, які користувалися повагою і навіть любов'ю учнів школи, де ви навчалися?

2. Чи можна вважати допустимим участь учителя в якійсь грі разом із

учнями (футбол, волейбол, КВК і ін.)?

3. Ознайомтесь з планом одного з класних керівників і зробіть висновки, наскільки повно охоплює він різні сфери життя учнів, наскільки він конкретний, чи дає простір для творчості дітей, чи дозволяє колективу учнів грати активну роль в організації роботи.

4. Виділіть найістотніші фактори, що впливають на створення колективу:

- а) робота з батьками, традиції, зустрічі з членами трудових колективів;
- б) традиції, громадська думка, змагання, спільні справи, перспектива;
- в) заохочення і покарання, навчальні заняття, шефство старших над молодшими;
- г) бесіди з учнями, навчальні заняття, перспектива, гра;
- д) громадська думка, навчальні заняття, шефство старших над молодшими.

5. Ознайомтесь в одній із шкіл з роботою учнівського самоврядування: яка структура органів самоврядування, на який термін, ким і як обирається, який обсяг їх роботи, їх права та обов'язки, план роботи окремих секторів і як вони виконується. Поговоріть з учнями і тактовно вясніть, наскільки авторитетні серед них органи самоврядування. Взнайте відгуки вчителів про роботу самоврядування, зробіть висновки про позитивне в їх діяльності. Які пропозиції внесли б ви про поліпшення їх роботи.

6. Поговоріть з класним керівником однієї з шкіл про його роботу з батьками. Дізнайтеся про систему його роботи з батьківським активом, з групами батьків — батьками, рідними невстигаючих або недисциплінованих учнів, з тими, хто є вітчимою або мачухою. Розпитайте про індивідуальну роботу з батьками: відвідування їх вдома, виклик до школи, з якою метою влаштовуються зустрічі з батьками, який характер бесід, результати. Як проводяться класні батьківські збори, їх тематика, методика роботи з батьками на зборах. Запишіть найцінніше з досвіду роботи класного керівника.

7. Проведіть серед учнів класу анкету такого змісту:

1. Які хороші традиції є у вашій сім'ї?
2. Чи поділяється праця у вашій сім'ї на "чоловічу" і "жіночу"?
3. Як ставляться до речей і грошей у вашій сім'ї?
4. Чи завжди і в усьому ви радитеся з батьками?
5. Чого вам не вистачає у взаємовідносинах з батьками?
6. Що є причиною конфлікту між вами і батьками, якщо вони мають місце?

Опрацюйте результати анкетування, підготуйте і проведіть з батьками учнів класу по цих матеріалах бесіду.

8. Проведіть серед батьків учнів класу анкету такого змісту:

1. З ким дружить ваша дитина?
2. Які інтереси у товаришів вашої дитини?
3. Де, коли і як проводить час з друзями ваша дитина після занять у школі?
4. Який вплив мають товариші на вашу дитину?
5. Чи знайомі ви з сім'ями друзів вашої дитини?

Опрацюйте результати анкетування і підготуйте по них виступ на батьківських зборах класу або школи.

9. Поговоріть з директором школи або його заступником про участь громадськості у вихованні дітей. Ознайомтесь з діяльністю громадських організацій на допомогу школі. Сформулюйте пропозиції про поліпшення цієї роботи.

10. В.О.Сухомлинський вважав, що не треба робити предметом обговорення в колективі:

* поведінку дитини (підлітка, юнака), причиною якої є явні або приховані ненормальності в сім'ї, зокрема антигромадські вчинки батьків, сварки, скандали, незгода між батьком і матір'ю; діти розуміють взаємозв'язок між своєю поведінкою і життям сім'ї, тому оголення тіньових сторін цього життя їх пригнічує;

* поведінку або окремі вчинки, що об'єктивно є протестом проти грубості, сваволі старших, тому що підліток в такому разі вважає осуд несправедливістю щодо себе;

* вчинки підлітків, які є результатом допущеної педагогом помилки;

* вчинок, зумовлений тим, що вчитель допустив необ'єктивність в оцінюванні знань учнів;

* неправильний вчинок, пояснення якого вимагає розповіді про глибоко особисті, дружні стосунки учня із своїми ровесниками чи із старшим або молодшим другом, тому що наїттовхування на відвертість в такому разі учень переживає як спонування до зради, виказування друга;

* поганий вчинок, мотиви якого пов'язані з особливостями відносин у сім'ї, про які дітям рано знати і які не можна їм роз'яснювати.

Продумайте і поясніть кожен з розглянутих випадків, чому саме недоцільно обговорювати їх на зборах.

11. Проведіть анкету серед активістів класу за такими питаннями:

1. Чи добре ти знаєш учнів класу?
2. Чи можеш ти самотійно приймати рішення?
3. Чи користуєшся авторитетом в учнів класу?
4. Чи вмієш володіти собою?
5. Чи завжди готовий діяти, коли цього вимагає обстановка?
6. Чи вмієш підкорятися іншим?
7. Чи вважаєш себе принциповим?

Проаналізуйте результати анкетування і проведіть по них бесіду з класом.

Консультації. 4. Правильна відповідь 6.

Рекомендована література: 19; 22; 23;28; 41; 42; 46; 47.

РОЗДІЛ ІІІ

ДИДАКТИКА

- Процес навчання, його структура, методологія
- Зміст освіти в національній школі
- Методи і засоби навчання
- Форми організації навчання
- Контроль і оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів
- Вибрані проблеми дидактики

РОЗДІЛ ІІІ. ДИДАКТИКА

Тема 11. Процес навчання, його структура, методологія

1. Поняття дидактики. Основні категорії дидактики. Дидактика і методики викладання окремих предметів.
2. Методологія процесу навчання.
3. Основні функції навчання. Шляхи їх реалізації.
4. Основні компоненти процесу навчання.
5. Структура діяльності вчителя в навчальному процесі.
6. Психологічно-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності учнів.
7. Види навчання.

1. Дидактика — галузь педагогіки, яка досліджує закономірності процесу навчання. Предметом дидактики є загальна теорія навчання усіх предметів.

Основні категорії дидактики: навчання, освіта (визначення див. тема 1), викладання (діяльність учителя в ході навчання), учіння (процес пізнавальної діяльності учнів), принципи, форми, методи і засоби навчання (визначення будуть сформульовані далі у відповідних темах).

Особливості викладання окремих предметів вивчаються методиками окремих предметів. Дидактика відноситься до методики, як теорія до практики. Крім цього, вони відносяться одна до одної також як теорія до теорії, як дві взаємодіючі системи теоретичних знань у галузі педагогіки. Але методика і дидактика мають спільний об'єкт наукового дослідження — процес навчання. Методика виділяє в цьому об'єкті те, що є специфічним для навчання конкретного предмета зокрема. Дидактика ж досліджує закономірності навчання, що є спільними для різних навчальних предметів.

Проблеми сучасної дидактики: а) оптимізація навчально-виховного процесу в школах; б) інтенсифікація навчання (посилення, збільшення напруги, продуктивності, дієвості праці); в) підвищення пізнавальної самостійності, творчої активності, ініціативи учнів; г) посилення міжпредметних і внутріпредметних зв'язків; д) вдосконалення форм і методів навчання та інші.

Слід відрізнити "процес навчання" від "навчального процесу". Поняття "навчальний процес" охоплює всі компоненти навчання: і викладача, і використовувані ним засоби і методи навчання, і учня, що працює під керівництвом учителя на уроці та самостійно вдома, і забезпечення навчального процесу наочністю та технічними засобами. Поняття "процес навчання" охоплює взаємодію учителя і учня.

2. Методологічною основою процесу навчання є наукова теорія пізнання.

Співвідношення процесів пізнання і навчання: і пізнання, і навчання] спричиняються потребами суспільства; і пізнання, і навчання здійснюються за схемою: живе спостереження — абстрактне мислення — практика; навчання є одним із шляхів процесу пізнання. Різняться ці процеси: пізнання має справу з самим об'єктом пізнання, у навчанні може бути його наочне або словесне зображення; у пізнанні відкривають об'єктивно нове, невідоме, у навчанні учень "відкриває" для себе якусь істину; у навчанні прискореним темпом пізнають те, на що наука витратила роки; навчання передбачає і формування вмінь та навичок, а пізнання — тільки розкриття істини; практика у навчанні допомагає краще

зрозуміти і засвоїти матеріал, а не служить критерієм істини, як у пізнанні.

У навчальному процесі проявляються відомі положення філософії про взаємозв'язок і взаємозалежність, єдність і боротьбу протилежностей, заперечення заперечення, перехід кількісних змін у якісні. Рушійними силами навчального процесу є його суперечності: а) між постійно зростаючими вимогами суспільства до процесу навчання і загальним станом цього процесу, який потребує постійного вдосконалення; б) між досягнутим учнями рівнем знань, умінь і навичок і тими знаннями, уміннями і навичками, які потрібні для вирішення поставлених перед ними нових завдань; в) між фронтальним викладом матеріалу й індивідуальним характером його засвоєння; г) між розумінням матеріалу вчителем і розумінням його учнями; д) між теоретичними знаннями і уміннями використовувати їх на практиці і т.п. Мистецтво вчителя полягає у виявленні і використанні цих суперечностей для активізації пізнавальної діяльності учнів.

3. Основні функції навчання: освітня, виховна, розвиваюча.

Освітні завдання уроку — забезпечити в ході уроку повторення (засвоєння, закріплення, застосування і т.п.) теорій, понять, законів тощо (учитель продумує їх перелік і найменування); сформувані (або продовжити формування) загальнонавчальні уміння і навички (учитель продумує їх); сформувані спеціальні вміння з даного предмета (учитель продумує їх перелік і склад).

Виховні завдання уроку — сприяти в ході уроку формуванню таких основних світоглядних ідей (учитель продумує їх); забезпечити вивчення в ході уроку праць письменників, учених, документів тощо (учитель продумує, яких саме); сприяти вирішенню завдань трудового виховання і профорієнтації школярів (учитель продумує відповідні ситуації, моменти і т.п.); сприяти вихованню моральних якостей школярів — етичних норм, гуманізму, колективізму, активної позиції у навчанні і житті і т.п. (учитель продумує найважливіші для кожного уроку); сприяти вихованню в школярів естетичних поглядів, умінь і т.п. (учитель визначає, яких саме); сприяти вихованню в школярів гігієнічних та фізкультурних умінь та навичок (учитель продумує їх).

Завдання розвитку мислення, волі, емоцій, навчальних інтересів, мотивів і здібностей школярів: розвивати мислення на основі загальних розумових дій і операцій.

У неповній та повній загальноосвітній школі учні мають навчитися:

* *структурування* — мислительна діяльність щодо встановлення найближчих зв'язків між поняттями, реченнями, ключовими словами і т.п., в процесі якої виділяється структура знань;

* *систематизації* — мислительна діяльність щодо встановлення віддалених зв'язків між поняттями, реченнями і т.п., в процесі якої вони організуються в певну систему;

* *конкретизації* — застосування знань в практичних ситуаціях, пов'язаних з переходом від абстрактного до конкретного;

* *варіювання* — зміна несуттєвих ознак понять, їх властивостей, фактів і т.п. при постійних суттєвих;

* *доведення* — логічне розмірковування;

* *робити висновки* — поступове спрощення теоретичного або практичного виразу з метою одержання наперед відомого його виду;

* *пояснення* — акцентування думки на найважливіших моментах (зв'язках) під час вивчення навчального матеріалу;

* *класифікація* — розподіл понять на взаємопов'язані класи за суттєвими ознаками;

* *аналізу* — вичленення ознак, властивостей, відношень понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей;

* *синтезу* — поєднання, складання частин (дія, зворотна аналізу);

* *порівняння* — виділення окремих ознак понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей;

* *абстракціонування* — виділення суттєвих ознак понять відкиданням несуттєвих;

* *узагальнення* — виділення ознак, властивостей, суттєвих для кількох понять.

Під час навчального процесу учитель сприяє розвитку волі і наполегливості в учнів (продумує проблемні ситуації, завдання, теми дискусій тощо); розвиває їх емоції — подив, радість, цікавість, парадоксальність, переживання та ін. (продумує, коли і як створити необхідні ситуації).

Реалізація освітньої, виховної і розвиваючої функцій на уроках здійснюється шляхом: а) використання змісту навчального матеріалу; б) підбору форм, методів і прийомів навчання; в) організацією порядку і дисципліни на уроці; г) використання оцінки; д) самою особою вчителя, його поведінкою, ставленням до учнів.

4. Навчання, як один з видів людської діяльності, має двосторонній характер, тобто складається з двох взаємозв'язаних процесів — викладання і учіння.

У процесі навчання проходить взаємодія між вчителем і учнем, а не просто вплив учителя на учня. Вчитель може безпосередньо навчати учнів або опосередковано — через систему завдань.

Результативність процесу навчання залежить від: стилю спілкування між вчителем і учнем та впливу оточуючого середовища.

Процес навчання складається з таких компонентів: цільовий, стимулююче-мотиваційний, змістовий, операційно-дійовий, контроль-регулюючий, оціночно-результативний (мета, завдання, зміст, методи, засоби, форми організації навчання, досягнуті результати).

5. Роль учителя у навчальному процесі: а) виступає, передусім, як організатор і керівник пізнавальної діяльності учнів; б) створює умови, за яких учні можуть найбільш раціонально і продуктивно вчитися (навчальна дисципліна, психологічний клімат, чергування занять, нормування домашньої навчальної роботи, постановка перед учнями мети і завдання); в) виступає як джерело знань і умінь у навчальному процесі; г) надає допомогу, коли у них виникають труднощі; д) виступає як вихователь; е) піклується про розумовий розвиток учнів; є) виступає в ролі державної особи, здійснює контроль за навчальною роботою школярів.

Щоб здійснювати процес викладання, вчителю необхідно знати мету школи і місце "свого" предмета в її реалізації; знати предмет, який викладає; володіти методикою викладання; знати учнів; вміти управляти процесом учіння.

Діяльність учителя в процесі викладання включає в себе такі елементи: а) планування своєї діяльності (тематичне і поурочне); б) організація навчальної роботи; в) організація діяльності учнів; г) стимулювання активності учнів; д) здійснення поточного контролю, регулювання, коригування; е) аналіз результатів своєї діяльності.

6. Учіння — це система пізнавальних дій учня, спрямованих на вирішення навчально-виховних завдань.

Передумови навчальної діяльності учня: а) наявність мети, яка стимулює учня

до процесу навчання на належному рівні; б) наявність фізіологічної і психологічної готовності до навчання; в) наявність бажання вчитися; г) наявність активності у процесі навчання, зосередження уваги на навчальній діяльності; д) наявність належного рівня розвитку.

Сприятливі умови позитивного ставлення учнів до навчання:

а) наукові знання викликають зацікавленість учнів, а вчитель створює ситуації, якими вони захоплюються; б) наукові знання, вміння і навички практично значимі для учня в різних життєвих ситуаціях і тому викликають позитивне ставлення до них; в) навчальна діяльність викликає емоції, бажання долати труднощі, спробувати власні сили при оволодінні навчальним матеріалом; г) висока оцінка вартості наукових знань у суспільстві збагачує мотиваційний фон навчальної діяльності учнів; д) колективний характер навчальної діяльності створює сприятливу атмосферу і прагнення зайняти відповідне місце серед ровесників; е) почуття власної гідності є важливою передумовою позитивного ставлення до навчання; є) успіхи у навчанні сприяють стимулюванню подальшої навчальної діяльності; ж) справедлива оцінка навчальних досягнень учня стимулює позитивне ставлення до навчання.

Дитина за своєю природою — істота дуже допитлива, прагне пізнати! невідоме, їй властиві нормальна увага, уява, пам'ять, мислення й інші) психічні якості.

Виділяють два типових варіанти навчальної діяльності учня:

а) коли вона протікає під керівництвом учителя: прийняття навчальних! завдань і плану дій, пропорованих вчителем; здійснення навчальних дій і операцій по розв'язанню поставлених завдань; регулювання навчальної діяльності під впливом контролю вчителя і самоконтролю; аналіз результатів навчальної діяльності, здійснюваної під керівництвом учителя; б) коли навчальна діяльність здійснюється учнем самостійно: планування або конкретизація завдань своєї навчальної діяльності; планування методів, засобів і форм навчальної діяльності; самоорганізація навчальної діяльності; саморегулювання учіння; самоаналіз результатів навчальної діяльності.

Внутрішній процес засвоєння знань включає такі ланки: сприймання — осмислення і розуміння — узагальнення — закріплення — застосування на практиці.

Сприймання нового матеріалу. Цьому процесу передують: створення готовності учнів до участі в процесі навчання; формування активно-позитивного ставлення до майбутньої пізнавальної діяльності; створення мотиваційного фону; опора на попередні знання і досвід; зосередження уваги учнів на об'єкті пізнання.

У процесі викладу матеріалу необхідно: а) новий навчальний матеріал викладати лаконічно; б) навчальну інформацію узагальнювати і уніфікувати; в) у процесі викладу навчальної інформації акцентувати увагу на її смислових моментах; г) відносно самостійні одиниці навчального матеріалу розмежувати одну від одної; д) щоб новий навчальний матеріал мав чітку, зрозумілу і легку для запам'ятовування структуру, яка відрізняється від структури інших одиниць інформації; е) новий навчальний матеріал "очистити" від зайвої інформації.

Особливо важливе на цьому етапі перше враження учня від навчальної інформації (явище імпринтингу), яке надовго залишиться в його свідомості. Тому треба, щоб це враження було правильним. Особливу увагу слід приділяти візуальному представленню навчальної інформації (90% інформації людина одержує через зір).

Осмислення і розуміння навчального матеріалу. Без глибокого проникнення в суть процесу, явища не може бути досягнуто повного засвоєння навчального

матеріалу. Процес проникнення проходить такі етапи: усвідомлення, осмислення і розуміння (осягнення).

Учні можуть досягти повного осмислення і розуміння навчального матеріалу шляхом аналізу, синтезу, порівняння, індукції, дедукції.

При узагальненні навчального матеріалу вчителю потрібно звертати особливу увагу на найважливіші ознаки предметів, явищ, процесів. Слід підбирати такі варіанти, які найкраще сприяють розкриттю істотних ознак явищ і понять. Варіативний характер неістотних ознак впливає на характер і ефективність пізнавальної діяльності учнів.

Особливої уваги вимагає процес абстрагування. Розрізняють два види абстрагування: виділення істотних ознак (позитивне абстрагування) і виділення і відхилення неістотних ознак (негативне абстрагування). У ряді випадків осмислення і узагальнення залежить від того, наскільки вчитель уміє поєднувати позитивне і негативне абстрагування.

Повноцінне осмислення і узагальнення можливе за умови, що воно базується на достатніх наукових знаннях, які дозволяють широко використати порівняння, аналогію і доказовість.

На цьому етапі здійснюється систематизація навчального матеріалу. Основу систематизації знань складає класифікація фактів, явищ, процесів.

Закріплення навчального матеріалу. Запам'ятовування навчального матеріалу розпочинається з його сприймання і осмислення, але цього недостатньо, щоб учень вільно ним володів. Саме для цього учитель проводить закріплення навчального матеріалу, яке залежить від його кількості і якості, емоційного стану учнів. У закріпленні матеріалу важливе значення має первинне, поточне і узагальнююче повторення.

До організації повторення ставляться такі вимоги:

а) воно має бути цілеспрямованим, мати певну мотивацію; б) має бути правильно розподілене в часі; в) має бути по частинах або в цілому залежне від остаточного результату; г) не повинно допускати механічного запам'ятовування.

Застосування знань, умінь і навичок. Заключним етапом процесу засвоєння знань, умінь і навичок є їх застосування на практиці. Це — здійснення переходу від абстрактного до конкретного. Застосування знань на практиці досягається різноманітними вправами, самостійними роботами, на лабораторних і практичних заняттях, в різних видах повторення, творах і т.п. Міцному засвоєнню знань сприяє застосування їх у розв'язанні різних варіативних задач. Особливе значення для повноцінного застосування знань на практиці мають міжпредметні зв'язки, вирішення різних життєвих задач, де доводиться використовувати комплекс знань з різних навчальних предметів.

Ефективність засвоєння знань залежить від мотивації, учіння, розвитку емоційної сфери школярів, самостійності і творчої ініціативи учнів.

Мотиви навчальної діяльності: а) зв'язані безпосередньо з навчальною діяльністю; б) зумовлені широкими суспільними відносинами учнів.

Мотиви першого виду закладені в самому процесі навчання: допитливість, інтерес до знань, потреба в розумовій діяльності, у пізнанні, у розширенні знань про навколишню дійсність, різноманітні інтелектуальні почуття, прагнення здобути нові знання й навички, застосовувати, вдосконалювати свої пізнавальні можливості, інтелектуальні здібності.

До другої групи мотивів навчальної діяльності належать ті, які за своїм

походженням і змістом ніби виходять за межі суто навчального процесу і пов'язані з широкими суспільними взаємовідносинами дітей (широка соціальна мотивація), а саме: соціальні мотиви, комунікативні мотиви, мотиви утилітарного порядку, мотиви тривожності, мотиви, пов'язані з потребою у самовихованні.

7. В залежності від характеру організації процесу викладання і засвоєння знань, від специфіки побудови змісту навчального матеріалу /' провідних методів і засобів навчання, що використовуються при цьому, можна виділити кілька основних видів навчання: пояснювально-ілюстративне, проблемне, програмоване та ін.

Пояснювальне-ілюстративне навчання організовується таким чином: сприймання учнями навчальної інформації у процесі якого проходить її узагальнення, засвоєння понять, законів, теорій; практичні вправи з метою вдосконалення знань, що забезпечить їм діловий характер і одночасно формування практичних умінь і навичок; закріплення знань, умінь і навичок; застосування їх у нових ситуаціях; самоконтроль ефективності засвоєння знань, умінь і навичок; повторення раніше вивченого.

Такий вид навчання орієнтує на репродуктивне засвоєння знань, умінь і навичок. Він забезпечує особливо широке і міцне засвоєння навчальної інформації і оволодіння способами практичної діяльності.

Найефективніше застосовується він у тих випадках, коли зміст навчального матеріалу має переважно інформативний характер, є описом способів практичних дій, і дуже складний для того, щоб учні здійснювали самостійний пошук знань, є принципово новим, через що в учнів відсутні опорні знання для вирішення проблемних ситуацій.

Позитивним у цьому виді навчання є забезпечення: швидкого засвоєння навчальної інформації; міцного засвоєння знань, умінь і навичок, що попереджує появу прогалин у знаннях, особливо у слабовстигаючих учнів; можливості для швидкого формування практичних умінь і навичок у порівнянні з іншими видами навчання; колективного характеру засвоєння знань, що дозволяє виявити типові помилки і орієнтувати школярів на їх усунення.

Проблемне навчання. Проблема — складне теоретичне або практичне питання, що вимагає вивчення і вирішення. Проблемне навчання передбачає послідовне і цілеспрямоване висунення перед учнями пізнавальних завдань, які вони вирішують під керівництвом учителя і активно засвоюють нові знання. Наявність теоретичних і експериментальних завдань само по собі ще не робить навчання проблемним. Суть справи у тому, наскільки вдається учителю надати цим завданням проблемний характер і поєднувати проблемний підхід з іншими методичними підходами.

Завдання стає пізнавальною проблемою, якщо воно задовольняє такі вимоги: вимагає роздумів над проблемою; викликає пізнавальний інтерес в учнів; опирається на попередній досвід і знання за принципом апперцепції.

Види дидактичних проблем: а) за галуззю і місцем виникнення: предметні, міжпредметні, урочні і позаурочні; б) від ролі в пізнавальному процесі: основні і допоміжні; в) за способом організації їх розв'язку: фронтальна, групова та індивідуальна.

Структура проблеми: а) мета і завдання визначені, невідомі шляхи їх досягнення; б) основні положення, закони, правила відомі, треба їх довести; в) відомі тільки явища, треба їх пояснити.

Проблемна ситуація — це пізнавальна трудність, суперечливий матеріал, при яких учні для вивчення нової теми повинні самостійно використати мислительні

операції: аналіз, синтез, порівняння, аналогію, узагальнення.

Основні Способи і прийоми створення проблемних ситуацій:

а) повідомлення вчителя учням інформації, яка містить у собі суперечність;
б) сприймання і осмислення різних тлумачень одного і того ж явища;
в) невідповідність між системою знань, навичок і вмінь учнів і новим фактом, явищем; г) використання сукупності способів і прийомів, в ході яких виникає проблемна ситуація.

Процес засвоєння знань проблемним шляхом проходить за такими етапами: а) створення проблемної ситуації; б) аналіз проблемної ситуації і формулювання проблеми; в) висування гіпотез; г) перевірка найважливіших гіпотез.

Проблемне навчання активізує навчальний процес, навчає учнів методів наукового пізнання. Недоліком цього виду навчання слід вважати: а) вимагає багато часу для вивчення навчального матеріалу; б) недостатня ефективність для формування практичних умінь і навичок; в) слабка ефективність при засвоєнні нового матеріалу, коли самостійний пошук недоступний для учнів.

Методи проблемного навчання: а) проблемний виклад знань. Суть його в тому, що вчитель розробляє "ембріологію істини" (А.Герцен), конкретної науки, демонструє еталон проблемного мислення; б) частково-пошуковий метод (або евристичний), коли вчитель створює проблемну ситуацію, сам формулює проблему та залучає школярів до її вирішення; в) пошуковий метод, коли вчитель створює проблемну ситуацію, формулює проблему, а учні повністю самостійно її вирішують; г) дослідницький метод, при якому самі учні за умов проблемної ситуації бачать проблему, формулюють її і вирішують.

Однією з різновидностей репродуктивного підходу до навчання є програмоване навчання. Його основу складають принципові положення: а) наявність точно окресленого обсягу знань, умінь і навичок, які треба засвоїти, і розклад його на малі дози (порції, кадри); б) учень сприймає ці дози в строгій логічній послідовності; в) обсяг інформації в дозі визначено такий, щоб його активне засвоєння готувало до сприйняття наступної дози; г) учень засвоює кожен дозу відповідно до своїх пізнавальних можливостей, здійснює контроль за ходом засвоєння інформації.

Система лінійного програмування передбачає: а) розподіл навчальної інформації на такі малі дози, що їх засвоєння не складає труднощів; б) кожна доза передбачає активне реагування учня; в) програма включає підказки, натяки або вказівки, які полегшують одержання правильної відповіді; г) при будь-якій відповіді учень визнає чи правильна вона, чи ні; д) лінійна програма виключає помилки і дає задоволення від успіхів; е) при неправильній відповіді учень мислить, шукає правильну або переходить до іншої дози; є) при лінійній програмі всі учні засвоюють один і той же навчальний матеріал, але в різному темпі.

Розгалужене програмування передбачає: а) розподіл навчального матеріалу на окремі дози; б) до кожної дози додаються завдання з кількома відповідями; в) після засвоєння дози інформації вимагає вибору правильної відповіді; г) якщо відповідь правильна, учень приступає до засвоєння наступної дози інформації; г) якщо ж вибрана неправильно відповідь, учень "доучується" тобто, додатково засвоює ту інформацію, яку недостатньо вивчив.

Позитивним у програмованому навчанні є: а) виділення головного, істотного в навчальному матеріалі; б) забезпечення оперативного контролю за ходом засвоєння знань; в) логічна послідовність у засвоєнні знань; г) можливість працювати в оптимальному темпі і здійснювати самоконтроль; д) можливості для індивідуалізації

навчання.

Негативним у програмованому навчанні є: зведення ролі вчителя до інструктора; відсутність можливості для розвитку творчості учнів.

Для успішного засвоєння учнями не тільки знань, а й розумових дій, важливе значення має алгоритмізація навчання. Вона передбачає побудову моделей правильних мислительних процесів — послідовних розумових дій, які найкоротшим шляхом ведуть до вирішення навчальних завдань.

Застосування алгоритмічних принципів допомагає учням коротким шляхом знаходити правильні вирішення певного кола пізнавальних завдань (активно сприяють навчанню їх способів раціональних розумових дій).

Проте не можна обмежити навчальний процес тільки алгоритмічним видом навчання, тому що не можна побудувати алгоритм вирішення для будь-якого кола завдань. Надмірне захоплення алгоритмізацією може призвести до своєї рідної шаблонізації пізнавальних процесів.

Народна педагогіка про процес навчання: "Наука не пиво: в рот не віллєш", "Нема науки без муки", "Гарно того вчити, хто хоче знати".

Запитання і завдання

1. Що таке дидактика ?

1. Дидактика — це теорія навчання і освіти.
2. Дидактика — це теорія виховання.
3. Дидактика — це теорія навчання.
4. Дидактика — це теорія навчання, освіти і виховання.
5. Дидактика — це частина педагогіки, що розглядає питання методики викладання окремих навчальних предметів.

2. Яка схема правильно відображає взаємозв'язок педагогіки, дидактики і окремої методики?

1. Педагогіка — окрема методика — дидактика.
2. Дидактика — педагогіка — окрема методика.
3. Педагогіка — дидактика — окрема методика.
4. Окрема методика — педагогіка — дидактика.
5. Дидактика — окрема методика — педагогіка.

3. Яка схема відображає шлях пізнання наукової істини?

1. Теорія — практика.
2. Розум—закони природи.
3. Корисність знань — істинність знань.
4. Живе спостереження — абстрактне мислення — практика.
5. Абстрактне мислення — живе спостереження — практика.

4. У чому суть управління пізнавальною діяльністю учнів?

1. У вимозі слухати пояснення вчителя.
2. У контролі за виконанням учнями домашніх завдань.
3. У встановленні суворої дисципліни на уроці.
4. У викладанні знань жваво і захоплююче.
5. Правильної відповіді немає.

5. Що є рушійною силою процесу навчання?

1. Відповідальність учнів за свої знання.
2. Вимоги вчителів, які ставляться учням.
3. Розуміння учнями суспільного обов'язку старанно вчитися.

4. Перспективи одержання атестату зрілості.
 5. Правильної відповіді немає.
 6. *Який із шляхів реалізації освітньої, виховуючої і розвиваючої функції навчання "зайвий"?*
 1. Використання змісту навчального матеріалу.
 2. Підбір форм, методів, прийомів і засобів навчання.
 3. Суперечність між розумінням матеріалу вчителем і розумінням його учнями.
 4. Організація порядку і дисципліни на уроці.
 5. Використання оцінки.
 6. Сама особистість педагога, його ставлення до учнів
 7. *Яка з ланок процесу навчання тут "зайва"?*
 1. Сприймання навчального матеріалу.
 2. Осмислення і розуміння навчального матеріалу
 3. Засвоєння навчального матеріалу.
 4. Закріплення навчального матеріалу.
 5. Застосування на практиці навчального матеріалу.
 8. *Який етап у проблемному навчанні є "зайвим"?*
 1. Створення проблемної ситуації.
 2. Формулювання проблеми.
 3. Вирішення проблеми.
 4. Висунення гіпотез.
 5. Перевірка найважливіших гіпотез.
 9. *Які окремі джерела традиційного навчання об'єднані разом у програмованому посібнику?*
 1. Підручник, навчальна програма, методика.
 2. Текст, ілюстрація, живе слово вчителя.
 3. Ілюстрація, методика.
 4. Живе слово вчителя, навчальна програма.
 10. *Охарактеризуйте одну з функцій навчання із використанням фактів з предмета Вашої спеціальності (освітню, виховну, розвиваючу).*
 11. *Доведіть необхідність у сучасній школі різних підходів до процесу навчання: програмованого, проблемного, диференційного.*
- Консультації.** Правильні відповіді: 1. 1. 2. 3. 3. 4. 4. Правильної відповіді в альтернативних немає. 5. Правильної відповіді в альтернативних немає. 6.3. 7.3. 8.3. 9.1.
- Рекомендована література: 6; 11; 13; 16; 20; 29; 31; 32; 37.*

Тема 12. Зміст освіти в національній школі

1. Загальна характеристика змісту освіти. Вдосконалення змісту освіти відповідно до вимог Закону України "Про освіту".
 2. Характеристика навчальних планів, програм і підручників національної школи.
 3. Взаємозв'язок загальної, політехнічної та професійної освіти.
 4. Аналіз змісту освіти зарубіжної школи.
- У державній програмі "Освіта" (Україна ХХІ століття) накреслено стратегію розвитку освіти на найближчі роки і перспективу, визначено курс на створення життєздатної системи неперервного навчання й виховання, забезпечення

можливості постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу як вищої цінності нації.

У програмі сформульовано найважливіші принципи реформ всієї системи освіти:

- * демократизація освіти і розширення автономії навчальних закладів з урахуванням розвитку партнерства учнів, студентів та педагогів, гуманізації системи, що полягає в утвердженні людини як вищої соціальної цінності;

- * гуманізація освіти, покликані формувати в свідомості учнів цілісний науковий світ, розвивати їх духовність і творче мислення;

- * національна спрямованість освіти, її гармонійне поєднання з національною історією і народними традиціями;

- * неперервність освіти, перетворення її в процес, що триває протягом усього життя людини;

- * неподільність навчання і виховання, їх органічна єдність як чи не найважливішого важеля економічного і політичного розвитку суспільства.

Із прийняттям Закону України "Про освіту" в мережі загальноосвітніх закладів певні позитивні зміни в напрямках урізноманітнювання типів загальноосвітніх закладів. У 1994/1995 навчальному році в Україні працювала 121 гімназія, 124 ліцеї, у них навчалось понад 120 тис. учнів. Вихованці цих закладів показали високі результати на Всеукраїнських учнівських олімпіадах, складаючи половину їх учасників.

Найголовнішою ознакою часу у шкільній освіті є те, що загальноосвітня школа стає національною, тобто школою держави Україна. Свідченням цього є зростання контингенту дітей, які навчаються українською мовою. Тому особливо відповідальним завданням є визначення національного компонента навчання й виховання. Розвивається мережа навчально-виховних закладів для дітей інших національних спільнот України, що забезпечує вивчення рідної мови, літератури, культури.

1. Зміст освіти — це система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці.

В залежності від мети і характеру підготовки учнів розрізняють загальну, політехнічну й професійну освіту.

Зміст освіти покликаний забезпечити передачу і засвоєння підростаючим поколінням досвіду старших поколінь, змісту соціальної культури для дальшого розвитку засвоєного досвіду. Цей досвід за І.Я.Лернером включає в себе такі чотири елементи: а) знання про природу, суспільство, техніку і способи мислення; б) досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюються разом зі знаннями в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід; в) досвід творчої, пошукової діяльності по вирішенню нових проблем, які виникають перед суспільством, вимагають самостійного перетворення раніше засвоєних знань і умінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих; г) досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його прояв у ставленні до оточуючого світу, до інших людей.

Ці провідні елементи освіти забезпечують такі три типи навчальних предметів: а) навчальні предмети з провідним компонентом "наукові знання" або основи наук (фізика, хімія, біологія, астрономія, географія та ін.); б) навчальні предмети з

провідним компонентом "способи діяльності" (іноземна мова, креслення, фізкультура, комплекс дисциплін трудового навчання, інформатика); в) навчальні предмети з провідним компонентом "художня освіта і морально-естетичне виховання" (образотворче мистецтво, музика).

Зміст освіти має відповідати таким вимогам: а) відповідність соціальному замовленню суспільства, тобто завданням всебічного розвитку людини; б) забезпечення високої наукової і практичної значущості навчального матеріалу, який включається в зміст освіти; в) врахування реальних можливостей процесу навчання (закономірностей, принципів, методів, організаційних форм навчання, рівня загального розвитку школярів, стану навчально-методичної і матеріальної бази школи); г) забезпечення соціальної детермінованої єдності в конструюванні і реалізації змісту освіти з позиції всіх навчальних предметів, що вивчаються в школі.

Вдосконалення змісту освіти відповідно до вимог розбудови національної школи: а) введення до навчального плану нових предметів; б) вдосконалення навчальних програм з усіх навчальних дисциплін; в) розробка теоретичних основ побудови підручників нового типу; г) визначення єдиного рівня загальної освіти в різних типах навчальних закладів; д) розробка навчальних комплексів - набору основних дидактичних матеріалів з одного предмета.

2. Навчальний план - це документ, що визначає склад навчальних предметів, які вивчаються в даному навчальному закладі, їх розподіл, тижневу й річну кількість годин, що відводяться на кожний навчальний предмет, і, в зв'язку з цим, структуру навчального року.

У навчальних планах усіх типів шкіл, в яких враховано вітчизняний, зарубіжний досвід і результати наукових експериментів в Україні, нині виділено два компоненти: державний і шкільний.

Державний компонент забезпечує необхідний для кожного учня обсяг і рівень знань, умінь і навичок. Він включає мовно-літературну освіту (рідна, державна і іноземна мова та література), математику, основи інформатики, суспільні предмети (історія, правознавство), географію, природничі дисципліни (фізика, хімія, біологія), естетичні предмети, трудове навчання, фізичну культуру і допризовну підготовку юнаків.

Шкільний компонент відбирає факультативи з окремих предметів, дисциплін спеціалізації. Відповідно до Закону України "Про освіту" сюди належать і мова національності - польська, чеська, грецька - у місцях компактного проживання цих національностей.

Вимоги до навчального плану: а) забезпечення всебічного розвитку особистості школяра; б) забезпечення потреб суспільства на даному етапі; в) врахування рівня розвитку науки; г) врахування рівня розвитку учнів, їх потреб і інтересів; д) врахування національних особливостей України і регіону.

Навчальна програма - документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожного навчального предмета, умінь і навичок, які підлягають засвоєнню, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання.

Вимоги до навчальних програм: а) високий науковий рівень з врахуванням досягнень науково-технічного прогресу; б) виховний потенціал; в) генералізація навчального матеріалу на основі фундаментальних положень сучасної науки; г) групування його навколо провідних ідей і наукових теорій; д) розвантаження програм від надто ускладненого і другорядного матеріалу; е) реалізація міжпредметних зв'язків; є) реалізація ідеї взаємозв'язку науки, практики і

виробництва; ж) формування умінь і навичок учнів з кожного предмета.

Підручник - книга, що включає основи наукових знань з певної навчальної дисципліни у відповідності з цілями навчання, встановленими програмою і вимогами дидактики.

Навчальний посібник - книга, в якій матеріал розширює границі підручника, містить додаткові, найновіші і довідкові відомості.

Вимоги до підручника: а) науковість змісту навчального матеріалу, б) якість, точність, простота і доступність викладу матеріалу; в) чіткість формування визначень правил, законів, ідей; г) жива, точна і доступна мова підручника; д) правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами; е) наявність ілюстрацій, схем, малюнків; є) виділення шрифтом важливого матеріалу; ж) художнє оформлення підручника.

Роль підручника і навчального посібника полягає в тому, що вони сприяють: а) формуванню уміння самостійної пізнавальної діяльності; б) виробленню навичок самоконтролю; в) формуванню світогляду учнів; г) керівництву пізнавальною діяльністю учнів; д) є путівником для вчителя.

Структура підручника:

1. Тексти: основний, додатковий, пояснювальний;

2. Позатекстові компоненти: а) апарат організації засвоєння; запитання і завдання; інструктивні матеріали (пам'ятки, зразки розв'язків задач, прикладів); таблиці; надписи-пояснення до ілюстративного матеріалу; вправи; б) ілюстративний матеріал (фотографії, малюнки, плани, картки, креслення і ін.); в) апарат, орієнтування (вступ, зміст, бібліографія).

За характером відображення дійсності тексти можуть бути емпіричні й теоретичні. Тексти емпіричного характеру відображають факти, явища, події, Містять вправи, правила. Тексти теоретичного характеру містять закономірності, теорії, методологічні знання. Більшість шкільних підручників має тексти обох типів.

За провідним методом викладу матеріалу тексти можуть бути репродуктивні, проблемні, програмовані, комплексні. Репродуктивні тексти високоінформативні, структурні, зрозумілі учням, відповідають завданням пояснювально-ілюстративного навчання. Проблемний текст подається у вигляді проблемного монологу, в якому з метою створення проблемних ситуацій висуваються суперечності, розв'язується проблема, аргументується логіка руху думки. У програмованому підручнику зміст подається частинами, а засвоєння кожного "кроку" інформації перевіряється контрольними запитаннями. Комплексний текст містить певні дози інформації, необхідні учням для розуміння проблеми, а проблема визначається за логікою проблемного навчання.

Текст підручника може мати аналітичний або синтетичний характер. Він може бути побудований дедуктивним або індуктивним способом.

У підручниках, крім основних, є додаткові тексти, мета яких - розширити, поглибити знання учнів з важливих компонентів змісту навчального матеріалу (документи, історичні довідки і т.п.).

Всі питання і завдання підручників, за ступенем пізнавальної самостійності учнів можна поділити на дві групи: репродуктивні і продуктивні.

Репродуктивні - це такі питання і завдання, які вимагають від учнів відтворення знань без істотних змін.

Продуктивні питання і завдання передбачають трансформацію знань, істотні зміни в структурі засвоєння знань або пошук нових знань.

Ілюстрація - зображення, яке реалізує науковий педагогічний принцип підручника специфічними засобами наочності.

За цільовим призначенням ілюстрації шкільних підручників можна розділити на три групи: а) розкривають основний зміст певних елементів програми (провідні ілюстрації); б) рівнозначні тексту; в) що доповнюють текст, є об'єктом для запитань, завдань.

Якість навчання у значній мірі залежить від уміння учнів самостійно працювати з навчальною літературою, від сформованості у них відповідних навичок.

Зміст навчального матеріалу в підручнику може формуватися за такими принципами: а) генетичний - навчальний зміст розміщено у такій послідовності, в якій він формувався історично; б) логічний - викладення змісту навчального матеріалу в процесі сучасної логічної структури відповідної науки; в) психологічний - виклад матеріалу з врахуванням пізнавальних можливостей учнів. При підготовці підручника ці принципи взаємно переплітаються.

Зміст підручника охоплює такі компоненти: а) основні факти, принципи, засоби і нові відкриття в науці, доступні учням відповідного типу закладу; б) світоглядницько-методологічні і виховні ідеї, включаючи моральні і естетичні ідеали, які можна сформулювати конкретним навчальним матеріалом; в) методи наукового мислення і дослідження, які сприяють засвоєнню навчального матеріалу; г) знання з історії науки і творчої діяльності її видатних представників, які стимулюють зацікавленість учнів; д) уміння і навички, які витікають з конкретного навчального змісту або необхідні для його засвоєння; е) розкриття прийомів мислення, логічних операцій, які необхідно засвоїти у процесі вивчення змісту підручника.

Принципи підбору змісту підручника: а) науковість; б) всебічність; в) зв'язок з життям; г) системність і взаємозв'язок з іншими предметами; А доступність навчального матеріалу.

Учитель і підручник. У процесі навчання учитель орієнтується на підручник, бо він: а) конкретизує навчальну програму; б) показує, який зміст має бути вкладено до відповідних програмних тем; в) показує, як потрібно трактувати ті чи інші питання програми і орієнтує учнів в методиці роботи; г) потрібен для підготовки домашнього завдання учнів, під час повторення і будь-якої іншої необхідності.

У роботі з підручником необхідно: а) доповнювати його матеріал додатковою інформацією, бо його зміст надто конспективний і знання учнів тільки з нього будуть надто обмежені; б) не забувати про використання на уроці, крім підручника, місцевого, краєзнавчого матеріалу, якого в підручниках немає; в) передбачати ті утруднення, які можуть мати місце при використанні підручника окремими учнями; г) інколи міняти порядок чи методику викладання матеріалу, виходячи з інтересів учнів; д) не розглядати підручник, як щось абсолютно досконале в усіх відношеннях по змісту, нерідко змінювати його.

3. Загальна освіта - сукупність основ науки про природу, суспільства, мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, обхідних кожній людині незалежно від її професії.

Основні шляхи одержання загальної освіти: навчання в середніх загальноосвітніх школах, середніх профтехучилищах, середніх спеціальних навчальних закладах і самоосвіта. Розрізняють такі рівні загальної середньої освіти: початкова, основна і повна.

Учні здобувають наукові знання, уміння і навички.

Знання - продукт пізнання (уявлення, поняття) людиною предметів і явищ, діяльності, законів природи і суспільства.

Уміння - використання суб'єктом певних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети.

Навички - дія, що характеризується високою мірою засвоєння.

Можна виділити такі види знань: а) основні терміни і поняття, без яких не можна зрозуміти жодного тексту, жодного висловлення; б) факти щоденної дійсності і наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити і відстоювати ідеї; в) основні закони науки, що розкривають зв'язки і відношення між різними об'єктами і явищами дійсності; г) теорії, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів і про методи пояснення та передбачення явищ даної предметної галузі; д) знання про способи діяльності, методи пізнання і історії одержання знань, тобто методологічні знання; е) оціночні знання, знання про норми відношень до різних явищ життя.

Характерні особливості повноцінних знань: а) повнота знань учня визначається кількістю знань про виучуваний об'єкт, передбачених програмою; б) глибина знань характеризується числом усвідомлених істотних зв'язків даного знання з іншими, що до нього належать; в) оперативність знань передбачає готовність і вміння учня застосувати їх у потрібних ситуаціях; г) гнучкість знань проявляється у швидкості знаходження варіативних способів застосування їх при зміні ситуації; д) конкретність і узагальненість знань проявляється у розумінні конкретних проявів узагальненого знання і в здатності підводити конкретні знання під узагальнені; е) системність знань учнів - це така сукупність знань в їх свідомості, структура яких відповідає структурі наукової теорії; е) усвідомлення знань виражається в розумінні зв'язку між ними, шляхів одержання знань, уміння їх доводити.

Неповноцінні знання: неповні, поверхові, академічні, вербальні, безсистемні, формальні.

Знання про світ поділяються на теоретичні і фактичні. Одиницями теоретичних знань є поняття, системи понять, абстракції, а також теорії, гіпотези, закони і методи науки. Фактичні знання представлені одиничними поняттями (наприклад, знаки, цифри, букви, географічні назви, історичні особи, події).

Знання про способи діяльності використовуються в практичній діяльності і мають алгоритмічний характер. Наприклад, знання про способи і порядок виконання арифметичних дій. Знання про способи діяльності в навчальних предметах оформлені у вигляді правил.

Вимоги до засвоєння всіх елементів знань: а) розуміти систему ознак понять і систему понять, зберігати їх в пам'яті для оперування ними; б) розуміти і зберігати в пам'яті знання про способи дій в розгорнутому і згорнутому вигляді, в складній діяльності і в окремих випадках.

Терміни "вміння" і "навички" використовуються в педагогічній літературі неоднозначно. Розглядають різні види вмінь - первинні вміння, близькі до навичок, тобто такі, що піддаються автоматизації дій, і вторинні вміння, які відрізняються від навичок. Первинні вміння - це неавтоматизовані дії, що підпорядковуються правилу; це може бути неавтоматизована навичка (початкова стадія становлення навички), але може бути і така дія, в повній автоматизації якої немає потреби. Вторинним же вмінням називають такі дії, які принципово не можуть бути автоматизовані, тому що не мають однозначного правила в своїй основі і передбачають елементи творчості; ці вміння включають в себе навички, але не зводяться до них. У навчальному

процесі вони підлягають повній автоматизації і входять як автоматизовані компоненти до складних вторинних умінь. Наприклад, написання букв стає навичкою, без якої не можна оволодіти умінням у письмовій формі викладати свої думки. У період оволодіння грамотою написання букв виступає як первинне вміння, пізніше воно перетворюється в навичку. Друге первинне вміння - узгодження слів - в принципі може стати навичкою, але може залишитися і первинним умінням.

Уміння і навички можуть бути теоретичного характеру (в їх основі лежать правила оперування поняттями, вони є результатом аналізу-синтезу) і практичного характеру (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків).

Вимоги до навичок (теоретичного і практичного характеру) - автоматизоване виконання дій і системи дій в знайомій і новій ситуації. Вимоги до первинних умінь (теоретичного характеру) - свідоме виконання дій і системи дій в знайомій і новій ситуації.

До найважливіших загальнонавчальних умінь, навичок, що ними має обов'язково оволодіти кожний учень за роки навчання у середній школі, В.О.Сухомлинський відносить:

1. Уміння спостерігати явища навколишнього світу.
2. Уміння думати - зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, вміння дивуватися.
3. Уміння висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає,
4. Уміння вільно, виразно, свідомо читати.
5. Уміння вільно, досить швидко і правильно писати.
6. Уміння виділити логічно закінчені частини у прочитаному, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними.
7. Уміння знаходити книжку з питання, що цікавить учня.
8. Уміння знаходити в книжці матеріал, що цікавить учня.
9. Уміння робити попередній логічний аналіз тексту у процесі читання.
10. Уміння слухати вчителя і одночасно записувати коротко зміст його розповіді.
11. Уміння читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, над логічними складовими частинами.
12. Уміння написати твір - розповісти про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає.

Важливим компонентом змісту освіти є досвід творчої діяльності. Щоб у школярів появилася досвід творчої діяльності, треба ознайомлювати їх з подібними операціями і створювати в навчанні умови для їх застосування. Нагромаджений досвід допомагає у подальшому вирішувати нові завдання. Творчий характер має не тільки діяльність по здобуванню знань (теоретична діяльність). Творчі елементи присутні і в діяльності практичного характеру

Наука - це сукупність знань, приведених у систему, де факти і закони пов'язані між собою певними відносинами і взаємно обумовлюють один одного.

Навчальний предмет являє собою педагогічне обґрунтовану систему наукових знань і практичних навичок та умінь, що втілюють основний зміст методи певної науки.

Відмінність навчального предмета від науки полягає в тому, що до нього входять тільки основні положення тієї чи іншої галузі знань, доступних для засвоєння учнями на певному ступені навчання. Крім того, навчальний предмет

включає дидактичні матеріали, що допомагають учням оволодіти комплексом навичок і вмінь, необхідних як для подальшого навчання, так для, активної участі в суспільне корисній праці (трудові, навчальні, мислительні).

До змісту навчального предмета входять такі основні компоненти: а) фактичний матеріал, що відображає ознаки і властивості предметів, явищ; б) узагальнені результати суспільно-історичного пізнання світу - поняття, закони, принципи, основні світоглядницькі поняття, ідеї, провідні наукові теорії, етичні й естетичні ідеали і правові норми; в) методи дослідження і наукового мислення (загальні, особливі, часткові), з якими людина в тій чи іншій формі вступає у взаємодію (сприймання, відтворення, перетворення).

Поняття - основна форма знань, що відображає істотні, необхідні ознаки і відношення предметів та явищ. Зміст поняття - це сукупність істотних ознак, властивостей і відношень предмета думки, відображених в поняттях. Об'єм поняття - це розмаїття предметів, кожному з яких належать ознаки, відображені в змісті поняття.

Закон - необхідні, істотні, стійкі, повторювані відношення між явищами об'єктивної дійсності.

Закономірність - це упорядкованість подій, відносна постійність детермінованих факторів, регулярність зв'язку між певними речами.

Теорія - це система знань, яка описує і пояснює сукупність явищ окремої галузі дійсності і зводить відкриті в ній закони до загальної основи.

Ідея - це вища форма пізнання зовнішнього світу, яка не тільки відображає об'єкт, а й спрямована на його перетворення.

Навчальні предмети поділяються на цикли: предмети гуманітарного циклу (українська мова і література, іноземна мова, історія), предмети природничо-математичного циклу (математика, фізика, хімія, біологія, географія, креслення).

У процесі вивчення навчальних дисциплін здійснюються внутріпредметні і міжпредметні зв'язки.

Внутріпредметні зв'язки - це вибір таких аспектних проблем, які є наскрізними для тієї чи іншої навчальної дисципліни і застосовуються при аналізі більшості явищ, що вивчаються даною наукою.

Міжпредметні зв'язки - це узгодженість між навчальними предметами, що дозволяє розглядати факти і явища реальної дійсності з різних сторін, з позицій різних навчальних предметів.

Міжпредметні зв'язки реалізуються тоді, коли: а) всі шкільні предмети читаються рідною мовою, кожен предмет у певній мірі опирається на математичний апарат, тому вчителю будь-якого предмету необхідно врахувати те, що учні вже знають з рідної мови і математики; б) вчителі цікавляться викладанням інших дисциплін, особливо суміжних, і враховують це у своїй діяльності; в) здійснюється зв'язок викладання природничо-математичних дисциплін з природою і виробництвом, і гуманітарних дисциплін - з суспільними явищами.

Політехнічна освіта - сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва й озброєння загальнотехнічними уміннями, необхідними для участі в продуктивній праці.

Політехнічна освіта здійснюється, передусім, у процесі вивчення предметів політехнічного циклу: математики, фізики, хімії, біології, географії, а також під час вивчення інших предметів (історії, основ держави і права, літератури), трудового навчання.

Професійна освіта - сукупність знань, практичних умінь і навичок, (обхідних для виконання роботи в певній галузі трудової діяльності).

Професійна освіта здобувається в СПТУ. В навчальних планах СПТУ є три цикли навчальних предметів: професійно-технічний, загальнотехнічний і загальноосвітній. Між загальноосвітньою, політехнічною і професійною світою існує тісний зв'язок.

4. Характерним для змісту освіти в зарубіжних країнах є: інтеграція навчальних предметів на основі міжпредметних проєктів; відбір навчального матеріалу на основі інтересів і безпосередніх потреб дитини; надання переваги або природничо-математичним предметам, або предметам гуманітарного циклу; диференціація навчання за змістом; деполітизація і деідеологізація навчального процесу.

Право на одержання диплома про закінчення середньої школи США дає певне число залікових одиниць, або "кредитів" (не менше 16), які випускник повинен набрати у процесі навчання. Заліковою одиницею вважається (вчення даної дисципліни по 5 годин на тиждень протягом року. Таких залікових одиниць необхідно набрати: з англійської мови і літератури - 4, з історії - 2, соціальних наук - 1, природничих наук - 2, математики (алгебра, геометрія, тригонометрія) - 2. Крім того, кожен учень зобов'язаний пройти який-небудь 2-3-годинний цілеспрямований курс, наприклад, іноземної мови, психології, стенографії, 3-4 залікових одиниці можна також одержати, вивчаючи додаткові предмети на вибір.

Народна педагогіка про зміст навчання: "Де більше науки, там менше муки", "Наука в ліс не веде, а з лісу виведе", "Потрібно учитися, завжди пригодиться".

Запитання і завдання

1. *В яких з трьох перелічених тут матеріалах знаходить своє відображення зміст освіти?*

1. Накази, рішення педагогічної ради школи, методичні матеріали Міністерства освіти.

2. Навчальні програми, навчальні плани, методичні матеріали Міністерства освіти.

3. Накази, навчальні програми, навчальні плани.

4. Навчальні плани, навчальні програми, підручники.

5. Підручники, рішення педагогічної ради школи, навчальні програми.

2. *Які основні положення встановлює навчальний план?*

1. Мету виховання, послідовність вивчення навчальних предметів, перелік навчальних предметів.

2. Мету виховання, послідовність вивчення навчальних предметів, зміст навчального матеріалу з кожного предмета.

3. Послідовність вивчення навчальних предметів, перелік навчальних предметів, розрахунок годин на кожен навчальний предмет.

4. Зміст навчального матеріалу з кожного предмета, перелік навчальних предметів, розрахунок годин на кожен навчальний предмет.

3. *Який документ складається на основі навчального плану?*

1. Річний план роботи школи.

2. Розклад уроків.

3. Тематичний план роботи вчителя.

4. План виховної роботи класного керівника.

5. Правильної відповіді немає.

4. *Що визначає шкільна програма ?*

1. Структуру навчального року.
2. Кількість тижневих годин на кожний предмет.
3. Мету і завдання виховання особистості.
4. Зміст плану роботи класного керівника.
5. Правильної відповіді немає.

5. У якій частині навчальної програми розкривається завдання навчального предмета, його місце в системі освіти і даються методичні вказівки?

1. Пояснювальна записка.
2. Заголовок.
3. Додатки.
4. Програма кожного класу.
5. Правильної відповіді немає.

6. Який документ лежить в основі перевірки знань учнів за кожен рік навчання?

1. Навчальний план.
2. Підручники.
3. Тематичний план роботи вчителя.
4. Поурочні плани вчителя.
5. Правильної відповіді немає.

7. Проаналізуйте пояснювальні записки навчальних програм зі своїх, предметів, які будете викладати в школі. Сформулюйте головні завдання, що стоять перед "вашою" навчальною дисципліною. Які основні поняття мають засвоїти учні, вивчаючи предмет, який ви будете викладати?

8. У 1952 році комісія з освітньої політики США зробила заяву про мету освіти, включивши в неї такі ідеї; а) Уся молодь потребує розвитку індивідуальних здібностей і тих ставлень, які роблять робітника розумним виробником, учасником економічного життя. Для цього необхідний досвід роботи, навчання, яке дозволяє набутти знання, уміння і навички; б) Уся молодь потребує розвитку і підтримки, гарного здоров'я і фізичної витрішки; в) Уся молодь має потребу в усвідомленні прав і обов'язків громадянина демократичного суспільства, щоб бути старанним і компетентним у здійсненні своїх обов'язків як члена суспільства і громадянина держави і нації; г) Уся молодь потребує розуміння важливості сім'ї для людини і суспільства і умов, що сприяють щасливому сімейному життю; д) Уся молодь повинна усвідомити вплив науки на життя і основні наукові дані про природу і людину; е) Усій молоді необхідно дати можливість розвитку своїх здібностей цінувати красу, літературу, мистецтво, музику, природу; є) Усій молоді необхідне вміння добре використовувати час для дозвілля, правильно його планувати, віддаючи рівну кількість часу діяльності, яка приносить задоволення, і тій, яка є суспільно корисною; ж) Усій молоді необхідно виховувати почуття поваги до інших людей, виховувати у собі здібність мислити раціонально, висловлювати зрозуміло свої думки і слухати усвідомлено.

Порівняйте названу мету освіти американської молоді із метою освіти шкіл України і зробіть практичні висновки.

Консультації. Правильні відповіді: 1.4. 2.3. 3.2. 4.5. Шкільна програма визначає зміст навчального матеріалу з кожного навчального предмета. 5.1. 6.5. Перевірка знань учнів проходить на основі навчальної програми.

Рекомендована література: 11; 12; 16; 17; 37; 63.

Тема 13. Закономірності і принципи навчання

1. Закономірності навчання.

2. Характеристика принципів навчання.

1. Дидактика розглядає такі закономірності навчання: а) його виховуючий характер; б) обумовленість суспільними потребами; в) залежність від умов, в яких воно протікає; г) взаємозалежність процесу навчання, виховання і розвитку; д) взаємозалежність навчання і реальних навчальних можливостей учнів; е) єдність методів і форм навчання.

2. Принципом навчання називають вихідну вимогу до процесу навчання, що впливає із закономірностей його ефективної організації.

Дидактичні принципи: а) визначають діяльність учителя і пізнавальну діяльність учнів; б) відображають внутрішню суть діяльності вчителя і учнів; в) базуються на закономірностях навчання; г) є системою вимог до визначення змісту, форм і методів навчання; д) є системою основних положень, на які опирається теорія і практика навчання; е) визначають цілеспрямованість навчального процесу і діяльність вчителя; є) є основними положеннями, на які опираються при викладанні навчальних предметів; ж) положення, якими керуються учні.

Педагогіка розглядає такі принципи навчання:

Принцип науковості: розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій; проникнення в суть явищ і подій; показ могутності людських знань і науки та ознайомлення з методами науки, пізнання; показ досягнень науки нинішнього дня; розкриття історії розвитку науки, боротьби тенденцій; зв'язок даної науки з іншими.

Принцип систематичності і послідовності: К.Д.Ушинський про систематичність знань; система в роботі вчителя: систематична робота над собою, опора на пройдене при вивченні нового матеріалу, розгляд нового матеріалу по частинах, фіксування уваги учнів на вузлових питаннях, продумування системи уроків, здійснення внутріпредметних і міжпредметних зв'язків; система в роботі учнів: систематичне відвідування школи, систематичне виконання домашніх завдань, уважність на уроках, порядок виконання домашніх завдань, час виконання завдань, систематичне повторення навчального матеріалу.

Принцип доступності: врахування рівня розвитку учнів; врахування їх індивідуальних особливостей; врахування вікових особливостей; дотримання правил: від простого до складного, від відомого до невідомого, від легкого до складного, від близького до далекого.

Зв'язок навчання з життям: використання на уроках життєвого досвіду учнів; застосування одержаних на уроках знань у практичній діяльності; розкриття практичної значимості знань; використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання; безпосередня участь школярів у громадському житті.

Принцип свідомості і активності учнів: роз'яснення мети і завдань навчального предмету, значення його для вирішення життєвих проблем, для перспектив самого учня; використання у процесі навчання мислительних операцій (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція); поява позитивних емоцій; наявність позитивних мотивів навчання; раціональні прийоми праці на уроці; критичний підхід у процесі викладання матеріалу і його засвоєння; наявність належного контролю і самоконтролю.

Активізації пізнавальної діяльності учнів сприяють: позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу; позитивні емоційні переживання, викликані навчальною діяльністю; тісний зв'язок навчання з життям, в якому

доказується значення наукових знань; єдність між інтелектуальною і мовною діяльністю учнів; позитивні стосунки між учителем і учнями; використання на практиці засвоєних знань, умінь і навичок; систематичне повторення засвоєних знань; варіантність вправ і їх диференціація; робота по засвоєнню важкого матеріалу доступними шляхами; використання знань для узагальнення інтелектуальних умінь при вирішенні конкретних завдань; проблемне навчання; диференціювання матеріалу відповідно до навчальних можливостей учнів; використання сучасних технічних засобів навчання; уміння вчителя врахувати психічний етап учнів і стадії їх психічного розвитку.

Принцип наочності. Види наочності: натуральна, образна, символічна (динамічна і статична, плоска і об'ємна).

Функції наочності: а) сприяє розумовому розвитку учнів; б) допомагає виявити зв'язок між науковими знаннями і життєвською практикою, між теорією і практикою; в) полегшує процес засвоєння знань і сприяє розвитку інтересу до знань; г) допомагає сприймати об'єкт у розмаїтті його сторін і зв'язків; д) сприяє розвитку мотиваційної сфери учнів.

Поєднання слова з наочністю: а) слово керує безпосереднім сприйманням; б) слово допомагає осмислити спостережуване і формулювати зв'язки між явищами, фактами; в) слово дає знання про спостережуваний предмет; г) слово дає знання про явище, зв'язки, які безпосередньо не сприймаються без наочності.

Вимоги до використання наочності: наявність конкретної мети використання наочності; не слід зловживати наочністю, а використовувати для розвитку самостійності і активізації учнів; її використовують у той час, коли про неї йде мова; вона не повинна містити нічого зайвого, щоб не викликати додаткової асоціації, врахування вікових особливостей дітей; не слід переоцінювати і недооцінювати наочність у процесі навчання; має бути змістовною, естетично оформленою; наочність має відповідати психологічним законам сприймання; необхідна попередня підготовка учнів до сприймання наочності.

Сприймання наочності проходить у три фази. На першій фазі зображені наочності об'єкти сприймаються "розмиті", невиразно. На другій - концентрується увага учнів на об'єкті, сприймання чіткіше, але ще загальне. На третій - сприймання вже диференційоване.

Принцип міцності знань, умінь і навичок: повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового навчального матеріалу в поєднанні з пройденим раніше; використання під час повторення активізації учнів (запитання, порівняння, аналіз, синтез, класифікація, узагальнення); нове групування матеріалу з метою приведення його до системи; виділення при повторенні основних, провідних ідей; використання при повторенні різноманітної методики, форм і підходів; використання вправ; використання самостійної роботи по творчому застосуванню знань; постійне звертання до раніше засвоєних знань з нової точки зору їх трактування.

Принцип індивідуального підходу до учнів. При реалізації принципу індивідуального підходу, враховують: рівень розумового розвитку; рівень знань і вмінь; працездатність; рівень пізнавальної і практичної самостійності; темп роботи; ставлення до навчання; наявність і характер пізнавальних інтересів; рівень вольового розвитку.

Принцип емоційності навчання: жвавий, образний виклад матеріалу; краса в логіці викладу навчального матеріалу; використання цікавих прикладів;

застосування наочності і ТЗН; створення почуття виконаного обов'язку; мова учителя, його ставлення до учнів, зовнішній вигляд.

Правила навчання витікають з принципу навчання, конкретизують його, підкоряються йому і допомагають його реалізувати.

Народна педагогіка про принципи навчання: "Тоді учи, як упоперек на лавці лежить, а як поздовж, то тоді його вже трудно вчити", "Чого Івась не навчиться, того Іван не знатиме" (природовідповідність), "Всяк розумний по-своєму: один спершу, другий - потім", "Що голова, то розум" (вікові та індивідуальні особливості), "Краще раз побачити, ніж сто разів почути" (наочність), "Хто думає, той і розум має" (свідомість), "Хто що вміє, то і діє" (зв'язок з життям).

Запитання і завдання

1. Яке з тверджень не є закономірністю процесу навчання?

1. Виховуючий характер навчання.
2. Обумовленість навчання суспільними потребами.
3. Залежність навчання від умов, у яких воно протікає.
4. Взаємозв'язок процесу навчання, розвитку і виховання.
5. Взаємозалежність навчання і навчальних можливостей учнів
6. Єдність викладання і учіння.
7. Взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм навчання.

2. На які з перерахованих нижче поняття спирається теорія і практика навчання при розробці і вирішенні питань змісту освіти і побудови навчального процесу в школі?

1. Методи навчання.
2. Організаційні форми навчання.
3. Технічні засоби навчання.
4. Навчальні плани і програми школи.
5. Правильної відповіді немає.

3. Яка система принципів найповніше розкриває взаємозв'язок основних положень процесу навчання?

1. Науковість, систематичність, послідовність. Свідомість і активність учнів. Наочність навчання. Міцність знань. Принцип індивідуального підходу.

2. Наочність. Активність і свідомість засвоєння знань. Міцність засвоєння знань. Доступність і посиленість матеріалу. Послідовність і систематичність навчання. Науковість навчання.

3. Науковість навчання. Систематичність і послідовність навчання. Доступність у навчанні. Зв'язок навчання з життям. Свідомість і активність учнів у навчанні. Наочність у навчанні. Міцність засвоєння знань, умінь і навичок. Принцип індивідуального підходу до учнів. Принцип емоційності у навчанні.

4. Виховуючий характер навчання. Науковість і доступність навчання. Свідомість і активність учнів у навчанні. Систематичність і міцність знань. Наочність і абстрактність навчання. Індивідуальний підхід до учнів.

4. Який взаємозв'язок між закономірностями і принципами навчання?

5. У чому полягає взаємозв'язок між: принципами навчання?

6. На підставі чого активність і самостійність школярів розглядається в їх діалектичному поєднанні?

7. Сформулюйте найважливіші дидактичні правила, які впливають з принципів систематичності і послідовності, активності і самостійності.

8. Ознайомтесь із шкільною програмою навчального предмета, який будете

викладати. Як, на Вашу думку, в ній реалізуються принципи науковості, систематичності і доступності навчання?

9. Проаналізуйте один з розділів шкільного підручника з предмета Вашої спеціальності і спробуйте відповісти на запитання: В якій мірі зміст і форма викладу навчального матеріалу відповідають пізнавальним можливостям учнів? Як можна покращити цей розділ і підручник у цілому?

Консультації. 1. Такого твердження немає. 2. Правильна відповідь 5. Адже йдеться про визначення принципу навчання. 3. Правильна відповідь 3. Рекомендована література: ІЗ; 37.

Тема 14. Методи і засоби навчання

1. Поняття про методи навчання і їх класифікацію.
2. Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності.
3. Методи стимулювання навчальної діяльності учнів.
4. Методи контролю і самоконтролю у навчанні.
5. Засоби навчання. Використання комп'ютерної техніки у навчанні.
6. Вибір оптимального поєднання методів і засобів навчання.
7. Методи навчання в зарубіжній теорії і практиці.

1. Методом навчання називають спосіб впорядкованої взаємозв'язаної діяльності викладачів і учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання.

Приєм навчання - це деталь методу, тобто часткове поняття по відношенню до загального поняття "методу".

Різні підходи до класифікації методів:

а) за джерелами передачі і характером сприйняття інформації: словесні, наочні і практичні (С.П.Петровський, Е.Я.Галант);

б) у залежності від основних дидактичних завдань, які вирішуються на конкретному етапі навчання: методи оволодіння знаннями, формування умінь і навичок, застосування одержаних знань, творчої діяльності, закріплення, перевірки знань, умінь і навичок (М.О. Данилов, Б. П. Єсіпов);

в) у відповідності з характером пізнавальної діяльності учнів по засвоєнню змісту освіти виділяють такі методи, як пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі (М.М.Скаткін, І.Я.Лернер).

При цілісному відході виділяють три великі групи методів навчання:

- а) організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності;
- б) стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
- в) контролю і самоконтролю навчально-пізнавальної діяльності.

2. Методи організації навчально-пізнавальної діяльності - це сукупність методів, які спеціально спрямовані на передачу і засвоєння учнями знань, умінь і навичок. До них належать словесні методи навчання:

Розповідь - послідовне розкриття змісту нового матеріалу. Вимоги до розповіді: достовірність змісту, логічна послідовність, чіткість і доказовість, образність і емоційність викладу, мова вчителя (чітка, доступна, правильна).

Виділяють розповіді: художні, наукові, науково-популярні, описові. Художня розповідь у своїй основі становить образний переказ фактів, вчинків дійових осіб (наприклад, розповіді про географічні відкриття, історії створення художніх творів тощо.). Науково-популярна розповідь заснована на аналізі фактичного матеріалу. У цьому випадку виклад пов'язаний з теоретичним матеріалом, з абстрактними поняттями. Розповідь-опис дає послідовний виклад ознак, особливостей предметів і

явищ навколишньої дійсності (опис історичних пам'яток, музею-садиби та ін.).

Пояснення - словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів і т.п.

Лекція - усний виклад навчального матеріалу, великого за обсягом, складного за логічною побудовою. Зосередження уваги на лекціях досягають різними прийомами: її незвичний початок; слухачі стають учасниками подій; цікаві приклади; проблемний виклад матеріалу; наочність і технічні засоби навчання; риторичні запитання; підвищення голосу, паузи і т.п.

Бесіда - питально-відповідальний метод навчання. Види бесід:

Вступна. Проводиться з учнями як підготовка їх до лабораторних занять, екскурсій, до вивчення нового матеріалу.

Повідомлююча базується в основному на спостереженнях, що організовуються вчителем на уроці за допомогою наочних посібників, записів на дошці, таблиць, малюнків, а також на матеріалі текстів літературних творів, документів.

Бесіда-повторення використовується для закріплення навчального матеріалу.

Контрольна - для перевірки засвоєних знань.

За характером діяльності учнів у процесі бесіди можна виділити три основні види: репродуктивна, евристична, катехізисна.

Репродуктивна бесіда спрямована на відтворення раніше засвоєного матеріалу.

Евристична - коли вчитель уміло поставленими запитаннями скеровує учнів на формування нових понять, висновків, правил, використовуючи наявні знання, спостереження.

Катехізисна бесіда спрямована на відтворення відповідей, які вимагають тренування пам'яті.

Вимоги до формулювання запитань: повинні бути короткі і точні; завдаватися в логічній послідовності; будити думку учня, розвивати його; кількість запитань повинна бути оптимальна.

Вимоги до відповідей учнів: повні, особливо в молодших класах; свідомі й аргументовані; точні і ясні, літературно правильно оформлені.

У процесі бесіди важливо спочатку ставити запитання, потім викликати для відповіді учня; здійснювати диференційований підхід до учнів; опитувати не тільки тих, хто бажає і т.д.

Дискусія, диспут. Ці методи навчання близькі до бесіди. Диспут - це суперечка на наукову або суспільну тему. Дискусія - суперечка, обговорення будь-якого питання. Цей метод навчання ґрунтується на обміні думками між учнями, учителями і учнями, вчить мислити самостійно, розвиває вміння практичного аналізу і старанної аргументації висунутих положень, поваги до думки інших.

Види дискусії (за Оконем): а) здійснюється під час спільного вирішення проблеми класом чи групою учнів; б) спрямована на формування переконань молоді; в) метою її є обговорення наукових положень, даних, що вимагають безпосередньої підготовки учнів за джерелами більш широкими, ніж Матеріал підручника.

Метод драматизації, який знаходить широке застосування переважно під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу, дозволяє успішно розвивати творчі здібності, уяву, активність і самовідданість учнів.

Робота з книгою. Методика роботи з підручником при вивченні нових знань:

1) Попереднє ознайомлення в підручнику з темою майбутнього уроку. яке має своєю метою відновлення в пам'яті учнів раніше засвоєних знань, на які буде

спиратись вивчення нового матеріалу, або введення учнів в те коло питань, які будуть вивчатися на уроці.

2) Самостійне вивчення за підручником окремих питань програми.

3) Виконання різних завдань учителя: складання простих і розгорнутих планів, відбір і виписування з підручника прикладів, цитат, складання порівняльних характеристик виучуваних явищ, процесів і т.п.

4) Читання художньої і науково-популярної літератури, хрестоматій, документів і т.п.

5) Підготовка повідомлень, рефератів і доповідей з окремих питань виучуваної теми в класі і вдома.

Методика роботи з підручником під час закріплення:

1) Читання і складання простих і розгорнутих планів з окремих параграфів чи розділів підручника.

2) Читання підручника і підготовка відповідей за планом викладання нового матеріалу вчителем.

3) Підготовка відповідей і розгорнутих виступів за спеціальним завданням учителя.

4) Виконання практичних завдань і вправ за підручником чи навчальним посібником.

Методика роботи з підручником під час узагальнюючого повторення:

1) Повторення важливих частин і розділів підручника.

2) Конспектування узагальнюючих розділів підручника.

3) Підготовка відповідей за основними питаннями пройденого матеріалу.

4) Складання порівняльних характеристик, схем, таблиць.

5) Підготовка доповідей, рефератів.

Шлях формування прийомів пізнавальної діяльності учнів у роботі з підручником визначається такими основними етапами: а) акумулювання (нагромадження практичного досвіду роботи оволодіння прийомами); б) констатування наявного рівня (або діагностика); в) мотивація; г) осмислення суті і структури прийому; д) застосування на практиці; е) узагальнення і перенесення у нові умови.

Наочні методи навчання: ілюстрування, демонстрування та самостійне спостереження.

Метод ілюстрування передбачає ілюстрування статистичної наочності, плакатів, карт, зарисовок на дошці, картин та ін.

Метод демонстрування передбачає демонстрування приладів, дослідів, технічних установок, різних препаратів.

При використанні цих методів необхідно: забезпечити всебічний огляд об'єкта, чітко виділити головне, детально продумати пояснення; залучити самих учнів до знаходження потрібної інформації.

Метод самостійного спостереження: інструктаж вчителя; вивчення або повторення раніше вивченого; спостереження; висновки учнів; висновки вчителя і оцінка виконаної роботи.

Практичні методи навчання:

Вправи - багаторазове повторення певних дій або видів діяльності для їх засвоєння, яке опирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коректуванням.

Вимоги до вправ і їх виконання: а) точно знати, яка мета вправи, яких

результатів треба домогтися; б) стежити за точністю їх виконання, щоб не закріплювати помилок, якщо вони виникають, слідкувати та перевіряти результати вправ, порівнювати свої дії з еталоном, усвідомлювати, які успіхи вже досягнуті і які недоліки треба усунути; в) число вправ залежить від індивідуальних особливостей школярів і має бути достатнім для утворення навички; г) вони не можуть бути випадковим набором однотипових дій, в основі їх має бути система, чітко спланована послідовність дій, зокрема поступове ускладнення; е) їх не можна переривати на тривалий час; є) результати вправління потрібно аналізувати.

Види вправ: а) підготовчі, мета яких підготувати учнів до сприйняття нових знань і способів їх застосування на практиці; б) вступні сприяють процесу засвоєння нового матеріалу на основі відрізнєння споріднених понять і дій; в) пробні - перші завдання на застосування тільки що засвоєних знань; г) тренувальні, спрямовані на засвоєння учнями навичок у стандартних умовах (за зразком, за інструкцією, за завданням); д) творчі - за своїм змістом і методами виконання наближаються до ситуацій, які можуть виникнути в житті кожної людини; е) контрольні - мають основним чином навчальний характер (письмові, графічні, практичні).

Лабораторні, практичні і дослідні роботи.

Лабораторними роботами називають вивчення в шкільних умовах явищ Природи за допомогою спеціального обладнання. Цінність лабораторних робіт: сприяють зв'язку теорії з практикою; озброюють учнів одним з методів дослідження у природних умовах; формують в учнів навички використання приладдя; вчать обробляти результати вимірів і робити правильні наукові висновки і пропозиції. Організаційно лабораторні роботи проходять або в формі фронтальних занять, або індивідуально.

За характером діяльності учнів дуже близькі до лабораторних практичні роботи. Суть їх - у безпосередньому використанні знань учнів у суспільне "корисній праці". Етапи проведення практичних робіт: пояснення вчителя (теоретичне осмислення роботи) - показ (інструктаж) - проба (2-3 учні виконують роботу, решта спостерігає) - виконання роботи (кожен учень самостійно виконує роботу) - контроль (від учнів приймаються і оцінюються роботи).

До практичних методів навчання слід віднести і графічні роботи. У них зорове сприймання поєднується з моторною діяльністю школярів. Умовно всі графічні роботи можна поділити на такі види: креслення і схеми; зарисовки з натури або змальовування; робота з контурними картами: складання таблиць, графіків, діаграм.

Дослідні роботи. Педагогічна функція пошукових завдань і проектів - в індивідуалізації навчання, розширенні обсягу знань учнів. Дослідні роботи застосовуються в процесі вивчення будь-яких предметів, особливо на факультативах і гурткових заняттях. Учні складають звіти про довготривалі спостереження за розвитком рослин, життям тварин, природними явищами; пишуть огляди науково-популярної літератури, твори на вільну тему; роблять схеми дій приладів, станків, машин; вносять пропозиції по вдосконаленню технологічних процесів.

Розглянуті нами словесні, наочні, та практичні методи діяльності вчителя тісно переплітаються між собою.

Індуктивний метод навчання: викладаються спочатку факти, демонструються досліди, наочні посібники, організується виконання вправ, поступово підводять учнів до узагальнень, визначення понять, формулювання законів і т.д.

Дедуктивний метод навчання: спочатку повідомляють загальне положення, формулу, закон, а потім поступово починають виводити часткові випадки, більш

конкретні завдання.

При використанні індуктивного і дедуктивного методів навчання застосовуються словесні, наочні і практичні методи навчання.

Репродуктивні методи навчання передбачають активне сприймання і запам'ятовування навчального матеріалу, який повідомляється вчителем та іншими джерелами інформації. При цьому використовуються розглянуті раніше словесні, наочні і практичні методи навчання.

Проблемно-пошукові методи навчання передбачають підвищену активність учнів у процесі навчання. Тут також використовуються методи словесні, наочні й практичні.

3. Методи стимулювання - це методи, які спеціально спрямовані на формування позитивних мотивів учіння, стимулюють пізнавальну активність, одночасно сприяють збагаченню школярів навчальною інформацією.

Методи стимулювання навчальної діяльності учнів умовно можна поділити на дві групи:

а) методи формування пізнавальних інтересів учнів: формування пізнавального інтересу (використовуються прийоми, які викликають позитивні емоції - образність, цікавість, здивування, моральні переживання); стимулююча роль навчального матеріалу (створення ситуації новизни, ритуальності, зв'язку матеріалу з життям); використання пізнавальних ігор; аналіз життєвих ситуацій; створення ситуації успіху в навчанні.

б) методи стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні: пояснення учням суспільної і особистої значущості учіння: пред'явлення вимог, Дотримання яких означає виконання ними свого обов'язку: привчання їх до виконання вимог; заохочення їх до сумлінного виконання своїх обов'язків; Оперативний контроль за виконанням вимог і в необхідних випадках вказівка на недоліки, зауваження з тим, щоб викликати більш відповідальне ставлення до навчання.

4. Методи контролю - це сукупність методів, які дають можливість перевірити рівень засвоєння учнями знань, сформованості вмінь і навичок. До цієї групи методів належить метод усного контролю.

Етапи усного опитування: постановка вчителем питань (завдань) з урахуванням специфіки предмета і вимог програми; підготовка учнів до відповіді і викладення своїх знань: корекція і самоконтроль викладених знань по ходу відповіді; аналіз і оцінка відповіді.

Перевірочні питання і завдання вчителя можуть бути:

а) репродуктивні, які вимагають відтворення вивченого; б) реконструктивні, які передбачають застосування знань в дещо змінених ситуаціях; в) творчі, які вимагають застосування знань і вмінь у значно змінених (нестандартних) умовах, переносу засвоєних принципів доведення (способів дій) на вирішення більш складних мислительних завдань.

Питання можуть бути: основні, додаткові і допоміжні.

За формою викладу вони бувають: звичайні у власному їх стилі (Які |мови є важливими для життя рослин?) і завдання у вигляді проблеми або задачі (Чи можливо, щоб функція була одночасно і прямою і непрямою?).

За формою вираження питання мають бути: логічними, цілеспрямованими, чіткими, зрозумілими і посильними, а їх сукупність - послідовною і систематичною.

У шкільній практиці має місце індивідуальне, фронтальне та ущільнене усне опитування.

Позитивним в усному опитуванні є його гнучкість. Як недолік - займає багато часу; збуджує нервову систему; сміливіші учні "виграють"; різна єдність запитань ставить учнів, які на них відповідають, у різні умови; результати перевірки не зберігаються.

Методи письмового контролю (письмові контрольні роботи, твори, перекази, диктанти, письмові заліки та ін.).

Позитивне: за короткий проміжок часу можна багатьох перевірити; результати перевірки зберігаються; виявляються і деталі, і неточності у відповіді учнів.

Негативне: забирає багато часу в учителя для перевірки письмових робіт; призводить до зниження грамотності учнів, якщо вчителі не дотримуються вимог єдиного орфографічного режиму.

Тестова перевірка знань (тест - слово англійського походження, що означає іспит, пробу, випробування). Розрізняють дві групи тестів:

а) розумової обдарованості (інтелекту); б) тести навчальної успішності (спеціально підготовлених завдань для виявлення знань учнів, що потребують коротких відповідей).

У педагогічній літературі тестові завдання, що потребують конструювання відповідей, можна поділити на такі групи:

а) завдання у вигляді питальних або стверджувальних речень, зміст яких вимагає від учня короткої й точної відповіді;

б) завдання, в яких учні повинні заповнити пропуски.

За дидактичним призначенням тести з конструйованими відповідями класифікують так: а) тести на доповнення; б) тести на використання аналогії; в) тести на зміну елементів відповіді.

Тестова і машинна перевірка має такі переваги: а) скорочує час на перевірку; б) ставить до всіх учнів однакові вимоги; в) усуває ефекти суб'єктивізму; г) сприяє дотриманню єдності вимог до оцінки знань; д) об'єктивність оцінки не настроює учня проти вчителя, а на подолання прогалин у знаннях; е) виключає випадковість в оцінці знань; є) стимулює до самооцінки знань; ж) дозволяє статистичну обробку одержаних результатів.

Недоліки цього виду перевірки: а) можна виявити знання фактів, але не здібностей; б) заохочується механічне запам'ятовування, а не роздуми; в) вимагає багато часу для складання програм перевірки.

Графічна перевірка знань учнів. Відповіддю учня в даному випадку є складена ним узагальнена наочна модель, яка відображає певні відношення, взаємозв'язки у виучуваному об'єкті або їх сукупності. Це можуть бути графічні зображення умови задачі, малюнки, креслення, діаграми, схеми, таблиці.

Графічна перевірка може виступати як самостійний вид або може входити, як органічний елемент, до усної або письмової перевірки.

Програмоване опитування учнів полягає у пред'явленні всім учням стандартних вимог у процесі перевірки. Це забезпечується застосуванням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань. При цьому аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки може здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів. Простий і поширений спосіб стандартизації опитування в шкільних умовах – застосування перфокарт. Учні записують відповіді на листку паперу (картону) у клітинку, вказуючи по вертикалі номер завдання, а по горизонталі - код відповіді. Після закінчення роботи вчитель порівнює учнівський лист з дешифратором, який накладається на цей лист. Оцінка учневі виводиться за кількістю правильно

вибраних відповідей.

Іспити. Передіспитове повторення навчального матеріалу. Усний іспит: вступна бесіда про порядок його проведення; вміння вчителя вислухати учня; методика постановки додаткових запитань; виправлення помилок, допущених учнем. Письмовий іспит: вступне слово вчителя про порядок литу; створення доброзичливої обстановки; підхід до учнів з "оптимістичною гіпотезою". Оцінка відповіді учня під час іспиту. Річна оцінка.

Самоконтроль і самооцінка. Самоконтроль і самооцінка є важливим способом розумового і морального самовдосконалення особистості. Самоконтроль у процесі перевірки знань і умінь школяра означає усвідомлене регулювання ним своєї діяльності з метою забезпечення таких результатів цієї діяльності, які відповідали б поставленим цілям, пред'явленим вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю яку попередженні помилок, так і в їх виправленні.

Важливий показник сформованості контрольних дій, а значить і самоконтролю - усвідомлення учнями правильності плану діяльності і її операційного складу, тобто способу реалізації цього плану. Ефективним засобом формування в учнів самоконтролю може бути використання колективних (фронтальних) перевірок у поєднанні з контролем з боку вчителя. У процесі навчання важливо ознайомити учнів з метою виконуваної роботи, вимогами до неї, способами її виконання, прийомами самоконтролю і шляхами їх вдосконалення. У процесі самоконтролю важливу роль відіграють педагогічна оцінка і самооцінка. Від ефективності останньої лежить здатність учня знаходити помилкові дії, попереджувати їх появу і таким чином підвищувати результати самоконтролю.

Самооцінка учня в навчальному процесі - це критичне ставлення до своїх здібностей і можливостей та об'єктивне оцінювання власних успіхів у навчанні. Відповідно до самооцінки учнів можна поділити на таких, що переоцінюють себе, недооцінюють себе, оцінюють себе адекватно. Для формування самоконтролю і самооцінки треба: мотивувати виставлену учневі оцінку, пропонувати йому оцінити свою відповідь; організувати в класі взаємоконтроль, рецензування відповідей інших учнів тощо. Для рецензування відповідей можна пропонувати план: а) тема відповіді; б) правильність викладу фактичного матеріалу; в) повнота висвітлення теми; г) послідовність суджень, логічних висновків і узагальнень; д) культура їй; е) загальна оцінка відповіді.

Заслуговує на увагу використання для самоконтролю звукозапису. Прослуховуючи запис власного читання тексту, учень може встановити недоліки в техніці читання, інтонації, артикуляції окремих звуків. За наявності записів окремих тем підручника з іноземної мови учням не важко виявити і виправляти свої мовні огріхи.

На самоперевірку і самооцінку доцільно виносити ту частину знань, умінь і навичок, рівень засвоєння яких легко встановити самим учням. Це - формули, правила, географічні назви, історичні факти, вірші тощо.

Для організації самоконтролю знань учнями їх необхідно ознайомити з нормами і критеріями оцінки знань. При цьому варто звернути увагу, що помилки можуть бути істотні і менш істотні з огляду на мету контролю.

Результати самоконтролю і самооцінки знань з окремих тем доцільно заносити в класний журнал. Це підсилюватиме їх вагомість, впливатиме на зміцнення відповідальності учнів за навчальну роботу, виховання почуття власної гідності, чесності.

5. Засоби навчання у навчальному процесі: слово вчителя – для передачі знань, слово і дія для формування умінь і навичок; викладаючи новий матеріал, учитель спонукає думати учнів над ним, погоджуватись чи не погоджуватись з думками вчителя, звертатися до нього з питаннями і одержати відповідь; підручник служить учню для відновлення у пам'яті, повторення і закріплення знань, одержаних на уроці, виконання домашнього завдання, повторення пройденого матеріалу; одні засоби навчання заміняють учителя як джерело знань (кінофільми, магнітофон, навчальні пристрої і ін.); другі - конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє вчитель (картини, карти, таблиці і інший наочний матеріал); треті - виступають у ролі прямих об'єктів вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, предмети живої природи); четверті - в ролі "посередників" між школярем і природою або виробництвом у тих випадках, коли безпосереднє вивчення останніх неможливе або утруднене (препарати, моделі, колекції, гербарії і ін.); п'яті - використовують переважно для озброєння учнів уміннями та навичками - навчальними і виробничими (прилади, інструменти, ін.); шості - символічні (знакові) засоби (історичні і географічні карти, графіки, діаграми і т.п.).

Технічні засоби навчання (ТЗН) включають: дидактичну техніку (кінопроектори, діапроектори, телевізори, відеомагнітофони, електрофони), аудіовізуальні засоби: екранні посібники статичної проєкції (діафільми, діапозитиви, транспаранти, дидактичні матеріали для епіпроекції), окремі посібники динамічної проєкції (кінофільми, кінофрагменти, кінокільцівки), фонопосібники (грамзаписи і магнітофонні записи), відеозаписи, радіотелевізійні передачі.

Комплексне використання аудіовізуальних засобів навчання на уроках повинно відповідати таким вимогам: а) врахування пізнавальних закономірностей навчальної діяльності учнів, їх підготовленість до сприймання і засвоєння навчального змісту аудіовізуальними засобами; б) забезпечення органічного поєднання їх зі словами вчителя, а також з іншими засобами навчання; в) відповідність змісту і навчально-виховним завданням уроку; г) врахування можливості застосування різних методичних прийомів, спрямованих на розвиток пізнавальних інтересів учнів і забезпечення міцності засвоєння знань.

Важливо продумати поєднання слова вчителя з ТЗН, можливості використання методичних прийомів, наприклад: а) пояснення, установка на сприймання перед демонструванням (прослідковуванням) окремих елементів комплексу чи комплексу в цілому, бесіда за їх змістом; б) пояснення (бесіда) за змістом аудіовізуальних засобів; в) демонстрування (прослуховування) окремих частин, фрагментів або кадрів, що чергується з розповіддю (поясненням); г) демонстрування (прослуховування), що супроводжується поясненням (синхронним коментуванням).

При підготовці і проведенні уроку з використанням ТЗН необхідно: а) детально проаналізувати зміст і мету уроку, зміст і логіку вивчення навчального матеріалу; визначити обсяг і особливості знань, які повинні засвоїти учні (уявлення, факти, закони, гіпотези), необхідність демонстрування предмета, явища або їх зображення; в) відібрати і проаналізувати аудіовізуальні та інші дидактичні засоби, встановити їх відповідність змісту і цілі уроку, можливе дидактичне призначення як окремих посібників, так комплексу в цілому; г) встановити, на якому попередньому пізнавальному досвіді буде проходити вивчення кожного питання теми; д) визначити методи і прийоми для забезпечення активної пізнавальної діяльності учнів, досягнення ними міцного засвоєння знань, умінь і навичок.

Практикують такі поєднання аудіовізуальних засобів: а) статичні екранні і звукові посібники; б) динамічні і статичні екранні; в) динамічні України і звукові; г) динамічні і статичні, екранні, звукові.

Ефективному використанню засобів навчання сприяє кабінетна система.

Позитивне: сприяє швидкому "входженню" учнів у предмет, який вивчається на уроці; кращі можливості для використання наочності ТЗН і створює умови для цікавої організації позаурочної роботи з предмету і позакласної виховної роботи з учнями.

Негативне: труднощі у складанні розкладу занять; важко підтримувати санітарний стан у класі; спричинює до зайвих рухів на коридорах.

Комп'ютер у школі. Роль і місце ЕОМ у промисловості, на транспорті, у сфері обслуговування, науці сьогодні настільки великі, що вміти працювати з ними повинен кожен. Все ширшає коло професій, пов'язаних з комп'ютерами. Школа не може стояти осторонь цієї справи. Якщо узагальнити сучасні уявлення про можливості комп'ютеризації у сфері освіти, то можна виявити таких чотири напрямки використання комп'ютерів: комп'ютер як об'єкт вивчення; комп'ютер як засіб навчання; комп'ютер як складова частина системи управління народною освітою; комп'ютер як елемент методики наукових досліджень.

Комп'ютерна готовність означає: а) ознайомлення з основними сферами застосування комп'ютерів, їх роллю в розвитку суспільства; б) знання будови ЕОМ, принципу її роботи; в) поняття про алгоритми і алгоритмічну мову; г) уміння будувати алгоритми для вирішення завдань; д) уміння користуватися комп'ютерними редакторами; е) уміння складати програми на одній з мов програмування.

Комп'ютер як засіб навчання. За допомогою комп'ютера можна реалізувати програмоване і проблемне навчання. Його можна використати як засіб навчального моделювання науково-технічних об'єктів і процесів. В обов'язки вчителя при використанні комп'ютера входить проведення вступної і підсумкової бесід за матеріалами уроку, теми, розділу.

Позитивні моменти роботи учнів з ЕОМ:

- ◆ підвищення інтересу й загальної мотивації навчання завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу;
- ◆ індивідуальність навчання: кожен працює в режимі, який його задовольняє;
- ◆ об'єктивність контролювання;
- ◆ суттєва активізація навчання завдяки найширшому використанню привабливих і швидкозмінних форм подання інформації, змагання учнів з машиною та самих з собою, прагнення отримати вищу оцінку;
- ◆ розширення інформаційного і тестового "репертуарів";
- ◆ посилення доступу учнів до "банків інформації", можливість оперативно діставати необхідні дані в достатньому обсязі.

◆ Негативні моменти роботи учнів з ЕОМ:

- ◆ робота з ЕОМ швидко стомлює учнів, може погано впливати на зір чи навіть призводити до розладу нервової системи;
- ◆ комп'ютеризоване навчання не розвиває здатності учнів чітко й образно висловлювати свої думки, істотно обмежує можливості усного мовлення, формуючи логіку мислення на шкоду збагачення емоційної сфери;
- ◆ в умовах автоматизованого навчання прискореними темпами формуються егоїстичні нахили людини, загострюється індивідуалізм, розширюється

конкурентність, сповільнюється виховання колективізму, взаємодопомоги;

- ◆ інтерес до програми з обмеженою інформативністю швидко падає;
- ◆ оскільки діалог з машиною синтаксично збіднений, то нерідко учень відчуває себе "дурнішим" за ЕОМ, що з часом може викликати стійкий негативізм до машини.¹

Спілкування з комп'ютером сприяє розвитку інтелектуального, духовного і морального потенціалу учнів. Так, ЕОМ розвиває такі якості особистості, як уміння планувати і раціонально будувати трудові операції-точно визначати цілі діяльності. В учнів формуються такі риси характеру, як акуратність, точність і обов'язковість.

6. Оптимальний вибір методів і засобів навчання передбачає врахування: а) мети і завдань уроку; б) обсягу і складності навчального матеріалу; в) мотивації навчання, інтересів і активності учнів; г) рівня підготовленості учнів і їх працездатності; д) віку учнів; е) сформованості навчальних умінь і навичок; є) навчальної тренуваності, витривалості; ж) часу навчання (осінь, зима, весна, літо, до обіду, після обіду); з) матеріально-технічної бази; і) застосування методів і засобів на попередньому уроці; і) типу і структури уроку; к) взаємин між вчителем і учнями; л) рівня підготовки вчителя.

Рівні прийняття рішення про вибір методів навчання: а) стереотипний підхід; б) рішення типу проб і помилок; в) оптимізоване рішення.

Формування в учителя уміння педагогічної техніки (виразність мови, володіння голосом, жестом, мімікою та ін.).

7. У зарубіжній школі преvalюють: використання дослідницьких, експериментальних, пошукових методів навчання; застосування комп'ютерної і обчислювальної техніки та інших ТЗН, наочності; використання рольової і ділової гри, вирішення конкретних ситуацій; самостійна робота з книгою, комп'ютером тощо.

Запитання і завдання

1. До якого педагогічного поняття належать способи роботи вчителя і учнів, за допомогою яких засвоюються знання, формуються вміння і навички, розвиваються пізнавальні здібності, формується світогляд?

1. Принципи навчання.
2. Організаційні форми навчання.
3. Структура уроку.
4. Зміст освіти.

5. Правильної відповіді немає.

2. Чи можна вважати аналіз, синтез, індукцію і дедукцію методами навчання?

1. Можна, тому що вони показують шлях оволодіння знаннями.
2. Аналіз, синтез, індукція і дедукція є основними формами мислення учнів, через які вони оволодівають знаннями, значить це і є методи навчання.
3. Аналіз, синтез, індукція і дедукція є категоріями психології, а не дидактики, тому до методів навчання вони ніякого відношення не мають.

4. Аналіз, синтез, індукція і дедукція є методами логічного мислення, а не навчання, тому неправильно вважати їх методами навчання.

5. Правильної відповіді немає.

3. Від чого залежить вибір методу навчання?

1. Змісту навчального матеріалу, типу уроку, принципу навчання.
2. Змісту навчального матеріалу, ступеня знайомства учнів з цим матеріалом і їх

¹ Падласий І.Б. Комп'ютер на уроці // Радянська школа. – 1991. - №8. – с.35.

життєвого досвіду, дидактичного завдання

3. Типу уроку, принципів навчання.
4. Ступеня знайомства учнів з навчальним матеріалом і їх досвіду.
5. Дидактичне завдання, принципи навчання.

4. Які методи належить до групи наочних методів?

1. Графічні роботи, демонстрування, самостійне спостереження.
2. Демонстрування, самостійне спостереження, ілюстрування.
3. Графічні роботи, вправи, лабораторні роботи.
4. Вправи, самостійне спостереження, демонстрування.
5. Лабораторні роботи, вправи, демонстрування.

5. До якої групи включені практичні методи навчання?

1. Демонстрування, самостійні спостереження.
 2. Вправи, лабораторні, практичні і дослідні роботи.
 3. Робота з книгою, бесіда, графічні роботи.
 4. Складання таблиць, робота з контурними картами, бесіда.
 5. Правильної відповіді немає.
- 6. До якої групи входять словесні методи навчання?*
6. Бесіда, робота з книгою, лекція.
 7. Робота з контурними картами, демонстрування, ілюстрування.
 8. Розповідь, пояснення, лекція, бесіда, дискусія, диспут, робота з книгою.
 9. Робота з книгою, лабораторні роботи, ілюстрування.
 10. Правильної відповіді немає.

7. Чим відрізняються практичні роботи від лабораторних ?

1. Практичні роботи проводяться тільки індивідуально.
2. Практичні роботи проводяться тільки бригадно.
3. Виробничо-цільовою спрямованістю.
4. Формують навички.
5. Правильної відповіді немає.

8. Який з перелічених нижче методів перевірки знань учнів є "зайвим" ?

1. Усна перевірка.
2. Письмова перевірка.
3. Фронтальна перевірка.
4. Тестова перевірка.
5. Програмована перевірка.
6. Практична перевірка.
7. Графічна перевірка.

9. Уважно прочитайте підручник VIII класу зі "свого" предмета. Дайте відповіді на такі запитання;

1. Чи є в підручнику передмова, яка пояснює його мету і завдання?
2. Які прийоми використовує автор підручника для того, щоб активізувати учнів у процесі їх роботи з книгою?
3. Які ілюстрації є в книзі і як вони пов'язані з текстом книги?
4. Чи є в кінці параграфів і розділів підручника висновки?
5. Який зовнішній вигляд підручника?

Консультації. Правильні відповіді: 1. 5. У питанні дається визначення методу навчання. 2.4. 3.2. 4.2. 5.2. 6.3. 7.3. 8. Фронтальна перевірка належить не до методів, а форм перевірки.

Рекомендована література; 13; 25;36; 51.

Тема 15. Форми організації навчання

1. Поняття форми організації навчання.
2. Урок - основна форма організації навчання.
3. Позаурочні форми навчання.

1. Форма організації навчання - це зовнішнє вираження узгодженої Діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі.

Класно-урочна система навчання полягає в тому, що навчальна робота проводиться з групою учнів постійного складу, однакового віку і рівня підготовки (класом), протягом певного часу і за встановленим розкладом (у формі уроку).

Позитивним у класно-урочній системі навчання є: а) керівна роль вчителя; б) зміна видів занять; в) можливість використання різних методів навчання; г) забезпечення активності учнів; д) раціональне використання часу; е) забезпечення послідовного, систематичного вивчення матеріалу.

Недоліками класно-урочної системи навчання є: а) вчитель у процесі навчання розраховує на середнього учня; б) ніхто з учнів не може "спішити" відповідно до своїх можливостей; в) важко здійснювати індивідуальний підхід до учнів; г) учні залишаються на повторний курс, якщо не засвоїли якісь предмети.

При комплектуванні класів намагаються, щоб: а) у кожному класі була приблизно однакова кількість учнів; б) рівномірно розподілялись сильні і слабші учні; в) рівномірно розподілялись майбутні активісти; г) рівномірно розподілялись по класах ті учні, які вимагають посиленої уваги вчителя.

При складанні розкладу уроків: а) враховують динаміку працездатності учнів протягом дня і тижня; б) намагаються зробити його стабільним; в) передбачають чергування гуманітарних і природничо-математичних предметів; г) враховують використання навчальних кабінетів; д) домагаються рівномірного навантаження учнів протягом тижня; е) враховують інтереси вчителя.

2. Урок - така форма організації навчання, при якій навчальні заняття проводяться вчителем з групою учнів постійного складу, одного віку і рівня підготовки протягом певного часу і відповідно до розкладу.

Тип уроку залежить від дидактичної мети. В дидактиці розглядають такі їх типи (за В.О. Онищуком): а) урок засвоєння нових знань; б) урок формування умінь і навичок; в) урок застосування знань, умінь і навичок; г) урок узагальнення і систематизації знань; д) урок перевірки, оцінки і корекції знань, умінь і навичок; е) комбінований урок.

Кожен тип уроку має свою структуру, тобто: склад (з яких елементів або етапів складається урок), послідовність (в якій послідовності ці елементи входять в заняття), зв'язок (як вони між собою пов'язані).

Урок засвоєння нових знань: перевірка домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань; повідомлення учням теми, мети і завдань уроку; мотивація умінь школярів; сприймання і усвідомлення учнями фактичного матеріалу, осмислення зв'язків і залежностей між елементами виучуваного; узагальнення і систематизація знань; підсумки уроку; повідомлення домашнього завдання.

Урок формування умінь і навичок: перевірка домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення учням теми, мети і завдань уроку і мотивація учіння школярів; вивчення нового матеріалу (вступні, мотиваційні і пізнавальні вправи); первинне застосування нових знань (пробні вправи);

самостійне застосування учнями знань в стандартних ситуаціях (тренувальні вправи за зразком, інструкцією, завданням); творчий перенос знань і навичок у нові ситуації (творчі вправи); підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

Урок застосування знань, умінь і навичок: перевірка домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення теми, мети і завдань уроку і мотивація учіння школярів; осмислення змісту і послідовності застосування способів виконання дій; самостійне виконання учнями завдань під контролем і з допомогою учителя; звіт учнів про роботу і теоретичне обґрунтування одержаних результатів; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

Урок узагальнення і систематизації знань: повідомлення теми, мети і завдань уроку та мотивація учіння школярів; відтворення та узагальнення понять і засвоєння відповідної їм системи знань; узагальнення та систематизація основних теоретичних положень і відповідних ідей науки; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

Урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок: повідомлення теми] мети і завдання уроку, мотивація учіння школярів; перевірка знання учнями фактичного матеріалу й основних понять; перевірка глибини осмислення учнями знань і ступеня їх узагальнення; застосування учнями знань У стандартних і змінених умовах; збирання виконаних робіт, їх перевірка, аналіз і оцінка; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

Комбінований урок: перевірка виконання учнями домашнього завдання практичного характеру; перевірка раніше засвоєних знань; повідомлення теми, мети і завдань уроку і мотивація учіння школярів; сприймання і усвідомлення учнями нового матеріалу; осмислення, узагальнення і систематизація знань; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

Підготовка вчителя до уроку. Загальна підготовка до викладання предмета вимагає: а) вивчення учнів класу; б) стилю викладання у цьому класі вчителів; в) докладне вивчення змісту навчального матеріалу; г) планування навчальної роботи; д) підготовка матеріальної бази.

Підготовка до конкретного уроку. В.О.Сухомлинський зазначав, що вчитель до уроку готується все своє життя. Підготовка вчителя до конкретного уроку включає: а) формулювання теми; б) формулювання освітньої, розвиваючої і виховної мети; в) підбір конкретного матеріалу до теми; г) визначення структури вибраного типу уроку; д) визначення методики і прийомів на всі фази уроку; е) підготовку дидактичних засобів і матеріалів; є) визначення форми контролю і оцінки знань, умінь і навичок; ж) правильний розподіл часу, необхідного на всіх етапах уроку; з) визначення місця і ролі спостереження, демонстрування і опитування в рамках уроку; й) складання конспекту або плану уроку; і) перевірку своєї готовності до уроку; і) перевірку готовності до уроку учнів.

Тематичне планування передбачає: визначення типу уроку (чи організаційної форми навчання); визначення обсягу матеріалу; виготовлення (чи підбір) наочності, використання ТЗН і підбір фактичного матеріалу (вправи, задачі та ін.).

Поурочний план передбачає: а) дату проведення уроку, його порядковий номер за тематичним планом; б) назву, тип уроку і мету уроку; в) структуру уроку; г) його зміст; д) методи і прийоми роботи вчителя і учнів; в) навчальне обладнання і домашнє завдання.

При підготовці до уроку враховують: а) провідні мотиви, інтереси учнів до даного предмету, ставлення їх до уроків вчителя; б) рівень сформованості умінь

навчатися, працездатність, регулярність навчальної праці, виконання домашнього завдання; в) рівень сформованості уміння навчатися, працездатність, регулярність навчальної праці, виконання домашнього завдання; г) рівень активності учнів на уроках; увага і дисциплінованість; Шуміння їх застосовувати знання на практиці; е) здібності кожного, потенційні можливості; є) можливості використання ТЗН та наочності; ж) працездатність самого вчителя; з) санітарно-гігієнічні умови майбутнього уроку.

Початок уроку. Попередня організація уроку вирішує два завдання: а) забезпечення нормальної зовнішньої обстановки для роботи; б) психологічний настрій учнів на нормальну роботу. Попередня організація класу включає в себе такі моменти: 1) взаємне вітання вчителя і учнів; 2) перевірка відсутніх; 3) перевірка зовнішнього стану приміщення; 4) перевірка робочих місць, робочої пози і зовнішнього вигляду учнів; 5) організація уваги.

Вимоги до пояснення вчителя: а) продумати своє місце під час пояснення матеріалу, щоб було видно всім і чути (можна сидіти, якщо втомився); а) не ходити по класу; в) говорити голосно, чітко; г) темп розмірений; д) мова має бути доступною відповідному віку; е) опиратися на попередній досвід учнів; є) виділяти істотне в матеріалі; ж) стежити за послідовністю викладу; з) не захоплюватися другорядним; й) використовувати ілюстративний матеріал.

Формування умінь і навичок. Разом із засвоєнням знань у процесі навчання засвоюють різноманітні вміння та навички. Вони формуються на основі знань. Структура їх формування має свої особливості, які не суперечать основному шляху пізнання. Основними компонентами цієї структури є: а) розбір і засвоєння правила, яке лежить в основі дії навички; б) подолання труднощів під час виконання навички; в) вдосконалення дії навички; г) закріплення досягнутого рівня дії навички і використання її на практиці; д) вдосконалення дії навички і досягнення майстерності у цьому плані.

Найважливішим засобом формування умінь і навичок є вправи. Вимоги до вправ: цілеспрямованість, систематичність, тривалість, різноманітність і постійність.

Фронтально-колективна форма роботи на уроці. Учитель ставить перед класом проблемні питання або пізнавальні завдання, у вирішенні яких беруть участь всі учні. Вони пропонують різні варіанти розв'язку, перевіряють їх, обґрунтовують, розвивають найбільш вдалі форми, відкидають неправильні. Вчитель керує колективним пошуком учнів, спрямовує їх пізнавальну активність.

Групова робота на уроці. Вона полягає у спільних зусиллях учнів по вирішенню поставлених учителем завдань: спільне планування роботи, обговорення і вибір способів вирішення навчально-пізнавальних завдань, взаємодопомога і співпраця, взаємоконтроль і взаємооцінка. Учні поділяють на групи по 4-6 чоловік (на чверть або навчальний рік). Групи можуть бути з однаковим або із змішаним складом учнів за успішністю. Перші можуть виконувати диференційовані завдання, другі - однакові. Більш ефективною є група із змішаним складом учнів. Групову навчальну роботу організують при виконанні лабораторних і практичних робіт, на навчально-дослідних ділянках, а також на уроках з основ наук - при засвоєнні, повторенні, застосуванні, узагальненні і систематизації знань. Групова робота більш ефективна, якщо групи очолюють консультанти (асистенти), призначені вчителем.

Типова структура групового заняття: перевірка домашнього завдання - підготовка до групової роботи (інструктаж учнів про послідовність роботи, роздача карток з однаковими або диференційованими завданнями, створення проблемної

ситуації, постановка проблеми) - ознайомлення із завданнями, обговорення і складання плану виконання завдання - звіт про виконану роботу.

Організація парної роботи полягає в допомозі сильного слабким і взаємодопомозі. Склад пар визначає вчитель, враховуючи симпатії або працездатність учнів. Пари можуть мінятися. В.К.Дяченко розрізняє пари постійного складу (статичні) і змінного складу (динамічні). Така структура і роботи дозволяє вчити кожного і вчитися кожному. Головне у парній і колективній організації навчальної праці - взаєонавчання і взаємоконтроль. Методика цієї системи така: а) учитель готує картки з диктантом для кожного учня; б) один учень читає навчальний текст, другий пише, потім навпаки; в) учні обмінюються написаним і перевіряють; г) той, хто допустив помилки, робить усний розбір під контролем партнера; д) партнери міняються і все починається спочатку, але з іншими текстами і партнерами.

Способи індивідуалізації навчання на уроці: а) в ході пояснення нового матеріалу вчитель особливо враховує тих учнів, для котрих пояснення може бути незрозумілим; б) під час самостійної роботи до відстаючих учнів він підходить частіше, допомагає і підбадьорює; в) домашнє завдання вчитель індивідуалізовує; г) вибірккову перевірку зошитів слабо встигаючих учнів здійснює частіше.

Причини порушення дисципліни на уроці: а) зумовлені впливом зовні; б) пов'язані з якістю уроку: він проходить нудно, нецікаво; в) пов'язані з внутрішнім життям класу (після уроку якась подія); г) викликані ненормальністю особистих взаємин учня з учителем; д) причиною може бути хворобливість учня.

Шляхи подолання порушень порядку: а) переключення уваги учнів на корисну роботу; б) спокійне зауваження порушнику дисципліни; в) цікавий виклад матеріалу і захоплення ним учнів, швидкий темп уроку; г) пояснення порушнику шкідливості його поведінки; д) нейтральне зауваження всьому класу або конкретному порушнику; зауваження, приємні для дітей; е) дії мімікою, жестами, виразом обличчя, неприємні зауваження.

Умови успішного дисциплінарного впливу: а) не розібравшись у справі, не користуватися стягненням; б) справедливість виховного впливу; в) апеляція до почуття власної гідності.

Основні традиційні вимоги до уроку: а) організаційні (чіткість, раціональне використання часу, обладнання, дисципліна); б) дидактичні (чіткість навчальних завдань, освітня і виховна мета, оптимальний зміст, раціональні методи, дотримання принципів навчання); в) психологічні (врахування психологічних особливостей учнів, психічного стану вчителя та учнів, настрою вчителя); г) етичні (рішучість, вимогливість, принциповість, справедливість, тактовність); д) гігієнічні (температура, освітленість, працездатність, перевтома).

Ефективний урок характеризується: а) керуванням пізнавальною діяльністю учнів на основі закономірностей і принципів навчання; б) напруженою, досконало організованою і результативною пізнавальною діяльністю учнів; в) творчим, нестандартним підходом до розв'язання нестандартних завдань відповідно до наявних умов та можливостей; г) диференційованим підходом до окремих груп учнів; д) ефективним використанням кожної робочої хвилини навчального заняття; е) атмосферою демократизму, змагання, діловитості, стимулювання, дружнього спілкування, прогнозування ходу навчальної діяльності, вибором на цій основі досконалої технології досягнень запрограмованих результатів.

Пошуки вдосконалення уроку: а) різноманітність видів уроків (урок ділова гра,

урок прес-конференція, урок КВК, урок-змагання, урок-консиліум, урок-твір, урок-винахід, урок-залік та ін.); б) максимальна щільність уроку; в) насиченість уроку різними видами пізнавальної діяльності; г) запровадження самостійної діяльності роботи учнів; д) використання програмованого і проблемного навчання; е) здійснення міжпредметних зв'язків; є) подолання перевантаженості учнів.

Цікавими для теорії і практики є власне нестандартні уроки. Суть їх полягає в такому структуруванні змісту і форм, яке викликало б насамперед інтерес в учнів і сприяло їхньому оптимальному розвитку і вихованню. До нестандартних уроків слід віднести інтегровані, міжпредметні, театралізовані, сугестопедичні, уроки з різновіковим складом учнів та інші.

Інтегрованими називаються уроки, які мають на меті подати матеріал кількох тем блоками (В.Ф.Шаталов). Міжпредметні - уроки, які ставлять за мету "спресувати" споріднений матеріал кількох предметів. Театралізовані уроки проводяться в умовах чинних програм і відведеного навчальним планом часу. Вони викликають емоції, збуджують інтерес до навчання, спираючись переважно на образне мислення, фантазію, уяву учнів. Сугестопедичні уроки ще досить рідкі, тому що механізми дії підсвідомого поки технологічно не розроблені щодо педагогіки і окремих методик. Уроки з різновіковим складом учнів мають на меті подати блоками матеріал одного предмета, що за програмою вивчається у різних класах.

Нестандартні уроки руйнують застигли штампи так званих "зунів" (знання, уміння, навички). Структура нових типів уроків також відмінна від традиційних.¹

3. До позаурочних форм навчання належать:

Семінарські заняття. Проводяться вони у старших класах загальноосвітньої школи під час вивчення історії, біології, фізики, хімії, математики й інших предметів. У ньому беруть участь усі учні класу. Учитель наперед визначає тему, мету і завдання семінару, формулює основні і додаткові питання з тем, розподіляє завдання між учнями з врахуванням їх індивідуальних можливостей, підбирає літературу, проводить групові й індивідуальні консультації, перевіряє конспекти.

Семінарське заняття розпочинається з вступного слова вчителя, в якому він нагадує завдання семінару, порядок його проведення, рекомендує, на що необхідно звертати увагу, що слід записати в робочий зошит.

Всі семінарські заняття поділяються на підготовчі ((просемінарські) заняття, власне семінарські заняття (9-11 клас), міжпредметні семінари-конференції. Просемінарське заняття - перехідна форма організації пізнавальної діяльності учнів від уроку, через практичні й лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми власне семінару.

Власне семінарські заняття можуть бути таких видів: розгорнута бесіда, доповідь (повідомлення) - обговорення доповідей і творчих робіт, (коментоване читання, розв'язок задач, диспут. Міжпредметний семінар-конференція - найскладніший вид семінару.

Практикум - форма навчального процесу, при якій учні самостійно виконують практичні і лабораторні роботи, застосовують знання, навички і вміння. Для зручнішого проведення цих робіт учнів поділяють на групи.

Структура практикуму: повідомлення його теми, мети і завдання; актуалізація опорних знань, навичок і вмінь учнів; мотивування навчальної діяльності учнів;

¹ "Паламарчук В.Ф., Рум'янцева Д.І., Антипова О.Й. У пошуках нестандартного уроку //Радянська школа. - 1991. - №1. - с.66.

ознайомлення їх з інструкцією; підбір необхідного обладнання і матеріалів виконання роботи під керівництвом учителя; складання віту, обговорення і теоретична інтерпретація одержаних результатів.

Факультативні заняття - це з'єднувальна ланка між уроками і позакласними заняттями (7-9 кл.) і є сходинкою переходу від засвоєння предмету до вивчення науки, ознайомлять учнів з методами наукового дослідження – (10-11 кл.).

За освітніми завданнями можна виділити такі види факультативів: а) з (поглибленого вивчення навчальних предметів; б) з вивчення додаткових дисциплін; в) з вивчення додаткової дисципліни з одержанням спеціальності; міжпредметні факультативи. Кожен з видів факультативу може ділитися, в залежності від дидактичної мети, на теоретичні, практичні, комбіновані. Відповідно до типу факультативу формуються групи, підбираються форми і методи роботи.

Екскурсія - складна форма навчально-виховної роботи (45-90 хв.). Під час екскурсії учні: а) не тільки засвоюють нові знання, а й поглиблюють, розширюють наявні; здобувають уміння і навички їх застосування; б) дає можливість для комплексного використання методів навчання; в) збагачує знаннями і самого вчителя; г) допомагає виявити практичну значимість знань; д) сприяє ознайомленню учнів з досягненнями науки; е) допомагає влучити учнів до простих досліджень; є) ефективним засобом виховання учнів, зокрема їх емоційної сфери.

Значення екскурсії: а) знання здобуваються в природних умовах; б) багатство ілюстрованого матеріалу для спостереження; в) явища сприймаються в цілості; г) збирається багатий матеріал для подальшої роботи; д) позитивно впливає на емоційну сферу учнів.

Типи екскурсій: а) за відношенням до навчальних програм: програмні і позапрограмні; б) за змістом: тематичні і комбіновані; в) за часом проведення відносно матеріалу, який вивчається: вступні, поточні, заключні; г) за відношенням до навчального предмету: ботанічні, зоологічні, хімічні, фізичні і т.п..

До організації і проведення екскурсій ставляться вимоги: а) наявність у школі системи екскурсійної роботи і підготовка вчителя до екскурсійної роботи; б) чітке визначення освітньої і виховної мети екскурсії; в) вибір оптимального змісту екскурсії з урахуванням рівня підготовки учнів; г) правильний вибір екскурсійних об'єктів; д) дотримання логіки пізнавального процесу; е) оптимальний вибір методів і принципів навчання: є) раціональне поєднання слова і наочності; ж) мотивація пізнавальної діяльності учнів; з) формування в учнів наукового світогляду, моральних та інших якостей; й) формування в учнів загальноосвітніх і спеціальних вмінь і навичок у процесі застосування знань на практиці; і) організаційна чіткість проведення екскурсії; ї) дотримання правил техніки безпеки і правил поведінки під час екскурсії.

Важливе місце серед позаурочних форм навчання займає участь учнів в різноманітних предметних гуртках. Такі гуртки створюються в школах відповідно до навчальних предметів (математичні, фізичні, хімічні, літературні і інші). Щоб викликати інтерес в учнів до діяльності того чи іншого гуртка, в ряді шкіл навіть назви гуртків придумують інтригуючі. Так, наприклад, в одній школі історико-географічний гурток носить назву "ЮМіР (юність, молодість і реальність), гурток юних біологів назвали "ЗЕП" (закохані у природу ентузіасти).

Предметні гуртки беруть участь у проведенні масових виховних заходів у масштабах школи. Вони підготовляють і проводять тематичні вечори, конкурси, олімпіади, тижні і місячники знань, випускають стінну газету і радіогазету,

альманахи. Такі заходи сприяють поглибленню знань учнів і підвищують інтерес до навчальних предметів, знайомлять всіх зі змістом роботи гуртків на їх заняттях.

У виховному відношенні корисно залучати учнів до технічних гуртків. Тут вони мають можливість навчитися певного виду практичної діяльності, виготовленню різноманітних речей. Разом з тим у технічному гуртку вони одержують і знання з певної професії.

Важливо, щоб діяльність технічного гуртка набрала суспільного спрямування. Так, члени радіогуртка, крім вивчення радіоапаратури, можуть готувати і проводити в школі радіопередачі. В технічних гуртках є можливість проводити певну профорієнтаційну роботу з учнями і виховувати у них любов до праці.

З фізичної культури і спорту в школах організуються різноманітні спортивні секції, до яких залучається значна частина учнів.

Оскільки предметні, технічні і спортивні гуртки є позаурочними організаційними формами навчання і мають своїм головним завданням поглиблення одержаних на уроках знань, розвиток інтересів і здібностей дітей в цих галузях, ми не будемо зупинятися на методиці проведення цих видів занять. Хочемо тільки зауважити, що в ході роботи цих гуртків педагог повинен передбачати і виховні питання: моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання; високу організованість і дисципліну під час занять; залучення якомога більше учнів до роботи гуртків; активність і самостійність учнів під час занять.

Домашня навчальна робота: а) своєчасне повідомлення домашнього завдання на уроці; б) систематична перевірка домашнього завдання; в) створення умов для виконання домашнього завдання; г) подолання перевантаженості учнів домашньою навчальною роботою; д) обмеження в часі самопідготовки: 1 клас - до 1 години; 2-3 класи - до 1,5; 4-5 класи - до 2; 6-7 класи - до 2,5; 8 клас - до 3; 9-11 класи - до 4.

Для самостійного виконання домашніх завдань і здійснення самоосвіти потрібно учня навчити: а) бути уважним і спостережливим; б) вміти запам'ятовувати; в) користуватися мислительними операціями; г) цінувати і розподіляти час; д) фіксувати прочитане, побачене, прослухане (тези, конспект, реферат, анотація, рецензія та ін.).

Ведеться робота по подоланню перевантаженості учнів: а) програми і підручники скорочені; б) забороняється давати дітям матеріал, не передбачений програмою; в) визначаються граничні норми щоденної домашньої навчальної роботи для кожного класу; г) не дозволяється давати завдання на канікули, на святкові і вихідні дні; д) вимагається, щоб урочний матеріал був зрозумілий учнем не вдома, а в класі і обсяг домашньої роботи не повинен перевищувати однієї третини того, що зроблено на уроці у 1-7 класах і половини - у 8-11 класах.

Види домашніх завдань: а) робота з текстом підручника; б) завдання по виконанню різноманітних вправ і розв'язання задач; в) виконання різноманітних письмових і графічних робіт. У практиці досвідчених учителів зустрічаються і такі види домашніх завдань: а) прочитати якусь статтю в науково-популярній книзі; б) переглянути такий-то кінофільм; в) поговорити на тему з тією чи іншою особою про якусь подію, факт; г) спостерігати таке-то природне чи побутове явище; д) здійснити такий-то нескладний дослід і т.п.

Методика завдання додому: а) продумана система домашніх завдань, а не випадкова їх послідовність; б) визначення змісту домашнього завдання; в) визначення часу на ознайомлення учнів з домашнім завданням; г) завдання подається при повній увазі всіх учнів; д) зміст домашнього завдання має бути

зрозумілим усім учням; е) інструктаж про виконання домашнього завдання має містити інформацію, що і як робити вдома.

Шляхи оптимізації домашньої навчальної роботи: а) комплексне планування завдань освіти, виховання і розвитку учнів; б) вибір учнями оптимальних методів і прийомів навчальної роботи; в) індивідуалізація і диференціація домашньої роботи; г) навчання школярів методів і прийомів навчальної роботи; д) виховання у школярів пізнавальних потреб, формування мотивів учіння.

Доцільно дати учням таку пам'ятку з наукової організації праці:

1. Спочатку продумай всю роботу.

2. Приготуй все необхідне і прибери все зайве: займи зручну позу.

3. Якщо матеріал великий за обсягом, розділи його на частини, знайди головне в кожній частині, продумай матеріал відомим тобі способом.

4. Працюй за планом без поспіху, усвідомлено.

5. Роби паузи для відпочинку.

6. У кінці роботи перевір чи все правильно зроблено.

7. Необхідні умови для виконання домашніх завдань: певне робоче місце, наявність підручників і посібників, свіже повітря, тиша.

Діяльність учителя на самопідготовці учнів оцінюється за такими параметрами:

а) організація і психологічний настрій учнів на самостійне виконання завдань; б) забезпечення підручниками, навчальними посібниками, додатковою літературою, наочністю, ТЗН і т.п.; в) вдосконалення навчальних навичок; навчання самостійному виконанню завдання; г) ступінь теоретичних знань, навичок і вмій; д) роль і місце контролю і самоконтролю у діяльності учнів; е) дотримання режимних моментів; є) елементи наукової організації праці учнів; ж) надання допомоги відстаючим учням.

Риси творчої діяльності учня: а) бачення нової функції об'єкта (олівець-дирокол); б) самостійне комбінування відомих способів діяльності в нові; в) бачення структури об'єкта, його елементів, істотні і неістотні зв'язки між ними; г) альтернативне мислення, тобто бачення можливих розв'язків даної проблеми; д) побудова принципово нового способу розв'язку на відміну від відомих.

Консультація: індивідуальна, групова; з метою розвитку навчальних можливостей, попередження і подолання неуспішності учня; методика їх проведення.

Організаційні форми трудового навчання: уроки ручної праці мають таку структуру: організація учнів на роботу; визначення теми та мети уроку: інструктаж; виготовлення виробу; підсумок роботи; визначення чергового заняття. Трудові заняття з сільського господарства проводяться за такою схемою: вступна бесіда; демонстрування раціональних прийомів праці: пробні вправи учнів; розподіл трудових завдань і робочих місць; виконання завдань; приймання роботи вчителем, оцінка, підбиття підсумків. Виробнича екскурсія; робота в учнівській кооперації; заняття з цехах промислових підприємств, селянських спілках, на фермах.

Запитання і завдання

1. У чому полягає основний недолік уроку як форми навчання?

1. Урок втомлює учнів.

2. Урок породжує формалізм у знаннях учнів.

3. Всі учні повинні в основному підкорятися на уроці загальному плану і темпу роботи.

4. Урок спонукає вчителя до штампів і догматизму в навчанні.

5. Правильної відповіді немає.

2. У якій групі перелічені основні форми організації навчальної роботи, що практикуються в сучасній українській школі?

1. Лабораторно-бригадна організація навчального процесу, репетиторська система, бель-ланкастерська система.

2. Усний виклад знань, бесіда, робота з книгою.

3. Предметна система навчання, операційна система навчання, моторно-тренувальна система навчання.

4. Урок, практикуми, семінари, екскурсія, факультатив, консультація, домашня навчальна робота, предметний гурток.

5. *Правильної відповіді немає.*

3. Який тип уроку серед перелічених нижче є зайвим ?

1. Урок засвоєння нових знань.

2. Урок формування вмінь та навичок.

3. Урок застосування знань, умінь та навичок.

4. Урок застосування знань, умінь та навичок в нестандартних умовах.

5. Урок узагальнення та систематизації знань.

6. Урок перевірки, оцінки та корекції знань, уміння та навичок.

7. Комбінований урок.

4. *Вкажіть найефективніший шлях індивідуалізації навчання на уроці:*

1. Додаткові заняття з відстаючими.

2. Закріплення сильних учнів за слабшими.

3. Диференціювання самостійних робіт для слабших, середніх і сильніших учнів.

4. Орієнтування в навчанні на середніх учнів.

5. *Правильної відповіді немає.*

5. *Чим обумовлена необхідність домашніх завдань ?*

1. Привчання учнів до регулярного і відповідального виконання самостійної роботи.

2. Нагромаджують оцінки за самостійну роботу учнів.

3. Домашні завдання дозволяють заповнити вільний час учня.

4. Ліквідуються прогалини в засвоєнні знань на уроках.

5. *Правильної відповіді немає.*

6. *Які характерні особливості практикумів ?*

1. В практикум входить комплекс самостійних робіт, у процесі практикуму робота проводиться самостійно.

2. Практикум - це окремі практичні чи лабораторні роботи учнів, навчальна робота в процесі практикуму проводиться по групах.

3. Практикум - це окремі практичні або лабораторні роботи, навчальна робота в процесі практикуму проводиться фронтально.

4. Практикум - це окремі практичні й лабораторні роботи, у процесі практикуму робота проводиться індивідуально.

5. Навчальна робота в процесі практикуму проводиться фронтально, в практикум входить комплекс самостійних робіт.

7. *Які характерні особливості семінарських занять ?*

1. Семінарські заняття - це метод навчальної роботи. Застосовуються в усіх класах школи.

2. Семінарське заняття - це форма навчальної роботи, основний вид роботи на семінарських заняттях: заслуховування і обговорення доповідей учнів. Проводяться

тільки в старших класах.

3. Семінарське заняття - це форма навчальної роботи. Проводиться тільки в старших класах.

4. Семінарське заняття - це форма навчальної роботи, основний вид роботи на семінарському занятті - самостійна робота учнів з книгою, проводиться тільки у старших класах.

5. Основний вид роботи на семінарському занятті - самостійна робота учнів з книгою, проводиться в усіх класах школи.

8. *Чим екскурсія відрізняється від уроку?*

1. Екскурсія не жорстко обмежена в часі, на уроці превалюють словесні методи навчання, на екскурсії основним змістом є сприймання явищ і предметів у їх природних умовах.

2. Екскурсія не жорстко обмежена в часі, навчальна екскурсія на відміну від уроку проводиться тільки в старших класах.

3. Урок - це форма навчання, екскурсія - метод навчання, навчальна екскурсія на відміну від уроку проводиться тільки в старших класах.

4. Урок - це форма навчання, екскурсія - метод навчання, на уроці превалюють словесні методи навчання, на екскурсії основним змістом є сприймання явищ і предметів у їх природних умовах.

5. Урок - це форма навчання, екскурсія - метод навчання, на уроці використовуються в основному словесні методи навчання, на екскурсії основним змістом є сприймання явищ і предметів у їх природних умовах.

9. *Проведіть спостереження організації самопідготовки в групі продовженого дня:*

1. Ваші зауваження про зміст, обсяг і диференціацію домашніх завдань, виконуваних учнями.

2. У чому виражається роль вихователя як керівника самопідготовки ?

Консультації. 1. Правильна відповідь 3. 2. Правильна відповідь 4. 3. Правильна відповідь 3. 4. Правильна відповідь 1. 5. Правильна відповідь 1. 6. Правильна відповідь 2. 7. Правильна відповідь 2. Зверніть увагу на те, що екскурсія - це форма, а не метод навчання. В ході її проведення використовуються різні методи і засоби навчання.

Рекомендована література: 13; 36;37;38; 40.

Тема 16. Контроль і оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів

1. *Суть і основні види контролю успішності учнів.*

2. Оцінка результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів. Критерії норми оцінки.

1. Контроль це компонент навчального процесу, який полягає в перевірці його результативності.

Функції контролю: освітня, діагностична, виховна, розвиваюча, стимулююча, управляюча, оцінююча.

Освітня (навчальна) функція: перевірка сприяє глибшому засвоєнню програмового матеріалу, тобто в процесі слухання відповідей товаришів, доповнень учителя здійснюється систематизація знань, їх закріплення. Діагностична: аргументоване визначення стану успішності учнів, порівняння засвоєння ними знань, умінь і навичок. Виховна: контроль привчає учнів до систематичної роботи, дисциплінує, сприяє формуванню відповідальності, активності, самостійності.

Розвиваюча: у процесі виконання завдань діти самостійно роблять висновки, узагальнюють, застосовують знання у змінній або новій ситуаціях, вчать ся виділяти головне тощо. Стимулююча: схвалення навчальних успіхів учня веде до розвитку в нього позитивних мотивів навчання. Управляюча: визначення стану успішності учнів дає можливість своєчасно вжити необхідні заходи щодо попередження і подолання їх неспішності. Оцінююча: об'єктивна оцінка рівня знань учнів сприяє формуванню бажання вчитися.

За місцем у навчальному процесі розрізняють такі види контролю: попередній, поточний, періодичний, підсумковий.

Попередній контроль проводиться в основному з діагностичною метою перед вивченням нової теми або на початку уроку, чверті. Мета його ознайомлення із загальним рівнем підготовки учнів з предмета, щоб намітити подальшу організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів. Поточний - здійснюється у повсякденній навчальній роботі і виражається в систематичних спостереженнях учителя за навчальною діяльністю учнів на кожному уроці. Мета - оперативне одержання об'єктивних даних про рівень знань учнів і якості навчальної роботи на уроці і вирішення завдань керівництва навчальним процесом. Періодичний (тематичний) - виявлення і оцінка знань і умінь учнів, засвоєних на кількох уроках з метою виявлення наскільки учні успішно володіють системою певних знань, чи відповідають вони програмі. Тематичний - різновидність періодичного. Підсумковий це перевірка рівня засвоєння знань і умінь учнів за більш тривалий період навчання: за чверть, півріччя, рік або завершення курсу навчання (заклучний контроль). Мета його - встановити систему і структуру знань учнів. Основна форма підсумкового контролю - заліки та іспити.

2. Основні вимоги до перевірки і оцінки успішності: а) індивідуальний характер; б) систематичність; в) достатня кількість даних для оцінки; г) тематична спрямованість; д) об'єктивність, умотивованість оцінок; е) єдність вимог учителів; є) оптимальність; ж) всебічність.

Критерії оцінки. Обсяг (повнота) знань визначається кількістю всіх елементів знання про вивчений об'єкт, які передбачає навчальна програма. Глибина знань характеризується числом усвідомлених учнями істотних зв'язків і відношень у знаннях. Міцність знань - це збереження в пам'яті вивченого матеріалу, який характеризується повнотою і тривалістю, легкістю і безпомилковістю відтворення. Оперативність знань - передбачає вміння учня використати знання у стандартних однотипних умовах. Уміння викласти знання в усній, письмовій і графічній формах. Якість умінь і навичок.

Рівень знань, як критерій оцінки, може бути: репродуктивний (знання учнів виступають як усвідомлено сприйнята, зафіксована в пам'яті і відтворювана об'єктивна інформація про предмети пізнання); реконструктивний (знання учнів проявляються у готовності і вмінні застосувати їх у подібних, стандартних або варіативних умовах); творчим (учні можуть продуктивно застосовувати знання і засвоєні способи дій в нетипових, змінених (нестандартних) ситуаціях).

Норми оцінок - це ті конкретні вимоги, які регулюють виставлення оцінок з різних навчальних предметів за усну відповідь чи письмову роботу.

"Ефекти" суб'єктивізму оцінки: сукупності, контрасту, роду, ідеалу, статі, голосу, втоми, очікування, поблажливості або суворості, першого ураження, останнього враження.

Шляхи подолання формалізму в оцінці результатів праці учнів: а) виставляти

оцінки за наявний рівень знань; б) на оцінку не повинні впливати інші фактори (поведінка на уроці, забув зошит та ін.); в) не виставляти оцінки за інерцією, враховуючи попередні успіхи або невдачі; г) подолати хаотичність у виставленні оцінок заради оцінок; д) не допускати невмотивованості оцінок; е) використовувати результати перевірки для вдосконалення навчального процесу; є) не орієнтуватися на середній бал; ж) вести тематичний облік.

Знахідки передових учителів по вдосконаленню методики перевірки і оцінки успішності: а) поурочний бал; б) тематичний облік; в) зошити з друкованою основою; г) творчі завдання; д) поділ учнів класу на групи за рівнем навчальних можливостей; е) контрольні картки; є) залікові книжки; ж) листки відкритого обліку знань (Шаталов); з) залучення самих учнів до виставлення оцінок; й) навчання без оцінок (Амонашвілі).

У школах США надають великого значення інформуванню учнів про їх успіхи у навчанні, можливості порівняти свою роботу з роботою однокласників, розкривши загальну картину розподілу виставлених (за тестуванням) оцінок. Тоді кожен учень може впевнитися, до якої категорії потрапляють результати виконаного ним тесту. Це можна проілюструвати прикладом: 90-100 - 3 учні; 80-89 - 7 учнів; 70-79 - 16 учнів; 60-69 - 2 і; 50-59 - 1 учень (всього у класі 29 учнів).

Такий розподіл оцінок за категоріями демонструє учневі, у якому становищі він опинився у порівнянні з іншими. Цю картину можна зробити більш детальною і корисною для учнів, якщо оперувати інтервалами в п'ять, а не в десять балів. Середній бал можна виводити кожному учневі за тиждень чи інший період. Потім на дошці розподіляються "середні" оцінки всього класу. Таким чином кожен учень одержує чітке уявлення про свою УСПІШНІСТЬ у порівнянні з іншими.

Запитання і завдання

Який з перелічених нижче видів контролю не "вписується" в загальну схему?

1. Попередній.
2. Поточний.
3. Періодичний.
4. Тематичний.
5. Фронтальний.
6. Підсумковий.

2. Якого критерію оцінки знань немає серед перелічених.

1. Обсяг (повнота) знань.
2. Міцність знань.
3. Оперативність знань.
4. Уміння викласти знання.
5. _____,
6. _____.

3. Які основні умови, за яких оцінка стає ефективним засобом підвищення успішності?

1. Заохочення оцінкою, коментування оцінки, об'єктивність оцінки.
2. Коментування оцінки, об'єктивність оцінки.
3. Погроза переведення з "середніх" учнів до "слабших", таємниця оцінки.
4. Коментування оцінки, погроза, переведення з "середніх" учнів до "слабших".
5. Таємниця оцінки, об'єктивність оцінки.

4. Що є основою обліку шкільної роботи?

1. Інспекторська перевірка школи.

2. Облік відвідування адміністрацією уроків.

3. Облік проведених школою виховних заходів.

4. Поточний контроль знань учнів.

5. Правильної відповіді немає.

5. *Яка з перелічених нижче вимог не належать до основних вимог щодо перевірки і оцінки успішності?*

1. Індивідуальний характер.

2. Систематичність.

3. Тематична спрямованість.

4. Колективний характер.

5. Об'єктивність, вмотивованість оцінки.

6. Єдність вимог учителя.

7. Оптимальність успішності.

8. Всебічність (достатня кількість даних для оцінювання).

6. *Чи не гальмують низькі оцінки розвиток особистості дітей ?*

7. *У бесіді з досвідченими вчителями з'ясуйте, як часто, якими засобами вони перевіряють знання і вміння школярів.*

8. *Виявіть причини неуспішності одного з учнів класу і визначте заходи щодо подолання її.*

9. *Запишіть свої спостереження уроку (з будь-якого предмета) і проаналізуйте його з точки зору педагогічної доцільності і ефективності проведення вчителем оцінки знань учнів.*

10. *Проведіть аналіз даних обліку успішності за класним журналом у п'яти учнів. Вкажіть тенденції успішності навчання кожного.*

11. *Чи можна, на Вашу думку, здійснювати контроль без оцінки знань, умінь та навичок? Приведіть аргументи за і проти цього.*

Консультації. Правильні відповіді: 1.5. 2. Якість умінь і навичок та глибина знань. 3.2. 4.4. 5.4.

Рекомендована література: 37;50;52.

Тема 17. Вибрані проблеми дидактики.

1. Диференційоване навчання в школі.

2. Проблема навчання обдарованих учнів.

3. Причини неуспішності і шляхи їх подолання.

4. Оптимізація процесу навчання.

1. Диференційоване навчання. Класно-урочна система вимагає вдосконалення навчального процесу шляхом диференціації завдань і методики навчання в залежності від можливостей учнів. Навчально-виховний процес, який враховує типові індивідуальні особливості учнів, прийнято називати диференційованим, а навчання за таких умов – диференційним навчанням.

Види диференціації:

а) за здібностями, коли учні розподіляються по навчальних групах за одною з ознак: за загальними здібностями; за окремими здібностями. У першому випадку за результатами успішності учні розподіляються по класах А, В, С і навчаються за відповідними програмами. Можливі переводи з одного в інший клас. У другому випадку учні групуються за здібностями до тої чи іншої групи предметів (гуманітарних, природничих, фізико-математичних);

б) за відсутністю здібностей: учні, що не встигають з тих чи інших предметів, групуються у класи, в яких ці предмети вивчаються за заниженим рівнем і в

меншому обсязі (Франція);

в) за майбутньою професією: навчання дітей в музичних, художніх, з поглибленим вивченням іноземних мов школах;

г) за інтересами учнів: навчання в класах чи школах з поглибленим вивченням фізики, математики, хімії, інших предметів;

д) за талантами дітей: важливо відшукати серед дітей таланти і створити умови для їх всебічного розвитку (в Тернополі - школа "Відродження"). Пошуки здійснюються шляхом різноманітних конкурсів, олімпіад. За Н.С.Лейтисом для здібних дітей характерні: уважність, зібраність, постійна готовність до напруженої праці; готовність до праці, що переростає в працелюбність, в потребу працювати безустанно, без відпочинку; швидкість мислення, висока продуктивність розумової праці; широке коло пізнавальних інтересів, що виступають постійним стимулом розумової активності.

Диференційоване навчання у практичній діяльності вчителя: а) всі учні одержують однакової трудності завдання, але слабшим учням надається індивідуальна допомога під час їх виконання; б) слабшим учням даються окремі завдання; в) спочатку дається легше завдання, але згодом ускладнюється додатковим завданням. У цілому диференціація завдань за змістом може бути: по кількості завдань; за ступенем їх трудності; за ступенем самостійності їх виконання.

Учнів, відповідно до їх навчальних можливостей, можна умовно поділити на такі групи:

Учні з дуже високими навчальними можливостями характеризуються здатністю швидко засвоювати матеріал, вільно вирішувати завдання, з інтересом самостійно працювати, потребують завдань підвищеної трудності.

Учні з високим рівнем навчальних можливостей характеризуються міцними знаннями, володіють навичками самостійної роботи, не уступають першій групі у засвоєнні матеріалу, але не завжди старанно закріплюють вивчене, бо не властива їм висока працездатність, вимагають корекції їх роботи, періодичного контролю за їх навчальною діяльністю.

Учні із середніми навчальними можливостями характеризуються здатністю вчитися нормально, для окремих властива висока наукованість при низькій навчальній працездатності, для інших - середня наукованість при середній працездатності, вимагають оперативної підтримки і допомоги педагога.

Учні з низькими навчальними можливостями мають низький рівень наукованості або навчальної працездатності, вимагають спеціального підходу педагога.

Формування тимчасових груп:

а) учні не повинні здогадуватися про суть їх поділу на групи; б) до складу групи може входити 4-6 учнів; в) група може бути гомогенна (однорідна) або гетерогенна (неоднорідна); г) найефективніша група змішана, але продуктивність роботи низька; д) комплекти можна міняти залежно від мети; е) комплект може складатися з учнів таких груп: 4, 3, 2 і 1; 4, 3, 2 і 2; 3, 3, 2 і 2. Позитивним у груповому навчанні є: а) можливість поставити навчальні завдання пошукового типу; б) добрі передумови для використання комплексних розумових дій; в) вирішуються навчальні завдання у процесі спілкування членів групи, виховується колективізм, формуються комунікативні якості, здійснюється розподіл праці між членами групи; г) вчитель здійснює керівництво навчальним процесом опосередковано. Структура процесу групового навчання: підготовка учнів: постановка вчителем завдання і прийняття

його учнями; попередні роздуми, дискусія про шляхи вирішення завдання; виконання дій, вирішення завдання: оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності.

Готовність учителя до здійснення диференційованого навчання, а) знання учнів, уміння розподілити їх по групах, розмістити групи; б) вміння підібрати консультантів; в) уміння розробити заняття в деталях; г) уміння чітко сформулювати основні і додаткові запитання, продумати час на їх виконання; д) продумати систему оперативного контролю; е) вміння поєднувати індивідуальну, групову і фронтальну роботу; є) вміння продумати власну педагогічну діяльність на занятті; ж) наявність необхідних дидактичних матеріалів.

У школах США практикується поділ учнів на чотири категорії, відповідно до їх розумових здібностей (коефіцієнт інтелекту):

1. Високий рівень. К.І. = 110 балів і вище. В залежності від кількості балів за тестом К.І. учні цієї категорії класифікуються як дуже здібні (110-119), незвичайні (120-139) і обдаровані (140 і більше).

2. Середній рівень. К.І. = 90-109 балів.

3. Рівень нижче середнього. К.І. = 70-89. До цієї групи належать діти із затримкою в розумовому розвитку (80-89) і межовими порушеннями інтелекту (70-79).

4. Розумове відсталі діти. К.І. нижче 70. Вони, в свою чергу, класифікуються як такі, що піддаються навчанню (приблизно 50-60), піддаються прищепленню елементарних навичок (приблизно 25-49), такі, що вимагають постійної опіки (нижче 25).

Комплектування груп учнів може бути однорідне і неоднорідне. У неоднорідному класі вчать учні з різними здібностями. Фактично для викладання у такому класі від учителя вимагається "потрійна" підготовка (навчання розумово відсталих, як правило, проводиться окремо). Учитель повинен розподіляти свій час між трьома групами учнів і не може віділити час тільки одній з них. Останнім часом ці недоліки усуваються шляхом програмованого навчання, індивідуалізації навчання та навчання за допомогою комп'ютера.

Навчання в однорідних групах також може мати різні форми. Найпоширенішим є створення спеціальних класів у звичайній школі. Учень з особливими здібностями може бути зарахований до такого класу, де може розвивати свої здібності. Аналогічним чином вирішується питання з учнями, які мають низький рівень інтелектуального розвитку. Групування учнів за здібностями супроводжується відповідними модифікаціями шкільних програм, коли кожна група слідує своєму профілю навчання. Так, учні з хорошими здібностями вчать в старших класах на відділенні підготовки до коледжу і відповідно оволодівають більш складними дисциплінами. А для учнів з пониженим інтелектом є програма так званого "базового" навчання (вузьковиробнича спрямованість). Разом з академічним профілем в середній І школі є програми цільової професійної підготовки: індустріальна, комерційна, сільськогосподарська. Принциповою особливістю американської школи є відсутність обов'язкових навчальних програм і єдиних вимог до знань учнів.

2. Проблема навчання найбільш підготовлених учнів (обдарованих). Одним з важливих напрямків діяльності вчителя в умовах загальноосвітньої школи є його робота з учнями, яким властиві підвищені навчальні можливості. Такі учні характеризуються порівняно високим розвитком мислення, довготривалим

запам'ятовуванням навчального матеріалу, добрими навичками самоконтролю в навчальній діяльності, великою працездатністю тощо. Для них характерна неординарність, свобода вираження, багатство уяви, чіткість різних видів пам'яті, швидкість реакції, вміння піддавати сумніву і науковому осмисленню певних явищ, стереотипів, догм.

Учні з підвищеними навчальними даними мають сприятливі морально-психологічні можливості для активної навчальної діяльності і ці можливості дозволяють зробити роботу більшу за обсягом і інтенсивністю з тим, щоб навчальне навантаження сприяло розвитку їх навчальних можливостей, а не стримувало б цей процес через недостатню навантаженість учнів.

Існує кілька типів індивідуальної обдарованості: раціонально-мислительний (необхідний вченим, політикам, економістам); образно-художній (необхідний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам); раціонально-образний (необхідний історикам, філософам, учителям); емоційно-почуттєвий (необхідний режисерам, літераторам).

Стосовно цієї категорії учнів мають бути зроблені акценти такого характеру: а) повне задоволення запитів найбільш підготовлених дітей у поглибленому вивченні предметів на основі широкого ознайомлення їх з сучасною наукою; б) створення умов для задоволення їх різнобічних пізнавальних інтересів і одночасно для розвитку здібностей, виявлених у тій чи іншій галузі діяльності; в) забезпечення можливостей для широкого прояву творчих елементів в їх навчальній і позашкільній роботі; г) прилучення їх до надання допомоги своїм однокласникам у навчанні, в розвитку навчальних можливостей; д) попередження розвитку в них переоцінки своїх можливостей, лінії через систематичну незавантаженість.

Формами роботи з цією категорією учнів можуть бути групові і індивідуальні заняття з ними на уроках і позаурочний час, факультативи. Зміст навчальної інформації для цих учнів має доповнюватись науковими відомостями, які вони можуть одержати в процесі виконання додаткових завдань у цей же проміжок часу, що й інші учні, але за рахунок більшого темпу обробки навчальної інформації.

У методах навчання цих учнів мають превалювати самостійна робота, частково-пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь і навичок. Контроль за їх навчанням має націлюватись на стимулювання поглибленого вивчення навчального матеріалу, його систематизацію, класифікацію, перенос знань у нові ситуації, виявлення і розвиток творчих елементів у їх навчанні. Домашні завдання таким учням повинні мати творчий характер.

Названі моменти в навчальних заняттях на уроках повинні доповнюватись системою позакласної та позашкільної роботи, яка організується у вигляді виконання учнем позанавчальних завдань, відвідування занять гуртка або участі в масових заходах тематичного характеру: вечорів любителів літератури, історії, фізики, хімії і ін., огляди-конкурси художньої, технічної і інших видів творчості, зустрічі з ученими і т.п. Індивідуальні форми позакласної роботи передбачають виконання школярами різноманітних завдань, участь в обласних, міських і інших олімпіадах. Важливо при цьому керувати позакласним читанням учнів. Необхідні і контакти вчителів з позашкільними установами, де займаються школярі. Вчителі вивчають інтереси і нахили учнів і допомагають їм обрати профіль позашкільних занять.

Стримують розвиток обдарованих дітей: відсутність соціально-матеріальної бази, поля прояву різнобічних талантів дітей, їх творчості; формалізована,

механізована і автоматизована система навчання; поневолення дитячої обдарованості бездуховною масовою культурою; відсутністю психологічної допомоги дітям у подоланні комплексу неповноцінності.

"... У природі немає дитини безталанної, ні на що не здатної. Кожному може дати щастя творення, кожного треба вивести в люди. Це перший наріжний камінь моєї педагогічної системи" – стверджував В.О. Сухомлинський.

У США для дітей з особливими здібностями існує прискорене навчання. Його програма передбачає дострокове завершення шкільного навчання. Обдарованій дитині можуть дозволити розпочати навчання в школі раніше. В її стінах дитині дається можливість засвоїти програму швидше, ніж це під силу учням із середніми здібностями. Можливе дострокове переведення із класу до класу. Практикується в роботі з такими дітьми швидкий темп навчання з окремих дисциплін, створення спеціальних груп прискореного навчання, складання тестів з окремих дисциплін екстерном. Можуть використовуватись програмоване та індивідуалізоване навчання та використання комп'ютера.

3. Проблема відставання учнів у навчанні.

Проблема неуспіхів у навчанні школярів інтенсивно досліджувалась відомими вченими Ю.К. Бабанським, В.С. Цетлін, М.І. Мурачковським. За їх даними контингент учнів, які відчують труднощі в навчанні, складає біля 12,5% від всієї кількості учнів. Такий стан у значній мірі ускладнює роботу вчителя в навчальному процесі.

В психолого-педагогічній літературі зустрічаються два поняття, які характеризують це явище, а саме: неуспішність і відставання. В.С. Цетлін під "неуспішністю" розуміє невідповідність підготовки учнів вимогам змісту освіти, фіксована через якийсь значний проміжок часу навчання (вивчення розділу, в кінці чверті, півріччя). "Відставання" - це невиконання вимог (або однієї з них), яке має місце на одному з проміжних етапів того відрізка навчального процесу, який є тимчасовою рамкою для визначення успішності. Неуспішність і відставання взаємозв'язані. В неуспішності синтезовані окремі відставання, вона - підсумок процесу відставання.

В цілому неуспішність може бути: а) загальне і глибоке відставання з багатьох предметів і за тривалий час; б) часткове або стійке відставання з кількох складних предметів; в) епізодичне відставання з одного або кількох навчальних предметів, яке можна подолати.

Ознаки відставання. В.С. Цетлін розкрила ознаки, за якими можна визначити відставання учня у навчанні:

а) не може сказати, в чому трудність завдання, намітити план його вирішення самостійно, вказати, що нового одержано в результаті його вирішення; б) не задає запитань по суті виучуваного, не робить спроб знайти і не читає додаткової до підручника літератури; в) пасивний і відвертається у ті моменти уроку, коли йде пошук, вимагається напруження думки. подолання труднощів; г) не реагує емоційно (міміка, жест) на успіхи і невдачі, не може дати оцінки своїй роботі, не контролює себе; д) не може пояснити мету виконуваної ним вправи, сказати, на яке правило вона дана, не виконує вказівок правила, пропускає дії, плутає їх порядок, не може перевірити одержаний результат і хід роботи; е) не може відтворити визначення понять, формул, доведень, не може викласти систему понять, відійти від готового тексту; є) не розуміє тексту, побудованого на вивченій системі понять. Ця сукупність ознак відставання вимагає конкретизації стосовно до навчальних

предметів.

Причини відставання у навчанні. Причини відставання можна звести до таких груп:

а) недоліки фізичного і психічного розвитку (слабке здоров'я, нерозвинута пам'ять і мислення, навички навчальної праці);

б) недостатній рівень вихованості (відсутність інтересу до навчання, слабка сила волі, недисциплінованість, відсутність почуття обов'язку і відповідальності);

в) недоліки в діяльності школи (відсутність у класі атмосфери поваги до знань, недоліки в методиці викладання, недостатня організація індивідуальної і самостійної роботи учнів, байдужість і слабка підготовка вчителя);

г) негативний вплив сімейної атмосфери (недостатні матеріальні умови життя сім'ї, негативне ставлення батьків до школи і навчальної праці дітей, відрив дітей від навчальної праці і ін.).

Дослідження переконують, що вказані причини по-різному впливають на хлопців і дівчат. Так, серед невстигаючих майже 80 відсотків хлопців і 20 відсотків дівчат. Слабке здоров'я виступає домінуючою причиною неуспішності у хлопців вдвоє рідше, ніж у дівчат. Недостатній рівень вихованості в хлопців зустрічається у три рази частіше, ніж у дівчат.

Робота з відстаючими учнями. Подоланню епізодичної неуспішності сприяють: консультації з питань раціоналізації навчальної праці; посилення контролю за щоденною працею учнів; своєчасне реагування на окремі факти відставання, виявлення їх причин і прийняття оперативних заходів по їх усуненню; індивідуальні завдання по вивченню пропущеного; контроль за виконанням заданого. Для подолання стійкого відставання з одного предмета чи предметів одного профілю необхідні: вдосконалення методики викладання предмета: доступне розкриття навчального матеріалу, розвиток мислення учнів; диференціювання завдань по усуненню прогалин в знаннях: організація спеціального повторення слабо засвоєних тем; проведення спеціальних заходів по розвитку інтересу до навчального предмета. З метою подолання стійкого і широкопрофільного відставання учнів слід: проводити заходи по подоланню епізодичного і часткового відставання; координувати дії всіх учителів з предметів, з яких учень відстає.

У процесі подолання неуспішності школярів: а) усувають прогалини в навичках навчальної праці; б) долають прогалини в розвитку мислення школярів; в) долають негативне ставлення учнів до навчання; г) усувають прогалини в знаннях учнів; д) долають причини щодо неуспішності.

Класи вирівнювання. Класи вирівнювання комплектують на базі однієї чи кількох початкових шкіл мікрорайону з дітей, які на час вступу до школи виявились непідготовленими до систематичного навчання у звичайних умовах, а також з числа невстигаючих з основних предметів учнів першого і другого класів. У цих дітей певна затримка розвитку сприймання і мислення, послаблення пам'яті, нестійка увага, але не настільки, щоб вважати їх як категорію дефективних. Це нормальні діти, які вимагають посиленої уваги, особливих зусиль, своєрідної "щадящої педагогіки".

За два-три роки інтенсивної роботи вчителя такі діти "вирівнюються" у знаннях зі своїми ровесниками із звичайних класів і потім можуть разом з ними успішно продовжувати навчання в середній школі.

Важливий фактор успішної роботи класів вирівнювання - відносна однорідність складу учнів, порівняно однакова їх шкільна зрілість. Учителям класів

вирівнювання надається можливість маневрувати навчальним матеріалом, використовувати його у відповідності з обставинами, які склалися під час вивчення тієї чи іншої теми. У випадку необхідності можна тимчасово сповільнити темп проходження навчальної програми як окремими учнями, так і класом у цілому. Тут основним є не проходження програми, а достатнє засвоєння кожним учнем матеріалу, ліквідація прогалин у знаннях, розвиток уміння вчитися, що створює плацдарм для подальшого, вже швидкого просування, в ході якого надолужується колишнє відставання. Певне значення має і фактор наповнення класів вирівнювання (не більше 20 чоловік). У такі класи призначаються спеціалісти високої кваліфікації, здатні творчо, залежно від умов організувати пізнавальну діяльність учнів.

В зарубіжній теорії і практиці подолання неуспішності учнів здійснюють шляхом індивідуалізації навчання, створення особливих класів вирівнювання. Для відстаючих готують програмовані посібники, створюють спеціальні комп'ютери для їх індивідуальної роботи.

4. Оптимізація процесу навчання. Оптимізація процесу навчання - це таке управління, яке організовується на основі всебічного врахування закономірностей, принципів навчання, сучасних форм і методів навчання, а також особливостей даної системи, її внутрішніх і зовнішніх умов з метою досягнення найефективнішого (в межах оптимального) функціонування процесу з точки зору заданих критеріїв.

До критеріїв оптимізації процесу навчання належать: а) ефективність процесу навчання - результат успішності навчання учнів, а також їх вихованості і розвитку; б) якість навчання - ступінь відповідності результатів навчання вимогам всього комплексу цілей і завдань навчання, ступінь відповідності результатів максимальним можливостям кожного школяра в певний період розвитку; в) оптимальність витрат часу та зусиль учителів і учнів, відповідність діючим гігієнічним нормам.

Вибір певної структури процесу навчання завжди пов'язаний з прийняттям педагогом рішення про завдання, зміст, форми і методи навчання. Такі рішення приймаються з різним рівнем обґрунтованості, з різною впевненістю в те, що вибраний комплекс засобів є найкращим для даних умов.

Мають місце такі види вирішень: а) машиналъне, що приймається ще до того, як осмислюється інформація, в основному рефлексивно; б) інтуїтивне, що базується на інтуїції; в) асоціативне, що опирається на асоціації з попередніми рішеннями; г) пробне, що ґрунтується на методі проб і помилок; д) імовірнісне, що передбачає деяку оцінку ймовірного результату рішення; е) детерміноване - найповніше обґрунтоване, що опирається на знання причинно-наслідкових зв'язків і інших зв'язків у системі, які дозволяють науково передбачити результати.

Основні вимоги до вибору цілісної структури процесу навчання: а) цілісне охоплення процедурою вибору всіх основних компонентів процесу навчання; б) опора на всі принципи дидактики; в) послідовне врахування цілей навчання, можливостей системи, завдань навчання, специфіки змісту і форм його організації при виборі методів навчання; г) врахування діагностичного характеру засобів і видів навчання, їх переважаючої спрямованості на вирішення певного кола завдань, наявність у зв'язку з цим сильних і слабких сторін у кожному з них, необхідність опори на сильні і нейтралізації слабких сторін; д) орієнтація вибору на раціональне розмаїття засобів навчання з метою максимально важливого врахування особливостей учнів і комплексної реалізації всього кола завдань навчання; е) динамічний підхід до вибору структури процесу, що відображає динаміку самої

системи, в якій протікає навчання, тобто виключення з практики шаблонної структури навчання для учнів певного класу, зміну характеру навчання з розвитком школярів.

Найбільш типовий підхід до вибору оптимального варіанту вивчення навчального матеріалу:

а) аналіз змісту навчального матеріалу: складність змісту, його характер (основний, теоретичний, експериментальний), спосіб подання інформації (словесний, наочний, практичний), логічний підхід до викладу (індуктивний, дедуктивний), характер пізнавальної діяльності учнів (репродуктивний, пошуковий, репродуктивно-пошуковий), новизна змісту (повна, часткова, мінімальна);

б) аналіз пізнавальних можливостей учнів: рівень вихованості, рівень освітньої підготовки, ступінь трудності матеріалу для даного класу, домінуюче ставлення до навчання, типовий характер пізнавальної діяльності, рівень навичок навчальної праці, темп навчальної роботи, стан впливу мікросередовища;

в) самоаналіз можливостей педагога: наявність належної навчально-матеріальної бази, володіння класом, атмосфера стосунків між педагогом і учнями;

г) конкретизація цілей і завдань навчання: освітні (формування знань, і спеціальних умінь з предмету, навичок навчальної праці, позитивного ставлення до навчання), виховні (моральні, етичні, трудові якості, світогляд), розвитку (інтелектуального, емоційного);

д) конкретизація змісту навчального матеріалу: забезпечення політехнічного характеру змісту, міжпредметних зв'язків, виховного характеру змісту, розвиваючого характеру;

е) вибір форм навчання: тип уроку, групові, індивідуальні форми роботи в класі і вдома; є) вибір методів навчання: словесні, наочні, практичні; стимулювання пізнавальної діяльності учнів; методика контролю і самоконтролю; темп навчання.

Запитання і завдання

1. *Чи завжди додаткові заняття дають очікувані результати? Як організувати їх проведення, щоб були позитивні результати?*

1. Додаткові заняття перевантажують слабких учнів, підривають їх здоров'я, викликають у них зневагу до навчання.

2. Додаткові заняття корисні: завдяки їм учні усувають прогалини в своїх знаннях.

3. Додаткові заняття не приносять користі, тому що проводяться не систематично, це латки на прогалинах в знаннях.

4. Треба відмінити і не допускати додаткових занять, тому що ліниві учні будуть надіятись на те, що, якщо вони не вивчать матеріал, можна буде всунути цю прогалину на додаткових заняттях.

5. Правильної відповіді немає.

2. *Дайте оцінку різним видам диференціації навчання на уроці.*

1. Усі учні одержують однакової трудності завдання, але слабшим з них надається індивідуальна допомога.

2. Слабшим учням даються окремі завдання.

3. Спочатку даються легші завдання, але згодом ускладнюються додатковими завданнями.

3. *Продумайте характеристики таких видів вирішень при оптимізації процесу навчання: машинальне, інтуїтивне, асоціативне, пробне, імовірнісне, детерміноване.*

Консультації. I. Правильна відповідь 5.
Рекомендована література: 2; 25; 58;59.

РОЗДІЛ IV

Школознавство

- ✓ Наукові основи внутрішкільного управління.
- ✓ Методична робота в школі
- ✓ Вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду.

Втілення досягнень педагогічної науки в шкільну практику.

РОЗДІЛ IV. ШКОЛОЗНАВСТВО

Тема 18. Наукові основи внутрішкільного управління.

1. Принципи управління освітою.
2. Органи народної освіти: їх функції, структура.
3. Керівництво навчально-виховною роботою школи. Рада школи.
4. Педагогічна рада школи. Зміст і організація її роботи.
5. Планування роботи школи.
6. Особливості внутрішкільного контролю.

1. Школознавство - галузь педагогічної науки, що має своєю метою дослідження змісту і методів управління шкільною справою, розкриття особливостей системи керівництва школою, організації її роботи.

Управління - діяльність, що забезпечує планомірний і цілеспрямований вплив на об'єкт управління.

Україна успадкувала від попередніх часів розвинуту та широко розгалужену систему освіти. Зараз в Україні функціонує 50508 навчальних закладів, у тому числі: дитячих дошкільних закладів - 23183, загальноосвітніх навчально-виховних закладів - 21350, профтехучилищ - 1176, вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації - 737, вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації - 161, закладів післядипломної освіти - 1549, позашкільних закладів - 2252. Всього в них навчається майже 15,5 млн. вихованців, учнів і студентів.

Нині 56% учнів, які закінчили основну школу, продовжують навчання у (старшій школі денної форми навчання. Однак серед підлітків, які досягли 15 років, зростає кількість тих, хто виходить із стін основної школи лише з довідкою про навчання замість документа про повну середню освіту. У 1994 році їх налічувалося майже 20 тисяч.

За кількісними показниками існуюча система освіти відповідає рівневі розвинутих країн, але за якісними показниками, характером завдань і

можливостями, технологією їх практичного втілення не може задовольнити потреби населення. Нині у держави з'явилися нові можливості і механізми розв'язку проблем освіти шляхом широкого використання кращого світового досвіду.

Законом України "Про освіту" передбачено виділення на потреби освіти коштів у розмірі, не меншому за 10 відсотків валового національного доходу. Крім того, передбачалося додаткове цільове фінансування витрат на реалізацію державної національної програми "Освіта" в розмірі 2,5 відсотка від усієї суми, тобто сукупні витрати мали становити 12,5% валового національного доходу. На жаль, ця вимога не виконується.

Принципи управління - це вихідне положення, якого дотримуються в управлінні СНО. До таких принципів належать: а) принцип науковості (опора на положення педагогіки, психології та інші науки про навчання, виховання і освіту); б) принцип демократизації (розвиток колегіальності в роботі, підзвітність керівництва трудовому колективу, конкурсний відбір керівних кадрів); в) принцип участі громадськості (створення різноманітних комісій, які сприяють роботі школи); г) принцип гуманізації (створення гуманних стосунків у дитячому і педагогічному колективах); д) принцип компетентності (знання справи); е) принцип оптимізації (раціональне використання засобів і одержання найкращих результатів); є) принцип об'єктивності і повноти інформації; ж) принцип правильного добору і використання кадрів; з) принцип ініціативи і активності.

2. Відповідно до Закону України "Про освіту" створено систему органів державного управління і систему органів громадського самоврядування. Органами державного управління освітою в Україні є: Міністерство освіти України; Міністерства і відомства України, які мають навчально-виховні заклади; Вища атестаційна комісія України; відділи (управління) освіти місцевих державних адміністрацій. Центральні органи державного управління освітою: беруть участь у виробленні та втіленні у життя державної політики в галузі освіти, професійної підготовки кадрів, у визначенні перспектив та напрямків розвитку освіти, вимог до її змісту, рівня і обсягу, нормативів матеріально-технічного, фінансового забезпечення навчально-виховних закладів і здійснюють координаційні, науково-методичні, контрольні функції та державне інспектування, забезпечують зв'язки з іншими державами, організовують впровадження в практику досягнень науки і передового досвіду; проводять атестацію та акредитацію навчально-виховних закладів.

Місцеві органи влади фінансують навчальні заклади, визначають їх мережу, беруть під соціальний захист працівників цих закладів і дітей, ведуть облік дітей шкільного віку і контроль щодо їх навчання до 15 років, встановлюють опіку над дітьми без батьків.

Органами громадського самоврядування в системі освіти є: загальні збори (конференція) колективу, рада навчально-виховного закладу; районна міська, обласна конференції працівників освіти; районна, міська ради з питань народної освіти; республіканський збір працівників освіти.

Зміст діяльності самоврядування: самостійне планування роботи, вирішення питань навчально-виховної, наукової, методичної, фінансової господарської, виробничо-комерційної діяльності; участь у формуванні планів прийому учнів, студентів, слухачів з урахуванням державного за мовлення та замовлень місцевого значення; визначення змісту шкільного комплексу освіти, форм і методів навчання; прийняття на роботу педагогічних і інших працівників; здійснення громадського контролю за організацією харчування у навчально-виховних закладах.

Інспектування навчально-виховних закладів: здійснення загальної середньої освіти молоді; організаційна робота школи, розстановка і використання педагогічних кадрів; стан внутрішнього керівництва, методична робота; система праці вчителів, уроки та інші форми організації навчання; виховна робота, зокрема, трудове виховання і навчання у школі, діяльність учнівського самоврядування, позакласна та позашкільна робота з учнями; зв'язок школи з сім'єю і громадськістю; навчально-матеріальна база школи, виконання планових бюджетних витрат; облік роботи і звітність школи; адміністративно-господарська діяльність.

Види інспектування: фронтальне, вибіркове, тематичне, комплексне.

3. Функції керівників школи:

директор школи: персонально відповідає перед державою за всю діяльність школи, за організацію і якість навчально-виховної роботи з учнями, виховну спрямованість навчального процесу, якість знань і поведінку школярів, їх профорієнтацію і трудову підготовку, зміцнення здоров'я і фізичний розвиток, фінансово-господарський стан і техніку безпеки в школі;

заступник директора з навчальної роботи: організовує і контролює хід процесу навчання школярів, їх загальноосвітню і трудову підготовку всебічний розвиток і поведінку; виконання навчальних планів і програм, якість знань, умінь і навичок учнів; керівництво методичною роботою з учителями школи;

заступник директора з виховної роботи: організовує позакласну виховну роботу і дозвілля учнів, надає необхідну допомогу класним керівникам, вихователям та іншим працівникам школи, що залучаються до проведення виховної роботи з учнями;

помічник директора по господарській частині: відповідає за збереження шкільних будов і майна, матеріальне забезпечення навчального процесу, санітарний стан школи, протипожежну охорону, правильну організацію роботи обслуговуючого персоналу.

До складу ради школи входять педагоги, батьки і учні. Збирається вона 4-5 разів на рік для вирішення важливих для школи проблем:

1) Стан навчально-виховної роботи в школі у світлі вимог Закону України "Про освіту" (вересень).

2) Стан навчальної та виховної роботи в 9 класі (грудень).

3) Затвердження структури і штатного розпису школи на навчальний рік (лютий).

4) Організація літнього відпочинку дітей та працевлаштування випускників (червень).

4. До складу педагогічної ради школи входять педагоги. Вона також збирається 4-5 разів у рік і на своїх засіданнях розглядає такі питання:

1) Стан трудового навчання в школі та завдання щодо його поліпшення (листопад).

2) Стан викладання і рівень знань, умінь та навичок учнів з математики (січень).

3) Про роботу методичних об'єднань в школі та шляхи її вдосконалення (березень).

4) Стан викладання і рівень знань, умінь та навичок учнів з української мови (травень).

Щомісяця на нарадах за участю директора школи обговорюються такі питання навчально-виховного процесу:

1) Стан перевірки учнівських зошитів і дотримання мовного режиму в школі.

- 2) Про роботу учнівського самоврядування в школі.
- 3) Організація виховної роботи в групах продовженого дня.
- 4) Стан правового виховання учнів.
- 5) Про використання в навчально-виховній роботі основних положень народної педагогіки.
- 6) Шляхи поліпшення роботи школи з батьками учнів.
- 7) Робота вчителів по підготовці учнів до екзаменів.
- 8) Завдання школи в організації літнього відпочинку дітей.
- 9) Планування роботи школи на наступний навчальний рік.
- 10) Результати перевідних та випускних екзаменів у школі.

5. Під час планування роботи школи на навчальний рік необхідно дотримуватися таких принципів: науковість, що передбачає систему науково-обґрунтованих завдань, змісту, методів, форм і засобів; реальності і оптимальності заходів, які можна виконати і які забезпечували б рівномірний ритм роботи школи протягом року; соціальна детермінація, що передбачає формування в учнів необхідних суспільству моральних, правових, естетичних та інших якостей.

Школі важливо мати перспективний план її розвитку, який передбачав би приблизно такий зміст: аналіз роботи школи за попередній період; визначення важливих завдань на новий період; зміни контингенту учнів і класів-комплектів; організаційно-педагогічні проблеми розвитку школи; основні напрямки вдосконалення навчально-виховної роботи; робота з педагогічними кадрами; адміністративно-господарська діяльність і зміцнення матеріально-технічної бази.

Річний план охоплює такі розділи: аналіз роботи школи за попередній навчальний рік; завдання школи на новий навчальний рік; здійснення загальної середньої освіти і підвищення якості навчально-виховного процесу: позакласна і позашкільна виховна робота з учнями; спільна робота школи, сім'ї і громадськості; робота педагогічної ради школи; методична робота школи, підвищення кваліфікації та атестація учителів; втілення досягнень науки та передового досвіду; управління школою і внутрішній контроль; санітарно-оздоровча робота; організаційно-господарська робота і зміцнення навчально-матеріальної бази школи.

Поточне планування охоплює: плани роботи вчителів (тематичні і поурочні), класних керівників (на чверть або півріччя), директора школи і його заступників (на тиждень), учнівських гуртків та організацій, розкладу навчальних і позакласних занять і заходів та ін.

6. Організація перевірки стану будь-якого з питань навчального процесу складається з кількох етапів: визначення мети контролю - складання плану перевірки - вибір форм і методів контролю - констатування фактичного стану справ - об'єктивна оцінка цього стану - висновки, які впливають з оцінки - пропозиції по вдосконаленню навчально-виховного процесу або усунення недоліків - визначення термінів усунення недоліків і, якщо потрібно, повторний контроль за виконанням пропозицій.

До внутрішнього контролю ставляться такі вимоги: його індивідуальний характер, що вимагає здійснення контролю за роботою кожного члена колективу; систематичність і раціональність на всіх етапах навчально-виховного процесу; всебічність і різноманітність форм; об'єктивність, що виключає суб'єктивні і помилкові оціночні судження і висновки; диференційований підхід, що враховує специфічні особливості та індивідуальні якості контрольованих; єдність вимог осіб, що здійснюють контроль.

Контроль навчально-виховного процесу керівниками школи: розподіл сфер контролю між керівниками школи; види контролю; методи контролю; гласність результатів контролю; контроль і допомога вчителям.

Види внутрішкільного контролю:

а) класно-узагальнюючий: рівень знань і вихованості учнів якогось класу, якість і методи викладання в класі, якість роботи класного керівника, виконання батьківських обов'язків у вихованні дітей;

б) фронтальний: стан викладання окремих предметів в усіх або окремих класах, стан роботи класних керівників у всіх або окремих класах;

в) тематичний: робота всього колективу над якоюсь проблемою, рівень знань і вмінь учнів з якоїсь теми або предмета, стан роботи класних керівників у якомусь напрямку і т.п.;

г) персональний: продуктивність викладацької діяльності, методичний рівень учителя в цілому або якоїсь сторони його діяльності;

д) оглядовий: стан шкільної документації, стан трудової дисципліни, стан навчального обладнання.

Методи внутрішкільного контролю:

а) спостереження: відвідування уроків, позакласних заходів з наступним обговоренням;

б) перевірка документації: робота з класними журналами, щоденниками учнів, планами уроків, особовими справами учнів і т.п.;

в) опитування: 1) усне: невимушена або цілеспрямована бесіда за спеціально підготовленою програмою; 2) письмове - контрольна робота (зріз): перевіряються варіанти відповідей на запрограмовані запитання, анкетування закрите - варіанти відповідей обмежені;

г) тестування: метод психологічної діагностики для вимірювання індивідуальних відмінностей;

д) ретроспективний розбір: оцінка діяльності школи випускниками минулих років, викладачами вищих навчальних закладів на основі аналізу вступних іспитів і т.п.

За ознакою логічної послідовності внутрішкільний контроль може бути: поточний, попередній, проміжний підсумковий, а також епізодичний і періодичний.

Зміст внутрішкільного контролю основних видів діяльності:

а) навчальний процес: виконання навчальних програм, рівень знань і навичок учнів, продуктивність праці вчителя, індивідуальна робота з обдарованими дітьми, якість позаурочної предметної діяльності, наявність в учнів навичок самостійної роботи;

б) виховний процес: рівень вихованості учнів, рівень громадської активності учнів, якість роботи класних керівників, участь батьків у виховному процесі, якість загальношкільних традиційних заходів, рівень здоров'я і фізичної підготовки учнів, якість профілактичної підготовки з педагогічне занедбаними дітьми;

в) методична робота: методичний рівень кожного вчителя, методичний рівень кожного класного керівника, механізм поширення педагогічного досвіду, підвищення кваліфікації вчителів;

г) наукова і експериментальна діяльність: відповідність цієї діяльності концепції розвитку школи, ступінь наукової обґрунтованості нововведень, результативність нововведень, рівень наукової освідченості педагогів, науково-дослідницька робота учнів;

д) психологічний стан: ступінь психологічного комфорту (дискомфорту) учнів, учителів, психологічна підготовленість колективу до вирішення певної проблеми, введення якоїсь нової структури і т.п.;

е) забезпечення навчально-виховного процесу необхідними умовами: охорона праці, санітарно-гігієнічний стан, забезпеченість навчальною і методичною літературою, забезпеченість навчально-технічним обладнанням.

Форми внутрішкільного контролю:

а) колективна форма: до контролю залучаються всі ступені управління: адміністрація, керівники кафедр, досвідчені вчителі, учні, батьки;

б) взаємоконтроль: до контролю залучаються керівники кафедр, досвідчені вчителі і класні керівники через наставництво, взаємовідвідування навчальних занять і виховних заходів;

в) самоконтроль: делегується найбільш досвідченими учителям і класним керівникам з обов'язковою періодичною звітністю за пропонованими схемами;

г) адміністративний плановий контроль: здійснюється директором, його заступниками, керівниками кафедр у відповідності з планом внутрішкільного контролю;

д) адміністративний регулюючий (позаплановий) контроль: здійснюється директором і його заступниками при появі непередбачених планом проблем.

Запитання і завдання

1. Проаналізуйте спостереження і враження власних шкільних років і зробіть висновок: що створювало авторитет керівництву школи, яке користувалось повагою серед учнів.

2. Ознайомтесь з планом роботи школи і зробіть висновки, наскільки повно охоплює він різні сфери діяльності школи.

3. Дайте порівняльну характеристику діяльності заступника Директора школи з навчальної роботи і заступника директора з виховної роботи.

Рекомендована література: 5; 11; 17; 20; 37.

Тема 19. Методична робота в школі

1. Роль методичної роботи в підвищенні рівня професійної підготовки вчителя.

2. Основні форми методичної роботи в школі.

Методична робота в школі: спонукає кожного вчителя до роботи над вдосконаленням свого фахового рівня; сприяє взаємному збагаченню членів педагогічного колективу педагогічними знахідками; дає можливість молодим вчителям вчитися педагогічній майстерності у старших і більш досвідчених колег; забезпечує підтримання у педагогічному колективі духу творчості, прагнення до пошуку.

Функції методичної роботи в школі:

а) функція планування - важливий підготовчий етап методичної роботи, яка полягає у визначенні системи заходів, що забезпечать досягнення найкращих результатів;

б) організаційна функція виявляється в діяльності, пов'язаній з удосконаленням структури методичної роботи, змісту діяльності різних її складових;

в) діагностична функція - вимагає регулярного вивчення ступеня розриву між реальним рівнем компетентності педагогів, що виявляється в узагальненому

результаті їх праці, та вимогами суспільства до якості діяльності конкретних працівників освіти в умовах розбудови української національної школи;

г) прогностична функція вимагає необхідних педагогам у майбутньому;

д) моделююча функція полягає у розробці принципово нових положень навчально-виховної роботи в школі, у формуванні та впровадженні моделей передового досвіду, їх експериментальній перевірці, після якої вони можуть бути використані як зразки для впровадження;

е) відновлювальна функція передбачає відновлення частково забутих або втрачених учителями знань після закінчення педагогічного навчального закладу;

є) корегуюча функція спрямована на виправлення в діяльності педагогів недоліків, пов'язаних з використанням застарілих методик, що не відповідають вимогам сучасності;

ж) пропагандистська функція спрямована на інформування педагогів, їх агітацію щодо впровадження у практику досягнень науки, передового педагогічного досвіду;

з) контрольна-інформаційна функція полягає в утворенні і підтримці стабільного зворотнього зв'язку, в оцінці відповідності наслідків методичної роботи плановим завданням та нормативним вимогам.¹

Завдання методичної роботи: підвищення наукового рівня вчителя: підготовка вчителя до засвоєння ним змісту нових програм і технологій їх реалізації; постійне ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних, дисциплін і методик викладання; вивчення і втілення у шкільну практику передового педагогічного досвіду, творче виконання перевірених рекомендацій: збагачення новими, прогресивними і досконалими методами засобами навчання; постійне вдосконалення навичок самоосвітньої роботи вчителя, надання йому кваліфікаційної допомоги як у питаннях теорії, так і в практичній діяльності, у підвищенні результативності його педагогічної праці.

Зміст методичної роботи:

◆ поглиблення філософсько-педагогічних знань, які спрямовані на відродження і розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії і методики навчання і виховання, психології, етики, естетики, поглиблення науково-теоретичної підготовки з предмету і методики його викладання з урахуванням вимог Закону "Про мови" в Україні;

◆ вивчення діалектики і принципів розвитку української національної школи. Збагачення педагогічних кадрів надбаннями української педагогіки, науки, культури. Вивчення теорії і досягнень науки з питань викладання предметів, володіння сучасними науковими методами. Глибоке вивчення і практична реалізація оновлених програм і підручників, розуміння їх особливостей і виконання з позиції формування національної школи;

◆ освоєння методики викладання додаткових предметів. Випереджаючий розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з демонструванням відкритих уроків, застосуванням наочних посібників, ТЗН, дидактичних матеріалів;

◆ освоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики і принципів активізації навчальної діяльності учнів і формування у них наукового світогляду, виходячи з вимог етнопедагогіки;

◆ систематичне інформування про нові методичні рекомендації,

¹ Жерносек І. Науково-методична робота відділу освіти. //Рідна школа. - 1997 №7-8. - с.32-36.

публікації по змісту і методиці навчально-виховної роботи, глибоке вивчення відповідних державних нормативних документів;

◆ впровадження досягнень етнопедагогіки, психології і окремих методик та передового педагогічного досвіду, особливу увагу звертаючи на впровадження в діяльність педагогічних колективів зразків національної культури і традицій.

2. Форми методичної роботи в школі.

Індивідуальна самоосвіта: систематичне вивчення політичної, психолого-педагогічної, наукової літератури, безпосередня участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичних об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань; розробка окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи; проведення експериментальних досліджень; підготовка доповідей, виступів по радіо, телебаченню і т.п., огляд і реферування педагогічних та методичних журналів, збірників та ін.

Вимоги до організації самоосвіти педагогів: а) зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю педагога; б) систематичність і послідовність самоосвіти, постійне ускладнення її змісту і форм; в) багатоплановий (комплексний) підхід до організації вивчення обраної теми з самоосвіти; г) індивідуальний характер самоосвіти як найбільш гнучкої форми набуття педагогом знань; д) гласність і наочність результатів самоосвіти в педагогічному колективі, районі; е) створення в школі умов для звертання педагогів до нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду; є) завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (доповіді, участь у семінарі, підготовка виступу, написання реферату, підготовка доповіді, участь у засіданні педагогічної ради, науково-практичній конференції і т. ін.).

Групові та масові форми методичної роботи: відкриті уроки, взаємовідвідування, предметні комісії та ін.

Відкриті уроки. Основна мета відкритих уроків - підвищення майстерності всіх учителів. Основні завдання: втілення в практику всіх учителів передового педагогічного досвіду і результатів досліджень педагогічної науки, спрямованих на вирішення поставлених перед національною школою завдань.

Вимоги до аналізу і обговорення відкритих уроків:

а) цілеспрямованість обговорення; б) науковість аналізу; в) принциповість, поєднана з доброзичливістю під час висловлення критичних зауважень; г) поєднання аналізу уроку з висновками і практичними рекомендаціями; д) підбиття підсумків відкритого уроку кваліфікованими спеціалістами.

Взаємовідвідування. Якщо молодий і недосвідчений вчитель відвідає урок, який проводить старший колега, то він може збагатити свій методичний багаж. Якщо ж досвідчений педагог відвідає урок у менш досвідченого колеги, то зможе порадити йому, яким чином вдосконалити той чи інший момент уроку. Не виключена можливість, що й досвідчений педагог візьме щось корисне для себе у молодшого колеги. Таким чином, взаємовідвідування завжди приносить користь педагогам.

Зміст роботи предметних комісій: заслуховування і обговорення доповідей з найбільш актуальних питань навчання і виховання; огляд новітньої фахової літератури; обговорення книг, статей з журналів і газет на актуальні теми; організація взаємовідвідування уроків; проведення і обговорення відкритих уроків; виготовлення наочності, застосування технічних засобів навчання; організація консультацій для молодих учителів, заслуховування звітів учителів про виконання індивідуальних планів самоосвіти.

Цікавий досвід методичної роботи нагромаджено школами Києво-Святошинського району м.Києва. Серед групових форм методичної роботи застосовуються такі:

- ◆ метод об'єднання учителів-предметників;
- ◆ школи молодого керівника, вчителя, вихователя;
- ◆ семінари-практикуми для досвідчених керівників, вихователів, учителів;
- ◆ цільові і проблемні семінари;
- ◆ творчі групи, школи педагогічної майстерності під керівництвом творчих учителів, учителів-методистів;
- ◆ консультпункти;
- ◆ опорні школи;
- ◆ авторські школи;
- ◆ клуби для працівників дошкільних дитячих закладів.
- ◆ До масових форм методичної роботи належать:
- ◆ науково-практичні конференції;
- ◆ педагогічні читання;
- ◆ тижні педагогічної майстерності (дні відкритих дверей педагогів-майстрів, учителів-методистів, старших учителів, відмінників народної освіти);
- ◆ конференції педпрацівників;
- ◆ методичні місячники, тижні;
- ◆ Як індивідуальні форми методичної роботи використовуються:
- ◆ стажування та наставництво;
- ◆ індивідуальні і групові консультації;
- ◆ конкурси "Учитель року", "Класний керівник року", "Вихователь року»;
- ◆ післяатестаційна робота;
- ◆ доурсова і післякурсова робота з керівниками та вчителями;
- ◆ робота з творчими учителями;
- ◆ робота з учителями-заочниками;
- ◆ творчі звіти вчителів, що атестуються на присвоєння звання тощо.¹

Інші форми методичної роботи: виробничі наради, науково-практичні конференції, педагогічні читання, школи передового досвіду, педагогічний кабінет, курси перепідготовки, методологічний семінар.

Орієнтовна тематика проблем для розробки школою:

1. Прищеплення учням умінь і навичок самоосвіти і самовиховання.
2. Активізація мислительної діяльності учнів на уроках.
3. Виховання в учнів правової культури.
4. Використання комп'ютера в навчально-виховній роботі школи.

Орієнтовна тематика педагогічних читань та конференцій:

1. З досвіду виховання в учнів загальнолюдських моральних якостей.
2. Методика виховання учнів на національних звичаях, обрядах та традиціях.
3. Вдосконалення лекційно-семінарської форми навчання.
4. Здійснення диференційованого навчання на уроках.
5. Використання основних положень народної педагогіки в навчально-виховному процесі школи.

Орієнтовна тематика семінарів-практикумів:

¹ Жерносек І. Науково-методична робота відділу освіти. //Рідна школа. - 1997. - №7-8. - с.32-36.

1. Методика організації лабораторних (практичних) занять з окремих предметів.
2. З досвіду організації навчальних екскурсій та уроків на природі.
3. Організація дозвілля та відпочинку школярів.
4. Організація диспутів з учнями на різні теми.

Запитання і завдання

1. *Складіть орієнтовний план роботи методичного об'єднання з вашої спеціальності, попередньо ознайомившись з роботою такого об'єднання в школі.*
 2. *Проаналізуйте можливі зв'язки між різними формами методичної роботи в школі.*
 3. *Складіть план з професійного самовдосконалення своєї особистості.*
- Рекомендована література: 11; 15; 26; 38.*

Тема 20. Вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду. Втілення досягнень педагогічної науки в шкільну практику.

1. Поняття про педагогічний досвід. Критерії передового педагогічного досвіду.
2. Форми і методи вивчення, узагальнення і втілення передового педагогічного досвіду.
3. Втілення досягнень педагогічної науки в шкільну практику.
4. Наукова організація педагогічної праці.

1. Педагогічний досвід - сукупність знань, умінь і навичок, здобутих учителем у процесі навчально-виховної роботи.

Функції досвіду: основа педагогічної майстерності вчителя; джерело розвитку педагогічної науки.

Для вчителя важливо зрозуміти, що: а) знання тільки у шкільній практиці стають гнучкими і глибокими, керівництвом до дії; б) досвід вимагає розширення і оновлення; в) має осмислюватись і бути творчим; г) має опиратися на науку; д) має спрямовуватись на "вузькі" місця педагогічного процесу, а не бути стихійним; е) потрібно вивчати чужий досвід і порівнювати його зі своїм; є) педагогічний досвід має виражатися в технології навчально-виховного процесу, виявленні закономірних зв'язків між його компонентами; ж) педагогічний досвід вимагає експериментування.

Передовий педагогічний досвід - це творче, активне засвоєння і реалізація вчителем у практику роботи засобів і принципів педагогіки з урахуванням конкретних умов, особливостей дітей, учнівського колективу і особи вчителя.

Для передового вчителя характерне науково-педагогічне мислення, яке характеризується здатністю: а) аналізувати виховні явища в цілісності, взаємозв'язку і взаємозалежності; б) простежити генезис впливу педагогічних взаємодій і впливів; в) співвіднести педагогічну дію з цілями і результатами навчання і виховання; г) вміщати у педагогічному мисленні всі типи і способи мислення; д) аналізувати і синтезувати педагогічні явища, розрізняти педагогічну істину і помилки; е) відмовитись від прийнятих шаблонів і стереотипів, шукати і знаходити нові оцінки, узагальнення, підходи, дії; є) використовувати нові ідеї в практичному і творчому пошуку; ж) проявляти мислительну гнучкість і оперативність; з) співвідносити тактичні і стратегічні дії.

Передовий педагогічний досвід характеризується такими показниками:

новизна в діяльності педагога; висока результативність і ефективність; відповідність сучасним досягненням педагогіки і методики; стабільність; можливість творчого застосування досвіду іншими педагогами; оптимальність досвіду в цілісному педагогічному процесі.

Умови для творчих пошуків і формування передового педагогічного досвіду: а) наявність добре підготовлених, творчо працюючих керівників шкіл і наукового консультанта; б) вибір суспільне значимої для школи і посиленої для педагогічного колективу теми; в) чіткість і ясність мети і завдань творчого пошуку для всього колективу і кожного педагога; г) обґрунтований розподіл і кооперація праці; д) відповідна наукова і практична підготовка вчителів, озброєння їх теорією і методами творчого пошуку; е) створення в педагогічному колективі творчого настрою, здорового морально-психологічного клімату, сприятливих матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних і естетичних умов праці.

2. Шляхи виявлення і вивчення передового педагогічного досвіду: щоденні спостереження, наради, семінари-практикуми, конференції.

У практиці склалися такі форми і методи втілення передового досвіду: усні повідомлення результатів вивченого, узагальнення передового педагогічного досвіду у виступах педагогів у школі, на нарадах, курсах, семінарах представників народної освіти; письмові повідомлення результатів вивченого, узагальнення передового педагогічного досвіду у формі різних методичних листів, методичних розробок, статей в газетах і журналах, виданні брошур, монографій, збірників матеріалів конференцій і семінарів; наочно-демонстраційна популяризація передового педагогічного досвіду - влаштування виставок, спеціальних стендів при методкабінетах і т.п.

Основні ідеї педагогів-новаторів.

Деякі гуманістичні поради-заповіді В.О.Сухомлинського педагогам-практикам: що найважливіше у вчительській праці? - Знати дитину; легше любити весь світ, ніж одну дитину; виховання лише тоді стає реальною силою, коли воно ґрунтується на вірі в дитину; діти повинні приносити зі школи радість; жодна дитина не повинна відчувати, що вона невдаха, що вона нездібна; без здійснення надій не можна уявити собі правильного виховання дітей; без заохочення неможливе просування вперед; покарання - не сила, а слабкість вихователя! Сила в свідомості, а не в страху! Не допускайте окрик: "Сильні" засоби свідчать про ваше безсилля; їм, важким дітям, не вистачає головного - турботи, ласки, доброти. Дайте їм це - і вони перестануть бути важкими; якщо хочеш, щоб дитина була чесною, не закривай від неї на замок те, що для неї є привабливим; чим би не вабив дітей вогник, яким є для них учитель, у цій привабливості завжди є найголовніше - єдність духовного життя вчителів і учнів; у сто разів більше потрібно знати ніж ви сповіщаєте учням; поганий вчитель підносить істину, хороший вчить її знаходити; чим більше знатимуть учні про те, що не передбачено програмою, тим цікавішою стане для них ця наука; творча праця, захоплення улюбленою справою - це найвірніший шлях до серця дитини; школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова.

В.Ф. Шаталов - учитель математики. Він висуває такі педагогічні ідеї: всі діти талановиті, всі діти - без винятку! - здатні успішно оволодіти шкільною програмою; позиція вчителя: вчитель повинен допомагати учневі усвідомити себе особистістю, пробудити потребу в пізнанні себе, життя, світу, виховати в ньому почуття людської гідності, складова якого - усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед

собою, товаришами, школою, суспільством; попереду - теорія; уроки відкритих думок -повідомлення; щадна педагогіка: Веренчук, Губенко, Євтушенко ... до побачення (решта залишаються на консультацію, але ніхто про це не знає і їм не доведеться червоніти); незвичайне краще запам'ятовується; зорова пам'ять механізм надійності; письмове і магнітофонне опитування; опорні сигнали; без страху й докору; принцип відкритих перспектив; оцінювати по заслuzі щодня; батькам теж потрібна перспектива; навчання - процес колективний; поважайте акселератив!; метод ланцюжка (перевірка розв'язання задач); учень повинен вчитися переможно.

Характерною особливістю досвіду В.Ф. Шаталова є: виділення таких доз навчального матеріалу, які охоплюють головне, істотне в ньому, навчання школярів алгоритмів виконання навчальних завдань, широке залучення школярів до самостійного виконання навчальних завдань у школі і вдома, оперативний контроль за засвоєнням навчального матеріалу всіма учнями класу. Позитивним у цьому досвіді є намагання виділити в навчальному матеріалі найістотніші елементи. Проте слід мати на увазі, що прагнення до скорочення термінів вивчення навчального предмета за рахунок концентрування уваги тільки на головних моментах змісту, без певного співставлення їх з допоміжними елементами знань, без здійснення учнями самої операції виділення істотного в матеріалі, може призвести до зниження розвиваючого впливу навчання, якщо не прийняти спеціальних засобів. Саме таким засобом є система самостійної роботи по розв'язуванню задач. Але надто великий обсяг задач з математики і фізики може знизити інтерес учнів до інших предметів.

Є. М. Ільїн - учитель-філолог висуває такі педагогічні ідеї: пошук опори (зв'язок з життям); побудова уроку на основі "яскравої конструктивної деталі", складного "морального питання", творчого прийому; скупа подробиця і не тільки спостерігати; мистецтво запитання; пробудити відвагу висловитися; запитуйте - відповідаю; здивувались - побачили!; завоювати увагу; про все і при всіх; навчити співпрацювати.

І.П. Іванов: діти самі вибирають предмет праці і намічають систему заходів; намагаються надати суспільну значимість справі; самі розподіляють між собою обов'язки і виконують їх; самоаналіз діяльності і самооцінка виконаних справ; організація дитячого самоврядування на демократичних засадах.

Ідеї педагогіки співпраці: використання багатства стосунків у колективі у виховних цілях; продумування форм і методів роботи з таким розрахунком, щоб діти взаємовиховувались; навчання учнів аналізувати свою діяльність і стосунки, єдність педагогів і учнів у навчально-виховному процесі; учіння без примусу; оптимістичний погляд на учня, його можливості; формування в учня об'єктивної самооцінки і ставлення до оточуючої дійсності.

3. Плануючи втілення в практику досягнень педагогічної науки, передбачають:

а) підготовку науково-методичних рекомендацій і розробку необхідної документації для працівників школи; б) проведення інструктивно-методичних нарад з керівництвом школи і активом учителів; в) розподіл функцій між всіма учасниками втілення; г) надання оперативної допомоги керівництву школи у плануванні і проведенні методичного навчання і самоосвіти вчителів з втілюваної проблеми; д) чітке виділення основних етапів втілення і пов'язаного з ним методичного навчання, щоб воно стало доступним для вчителів; е) проектування системи заходів морально-психологічного стимулювання працівників школи, які беруть участь у втіленні; є) оперативний контроль за ходом втілення, виявлення типових труднощів і недоліків, внесення коректив до методичних матеріалів, до змісту методичного навчання, до

темпу і етапів втілення; ж) аналіз результатів втілення в кінці навчального року і визначення нових перспектив роботи над цією темою.

Щоб переконати педагогів у користі від втілення педагогічних ідей, необхідно показати: а) зумовленість цих ідей суспільними потребами, вимогами, які ставляться перед школою; б) які результати у навчанні і вихованні будуть досягнуті; в) як втілення позначиться на вирішенні інших навчально-виховних завдань; г) вплив втілення на вдосконалення і раціоналізацію праці учителів і учнів; д) спадкоємність нових ідей з вже наявними у шкільній практиці, особливо в передовому досвіді вчителів, що доведе можливість застосування їх у даній школі; е) результати досвіду інших шкіл, що успішно втілюють цю наукову ідею; є) порівняльні діаграми, схеми, таблиці, що доводять ефективність нових прийомів роботи.

На нинішньому етапі розвитку педагогічної науки можуть бути і втілені в практику навчально-виховної роботи школи такі педагогічні новації: шляхи оптимізації навчально-виховної роботи; диференційоване навчання в школі; методика попередження і подолання педагогічної занедбаності учнів та інші.

4. Наукова організація педагогічної праці (НОПП) - це система здійснення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на систематичне вдосконалення педагогічної праці і її умов, тобто на забезпечення максимальної ефективності навчання і виховання учнів при раціональному використанні часу, сил, засобів як педагога, так і учнів.

НОПП включає в себе такі важливі вміння: а) працювати, безперервно вдосконалюючи прийоми і методи праці; б) вчитися тому, як треба працювати, і вчити тому вмінню інших; в) безперервно вдосконалювати і раціонально використовувати умови праці.

У загальному комплексі проблем НОПП слід виділити три проблеми, що складають її основу:

1. Економія, раціональне використання часу.
2. Створення і раціональне використання сприятливих умов праці та відпочинку.
3. Максимальне піклування про здоров'я і всебічний розвиток всіх учасників трудового процесу.

Загальний зміст НОПП включає в себе: а) НОП педагога; б) НОП учня; в) наукову організацію педагогічного процесу як певного виду праці; г) НОП в адміністративній роботі; д) розробку основ систематичного вдосконалення організації всієї педагогічної роботи, щоб прискорити і поліпшити оволодіння учнями необхідними в тій чи іншій галузі знаннями та вміннями шляхом раціонального підбору необхідного матеріалу, ефективної його подачі, максимальної активності учнів у процесі навчання і виховання; е) розробку застосування цих основ для конкретних видів педагогічної практики; є) навчання учнів основ НОП шляхом: викладання НОП як особливого предмета, особистого прикладу педагога (систематичне вдосконалення ним організації своєї праці, усієї діяльності, навчання елементів НОП у процесі вивчення основ наук), організацію всієї діяльності учнів на основі принципів НОП; ж) вдосконалення управління і самоуправління; з) оптимізацію умов праці і відпочинку.

Запитання і завдання

1. Вивчити і описати досвід роботи з фаху (або класного керівника) одного з вчителів школи. З результатами дослідження виступити на семінарському занятті.

2. Вивчити систему роботи з проблем втілення в навчально-виховний процес результатів дослідження психолога-педагогічної науки. З результатами дослідження виступити на семінарському занятті.

3. Дайте самостійну оцінку "педагогіці співпраці". Покажіть, з чим Ви погоджуєтесь, а що вважаєте неправильним.

Рекомендована література: 4; 11: 38; 43.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. - К., 1973.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. - М., 1982.
3. Бабанский Ю.К., Победоносцев Г.П. Комплексный подход к воспитанию школьников. - М., 1980.
4. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогического исследования. - М., 1988.
5. Бегей В.М. Управління загальноосвітньою школою на демократичних засадах. - Львів, 1995.
6. Беспалько В.П. Программированное обучение. - М., 1970.
7. Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава, 1992.
8. Галузинский В.М. Индивидуальный подход в воспитании учащегося. - К., 1982.
9. Гласс Дж., Стонен Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. - М., 1976.
10. Голомшток А.Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника. - М., 1979.
11. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). - К., 1994.
12. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні. - К., 1997.
13. Дидактика современной школы. - К., 1987.
14. Журавлев В.И. Педагогика в системе наук о человеке. - М., 1990.
15. Загвязинский В.И. Учитель как исследователь. - М., 1980.
16. Закон України "Про мови". - К., 1991.
17. Закон України "Про освіту". - К., 1991.
18. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. - М., 1989.
19. Ковалев С.В. Психология семейных отношений. - М., 1987.
20. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. - К., 1990.
21. Концепція позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі. - К., 1991.
22. Концепція безперервної системи національного виховання. - К., 1994.
23. Концепція школи нової генерації - української національної школи-родини. - К., 1994.
24. Коротов В.М. Общая методика учебно-воспитательного процесса. - М., 1983.
25. Коротяев Б.И. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів, К., 1991.
26. Красовицкий М.Ю. От педагогической науки к практике. - К., 1990.
27. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. - Умань, 1993.
28. Кравець В.П. Психологія сімейного життя. - Тернопіль, 1995.
29. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. -

М., 1983.

30. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія. - К., 1995.

31. Матюша І.К. Гуманізація виховання і навчання в загальноосвітній школі. - К., 1995.

32. Махмутов М.И. Теория и практика проблемного обучения. - М., 1972.

33. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. - К., 1994.

34. Натанзон З.Ш. Трудный ученик и педагогический коллектив. - М., 1984.

35. Неменский П.М. Мудрость красоты. - М., 1981.

36. Онищук В.О. Структура і методика уроку в школі. - К., 1973.

37. Педагогіка /За ред. М.Д.Ярмаченка. - К., 1986.

38. Педагогічний пошук. - К., 1989.

39. Писарчук Е.А., Кухта А.М. Екологічне виховання учнів. - К., 1985.

40. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок. - К., 1989.

41. Постовий В.Г. Сучасна сім'я та її педагогіка. - К., 1994.

42. Приходько Н.И. Педагогические основы ученического самоуправления. - М., 1990.

43. Раченко І.П. НОТ в школі. - М., 1982.

44. Рувинський Л. И. Воспитание и самовоспитание школьников. - М., 1969.

45. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. - К., 1985.

46. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. - Івано-Франківськ, 1996.

47. Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива. - М., 1983.

48. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. - К., 1976.

49. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. - К., 1977.

50. Сухорський С.Ф. Система обліку успішності в школі. - К., 1968.

51. Тестова перевірка знань. - К., 1973.

52. Традиції української етнопедагогіки та її використання в навчально-виховній роботі школи. - К., 1993.

53. Українська національна система виховання. - К., 1991.

54. Українська душа. - К., 1992.

55. Фіцула М.М. Антиалкогольна виховна робота в школі. - К., 1984.

56. Фіцула М.М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів. - К., 1981.

57. Фіцула М. М. Правове виховання учнів. - К., 1997.

58. Цетлин В.С. Неудачность школьников и ее предупреждение. - М., 1977.

59. Чудновский В.З., Юркевич В.С. Одаренность: дар или испытание. - М., 1990.

60. Шилова М.П. Изучение воспитанности школьников. - М., 1982.

61. Шпак О.Т. Економічне виховання учнів. - К., 1985.

62. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. - Мюнхен - Тернопіль, 1992.

63. Ярмчук В.Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність. - К., 1993.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІКИ

ТЕМА 2. РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ТЕМА 3. МЕТА ТА ІДЕАЛ ВИХОВАННЯ

ТЕМА 4. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛОГІКИ І МЕТОДІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

ТЕМА 5. СУТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

ТЕМА 6. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ І ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ

ТЕМА 7. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ЗМІСТУ ВИХОВАННЯ

ТЕМА 8. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

ТЕМА 9. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

ТЕМА 10. ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ВИХОВАННЯ

РОЗДІЛ ІІІ. ДИДАКТИКА

ТЕМА 11. ПРОЦЕС НАВЧАННЯ, ЙОГО СТРУКТУРА, МЕТОДОЛОГІЯ

ТЕМА 12. ЗМІСТ ОСВІТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ШКОЛІ

ТЕМА 13. ЗАКОНОМІРНОСТІ І ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ

ТЕМА 14. МЕТОДИ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

ТЕМА 15. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

ТЕМА 16. КОНТРОЛЬ І ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

ТЕМА 17. ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ.

РОЗДІЛ ІV. ШКОЛОЗНАВСТВО

ТЕМА 18. НАУКОВІ ОСНОВИ ВНУТРІШКІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

ТЕМА 19. МЕТОДИЧНА РОБОТА В ШКОЛІ

ТЕМА 20. ВИВЧЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ І ПОШИРЕННЯ ПЕРЕДОВОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ. ВТІЛЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В ШКІЛЬНУ ПРАКТИКУ

ЛІТЕРАТУРА

ЗМІСТ

ДЛЯ НОТАТОК

НАВЧАЛЬНА КНИГ

БогДан

м.Тернопіль, вул.Танцорова, 11.

тел. (0352) 25-38-06; тел./факс (0352) 25-18-09

E-mail: publishing @ budny.te.ua

Підписано до друку 12.12.97. Тираж 5000 пр.

Зам. 854-7.

Надруковано з готових діапозитивів на
Львівській державній книжковій фабриці "Атлас"

290005, м. Львів, вул. Зелена __

Доктор педагогічних наук, професор академії АН ВЩ України, Михайло Миколайович Фібула віддав педагогічній діяльності понад 40 років. Нині – проректор з навчальної роботи Тернопільського педагогічного університету, завідувач кафедри педагогіки. Автор понад 160 публікацій, в тому числі семи монографій і навчальних посібників.